

K.K.T.C

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT

FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

BÖLÜMÜ

MEZUNİYET ÇALIŞMASI

BÜTÜN YÖNLERİ İLE TRABZON İLİ

DANIŞMAN:

DOÇ. DR. BÜLENT YORULMAZ

HAZIRLAYAN:

CELİL ÖZTÜRK

960861

HAZİRAN 2000

LEFKOŞA

İÇİNDEKİLER

MEHMET BİLGİN

- Trabzon'un Tarihi.....1 - 49

SEMAVİ EYİCE

- Trabzon'un Ünlü Bir Ziyaret Yeri: Meryem
Ana(Sumela)Manastırı.....49 – 57

AHMET ÖZER

- Dünden Bugüne Trabzon'da Kültür.....57 - 67

HAŞİM KARPUZ

- Trabzon İl Merkezi ve İlçelerindeki Önemli Tarihi
Yapılar.....67 – 90
- Trabzon'da Yayla Kültürü ve Yayla Evleri.....90 – 96
- Trabzon'un Geleneksel El Sanatlarından Bazıları.....96 – 98

AHMET ŞEFİK MOLLAMEHMETOĞLU

- Trabzon'da Ekonomi ve Ticaret.....98 - 104

ÖNSÖZ

Bu mezuniyet çalışması, Yakın doğu Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı dersi kapsamında hazırlanmıştır.

Bu mezuniyet çalışmam, Trabzon'un tarihi, kültürel ve ekonomik faktörleri başta olmak üzere tüm yönleri ile tanıtılması amaçlanmaktadır.

Yakın Doğu Üniversitesi'nde okuduğum yıllar boyunca desteğini ve yapıcı tavsiyelerini benden esirgemeyen ve bugün bu tezi hazırlama noktasına gelmemdeki katkısını asla yadsıyamıyacağım sevgili hocam ve bölüm dekanımız Doç. Dr. Bülent Yorulmaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

Celil ÖZTÜRK

GİRİŞ

Trabzon karadeniz'in kıyıcığında, binlerce yıl bir düşle iç içedir. Kmileri, neleri görmemiştir ki... Bir an düşünür tarihe bakar. Toprağında, Sinoptan gelen milleti göçmenler tarafından koloninin kurulduğunu anımsar. Her ne kadar dörtbin yıllık tarihi olduğu söylene de bilinen gerçek m. Ö 8 y.y da, bütün gerçekliği ile durur karşısında üst üste uygarlıklara beşik olan, nice insanların sefer eylediği bir kenttir.

Ve 1461' de İKİNCİ MEHMET (Fatih Sultan Mehmet) bu güzel şehri feth eder. Bu şehirde Yavuz Sultan Selim'in valilik yaptığı, Kanuni Sultan Süleyman'ın doğduğu bir şehirdir. EVLİYA ÇELEBİ'ye göre "Trabzon'lular temiz, giyimli, okumuş bilgili insanlardır. İçlerine Farsça bilen şairler vardır. Çarşıları çok zengindir... Trabzon çarşısında dünyaca tanınmış kuyumcularad, buhurdan, gülabdan, kılıç, gülsuyu kutusu ve Trabzon baltası ustalıkla yapılır."

Trabzon, dağı, denizi ve doğa güzellikleri ile TANRI'nın insana bahşettiği bir cenneti anımsatır.

**BÜTÜN YÖNLERİ
İLE
TRABZON
İLİ**

Trabzon'un Tarihi

Trabzon şehri ve bulunduğu bölge hakkında bilgi edinebildiğimiz en eski kaynak Ksenophon'un Ariabasis adlı eseridir. Ksenophon bu eserinde, babası Dareios'un ölümünden sonra Pers İmparatoru olan kardeşi Artakserkes II. ye karşı isyan ederek paralı askerlerden oluşan bir ordu ile M.Ö. 401 yılında Sardes (Salihli)'den yola çıkan Batı Anadolu Valisi Kyros'un Babil yakınlarındaki Kunaksa'da İmparatorun ordusu ile karşılaşp yapılan savaşta yenilerek öldürölmesini ve orduda sayıları onbin kadar olan paralı Helen askerlerinin geri dönüşlerini anlatır. Onbinler diye adlandırılan paralı Helen askerleri, Doğu Anadoluyu güney-kuzey istikametinde boydan boya geçerek Karadeniz sahillerine ulaşmak, birradan da deniz yolu ile memleketlerine dönmek üzere yola çıkarlar. Paralı askerler arasında olan Ksenophon bize bu tarihi olayın yanısıra geçtiğı bölgeler ve orada yaşayan halklar konusunda da bilgi verir.

Onbinler dönüş yolunda Erzurum'un kuzeyine düşen ve Osmanlı belgelerinde Tav eli olarak adlandırılan Taoklar'ın ülkesinden geçerek Khalybler'in memleketine varırlar.Khalybler,Onbinler'in geçtiği topraklardaki en savaşçı halk olduğu için, Helenler onların ülkesinde yağma yapamamış ve Taoklar'dan yağmaladığı yiyeceklerle idare etmek durumunda kalmışlardı.

Khalybler'in ülkesinden geçip Harpasos (Çoruh) nehrine ulaşan Onbinler, buradan Skythenler'in (skitler) ülkesine girip bir ovada 4 günde yaklaşık 100 km ilerleyerek köylere varırlar. Bu köylerden erzak temin eden Onbinler, Gymnias adındaki (Bayburt veya yakınlarında) bir şehre ulaşırlar.

Şehrin valisi onlara, düşman memleketlerden geçebilmeleri için bir kılavuz verir. Kılavuz Ksenophon ve arkadaşlarını beş gün içinde denizi görebilecekleri bir yere götüreceğini söyler ve yola çıkarlar. Düşman memleketine gelince, kılavuz,askerlerden orasını ateş ve kılıçla tahrip etmelerini ister. Beşinci gün Thekhes adındaki dağa vardıkları zaman denizi görmek için dağa tırmananların haykırıışları arkadan gelenler arasında paniğe neden olmuştu. Çünkü yağmalayıp yaktıkları memleketin adamları onları takip ediyordu. Bunlarla artcılar arasında çatışma çıkmış, bir kaçı öldürülmüş, birkaçı da esir edilmişti.

İlerleyen her birlik önde bağırarak askerlerin yanına vardıkça ve orada kalabalık arttıkça bağırışma da artıyordu.Bunun önemli bir nedeni olduğunu anlayan Ksenophon hemen atına binerek ve yanına süvarileri alarak yardıma koştu. Fakat biraz sonra askerlerin "Deniz! Deniz!" diye bağırıklarını ve geriden gelenleri acele etmeye teşvik ettikleri anlaşıldı. Herkesi bir sevinç kaplamıştı. Askerler hemen taş toplayarak yığdılar ve bu yere bir abide diktiler. Daha sonra hediyeler verilen kılavuz Hellenler'e konaklamaları için bir köy ve Makronların memleketine giden yolu gösterdikten sonra akşam üstü memleketine dönmek üzere uzaklaştı.

Bölgenin coğrafi yapısını iyi bilmenin verdiği cesaretle, Ksenophon'un bölgede varlığından bahsettiği halklara ait bölgelerin sınırlarını çizebilmek için anlatılanları değerlendirdiğimiz zaman kılavuzun Gymnias'tan sonra kuzeydoğu istikametinde ilerleyip bu gün Soğanlı geçidinin olduğu bölgeden dağlara çıktığını söyleyebiliriz. Kılavuzun daha kısa olan Hart (Aydintepe)-Kemer geçidi yolunu tercih etmemesinin

nedeni Ksenophon'un da yazdığı gibi Skythenlerin düşmanlarına ait köyleri tahrip ettirip yağmalatmak idi. Ksenophon'un adını vermediği ve Bayburt ile Ispir bölgesinde yaşayan Skythenlerin düşmanı olan halkın Strabonun M.S.18 yılında yazdığı Coğrafya adlı eserde bahsettiği Heptakometler veya komşusu Byzerler ya da onların Strabodan dört asır evvel bölgede yaşayan ataları olması kuvvetle muhtemeldir.

Gymnias'dan aldıkları kılavuz, bu halkın Soğanlı Dağları'ndaki köylerini yağmalattıktan sonra Ksenophon ve arkadaşlarına bugün de bir bölümü hâlâ kullanılan yolu izletir. Batıya yöneltip Soğanlı geçidinin batısındaki Kemer Dağı'nın kuzey eteklerinden geçirerek 5.günde denizi görebilecekleri Thekhes (bugünkü Madur) Dağı'na ulaştır.

Kılavuzun dönüş yolunda, düşman arazisinden kendi memleketine bir gecelik yürüyüşle ulaşabilmesi, dönüş yolunda daha kısa olan yolu, Madur-Aşot Beli-Yarmi- ce Sırtı Lemonsuyu-Kemer Geçidi-Hart (Aydıntepe) yolunu izlemiş olduğunu gösterir.

Ksenophon ve arkadaşlarının Madur Dağı ile hemen batısındaki Polut Dağı arasında ve Madur Dağı'nın zirvesine yakın boyundan denizi gördüğünü söyleyebiliriz. Tarihi bir yolun dağları aştığı bu yerden Araklı Burnu ve Araklı Limanı bir tablo gibi görülür. Bu yerde ayrıca Onbinlerin sevinçten yaptıkları taş yığınının oluştuğu anımsatan kalıntılar vardır. Ksenophon ve arkadaşlarını bölgeden geçtiği zaman mevsimin kış olması sis olmadan bütün manzaranın ve denizin görünebilmesini sağlamıştır.

Bu yerin 3 km kadar kuzey doğusunda ve bugünkü Kalecik Yaylası'nın yakınında muhtemelen Romalılar tarafından ve kareye yakın dikdörtgen şeklinde inşa edilmiş küçük bir kale kalıntılarının bulunması bu yolun ilerideki asırlarda da kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ksenophon Thekes dağından sonra geçtikleri yerlerin Makronların memleketi olduğunu yazar. İlk gün Makronların memleketini Skythenlerin memleketinden ayıran ırmağa (bugünkü Karadere) varırlar. Ksenophon'un yazdıklarına göre sağ taraf yukarıya

doğru sarp bir alan (Polut Dağı'nın batı yamaçları) soldan da aşılması lazım olan sınır ırmağın (Karadere'nin) bir kolu (Yağmurdere suyu) akıyordu. Bu ırmağın kıyıları ince, ama pek sık yetişmiş ağaçlarla kaplı idi.

Hellenler (bugün Çatak olarak adlandırılan) bu bölgeden mümkün olduğu kadar çabuk ayrılmak istedikleri için, bunları kese kese ilerlemeye başladılar. Kıldan elbiseler giyen ve örme kalkanlar ve mızraklarla silahlı bulunan Makronlar ırmağın karşı kıyısında ve tam geçit yerinde bekliyorlardı. Birbirlerine seslenerek cesaret veriyor ve taş atıyorlardı. Fakat attıkları taşlar kimseye rastgelmeden ve kimseye zarar vermeden suya düşüyordu.

Bu sırada Onbinlerin arasında bulunan ve Atina'da esir olarak hizmet etmiş olan birisi Ksenophon'a gelerek bu adamların dilinden anladığını söyleyerek "Zannedersem burası benim memleketim olacak. Eğer engel yoksa onlarla konuşayım" dedi. Ksenophon önce bu halkın kim olduğunu sordurdu ve Mğa'kronlar olduğunu öğrendi. Ksenophon'un "Neden bizim karşımıza çıktılar ve neden bizimle düşman olmak istiyorlar" sorusuna Makronlar "Memleketimize düşmanca girmek istediğiniz için" şeklinde cevap verirler

Hellenler düşmanca gelmediklerini, Büyük Kralla (Pers İmparatoru II Artakserkes) savaştıklarını, memleketlerine dönmek için denize ulaşmaya çalıştıklarını söyleyerek karşılıklı dostluk yemini ettiler. Bu antlaşmadan sonra Makronlar Hellenler'in arasına karıştı ve onların ırmağı geçmelerine yardım ettiler.

Bir pazar kurarak Helenler'e yiyecek satan Makronlar, üç gün onlarla birlikte giderek Kolkhlar'ın sınırına kadar götürürler. Burada yüksek bir dağ vardır ve Kolkhlar bu dağın üzerinde mevzilenmişlerdi. Burası muhtemelen Trabzon yakınlarında denize dökülen Değirmendere'nin bir kolu olan Kuşul Deresi'nin doğduğu Seslikaya Tepesidir. Yaklaşık 9600 kişi olan Hellenler, birkaç defa saldırdıktan sonra dağda mevzilenmiş Kolkhları kaçırp bol yiyecek buldukları köylerinde konakladılar.

Burada rasgeldikleri arı kovanlarından bugün bölge halkının "Deli Bal" veya "Tutan al" dedikleri baldan yiyecek askerlerde kusma ve ishal başlamıştı. Hiçbirinin ayakta duracak hali kalmamış, birkaç kişi de ölmüştü. Hastalan iki üç gün sonra iyileşen Hellenler, Değirmendere Vadisi'nin doğu kısmındaki sırtlardan iki günde yedi parasang (yaklaşık 36 km) yol yürüyerek Trabzon'un doğusunda denize inerler.

M.Ö. 400 yılının Şubat ayında Trabzon'a ulaşan Ksenopho, Trabzon'un (Trapezus) Karadeniz (Pontos Eukseinos) kenarında ve Kolkhların memleketinde Hellenler tarafından kurulmuş bir Sinop Kolorisi olduğunu belirtir.

Trabzon'un yanındaki Kolkh köylerinde 30 gün kadar dinlenen Hellenler çevrede ki diğer Kolkh köylerini yağmalayarak yiyecek temin ederler. Trabzon şehrindeki Hellenler ise onlara bir yandan yiyecek satarken diğer yandan da özellikle şehrin yakınlarında oturan Kolkhlarla dostluk kurmalarına aracılık olurlar.

Çevredeki Kolkh köylerini yağmalayarak yiyecek temin eden Onbinler, bir yandan Trabzon'un etrafındaki yüksek tepelerde toplanan Kolkhların baskınına uğramamak için tedbirler alırken, diğer yandan da memleketlerine dönmek için hangi yolu izleyeceklerini tartışıyorlardı.

Çoğunluk deniz yolunu tercih ettiği için önce aralarından birini memleketlerine kendilerini alacak bir filo ile dönmek üzere gönderirler. Fakat bunun neticesinden emin olamadıkları için Trabzon'daki kolonici Hellenler'den savaş gemilerini ödünç olarak almayı ve bölgeden geçtiği gördükleri yelkenlilere el koymayı düşünürler. Eğer bu yolla on bin kişiyi taşıyabilecek kadar gemi toplayamazlarsa o zaman da deniz kenarındaki şehirlerden yolları tamir ederek bir an önce bölgeden uzaklaşmalarına yardımcı olmalarını istemeyi kararlaştırırlar

Koloniciler onlara elli kürekli bir gemiyi ödünç olarak vermişti, fakat bu gemiye

atadıkları kumandan gemi ile hemen bölgeden kaçmayı tercih edince Onbinler, Trabzondaki kolonicilerden otuz kürekli bir gemi daha alırlar. Karadeniz'de ele geçirdikleri tüm gemileri Trabzona getirerek içlerindeki yüklere el koyup, bu yeni gemilerle kıyı boyunca talan seferlerine çıkan Onbinler talanda her zaman başarılı olamıyor, baskın anında ya da dönüş yolunda bölge halkı tarafından öldürüyorlardı.

Ksenophon, Kleairietos adlı bir kumandanın kendi bölüğü ile birlikte başka bir bölüğü de talan için tehlikeli bir bölgeye götürdüğünü, kumandanın birçok adamı ile birlikte öldürüldüğünü yazmakta fakat Karadeniz'de gemilerine el koydukları ya da köylerini yağmaladıkları halklar hakkında pek bilgi vermemektedir.

Trabzon'da oturan koloniciler, şehrin çevresindeki Kolkhlarla dost olduğu için Ksenophon ve arkadaşlarına yağmalama sırasında yardımcı olmuyorlardı. Fakat Trabzon çevresindeki bir günlük mesafede yiyecek kalmayınca onlara kılavuz vererek Trabzon'un güneyindeki dağlık bölgede yaşayan Driller'in ülkesi (bugünkü Torul bölgesi) ne götürdüler. Ksenophon, Driller'i bölgenin en savaşçı milleti olarak tanımlarken Trabzon'da oturan Hellenlerin bunlardan çok kötülük gördüğünü kaydetmektedir.

Savunmaya elverişli olmayan köylerini yakarak boşaltan Driller derin vadilerle kuşatılmış olan başkentlerine çekilmişlerdi. Önden giden 2000 kişilik grup başkenti kuşatmış fakat tahkim edilmiş bu yeri alamayacaklarını anlayarak geri çekilmeye başlamışlardı. Geri çekilme anında Driller arkadan taarruza geçince buradan çabucak uzaklaşamayacaklarını anlayan Hellenler geriden gelen kuvvetlerden yardım istediler.

Ksenophon kumandasında yardıma gelen birlikler buradan zaiyat vermeden çekilmenin mümkün olmadığını görerek şehri ele geçirmeye karar verirler. Şehrin etrafındaki hendeği ve müstahkem mevzileri aşan Hellenler şehre girince burada bir de iç kalenin olduğunu görür ve kaleden çıkan askerlerin saldırısına uğrarlar. Geri çekilecekleri yolun sarp olması ve şehirdeki iç kalenin alınmazlığı oxıları zor duruma sokmuştu. Ksenophon bu durumu anlatırken "Kalmak da bela idi, kaçmak da..." diye yazmaktadır.

Şehirde tesadüfen çıkan bir yangın onlar için kurtuluş olur. Şehir, kalesi hariç bütün evleri, kuleleri, şarampolleri ile yanmıştı. Fakat Hellenler ertesi gün Trabzon'a giden çok dik ve dar yoldan inerken tekrar Driller'in saldırısına uğradılar.

Trabzon ve çevresinden yiyecek sağlamak imkanı kalmadığı için Hellenler ,hasta ve yaşlıları daha önce ele geçirilen gemilere bindirir, kalanlar da yaya olarak, Trabzon'dan ayrılır. Trabzonlu kılavuzlar eşliğinde üç gün sonra Kerasus (bugünkü Giresun)'a ulaşırlar.

Giresun da Trabzon gibi Kolkhların memleketinde bir Sinop kolonisi idi. Burada on gün kalarak bir sayım yaparlar. Kolkhların memleketine girerken yaklaşık 9800 kişi kadar olan Hellenler, burada 1200 kişi zaiyat vererek 8600 kişi kalmıştı.

Giresun bölgesindeki dağlarda yaşayan bir halk Giresun'daki kolonici Hellenler'le dostane ilişki içindeydi. Bazıları Giresun'a gelip kasaplık hayvan ve başka şeyler satıyor, alışveriş ediyorlardı. Ksenophon'un ordusundan bazıları bu halkın Giresun'a yakın olan köylerine giderek öteberi satın almış ve bunların küçük ve savunmasız köylerini kolayca yağmalayabileceklerini sanarak bir gece bu köyleri yağmalamak üzere yola çıkmışlardı. Fakat yağmacılar daha yolda iken güneş doğmuştu. Durumu farkeden bölge halkı hemen bir araya toplanarak baskıncıların çoğunu öldürmüşler, ancak birkaç baskıncı Giresun'a kaçabilmişti.

Onbinler'in Giresun'dan ayrılacağı gün bu halkın ihtiyarlarından bazıları Giresun'a gelerek ordu kumandanlarıyla görüşüp köylerini yağmalamayı nasıl düşünebildiklerini öğrenmek ve ölümlerini gömmek üzere alabileceklerini söylemek isterler. Fakat baskından kurtulabilen Hellenler'in kışkırtması ile bu üç elçi taşlanarak öldürülür.

Giresun'dan ayrıldıktan sonra Mossynoik'lerin ülkesinin sınırına varırlar. Ksenophon, Giresun ile Ordu arasında oturan bu halkı, Hellen dilinde "Ahşaptan yapılm

evlerde oturan halk" anlamındaki Mossynoikos kelimesi ile adlandırmaktadır. Mossynoikler yaşadıkları müstahkem mevkillere güvenerek onları memleketlerinden geçirmeyeceklerini söylerler. Bunun üzerine Trabzonlu kılavuzlar vasıtası ile daha batıda oturan ve doğudakilerle aralarında siyasi düşmanlık olan batılı Mossynoikler'le temasa geçerler Ksenophon ile batılı Mossynoiklerin başkanları bir araya gelerek doğulu Mossynoikler'e karşı bir ittifak kurarlar. Varılan anlaşmaya göre onlar batıdan hucüm ederken Hellenler'le birlikte savaşmak ve yol göstermek için de yardımcı kuvvet göndereceklerdi .

Ertesi sabah, her biri üç kişi taşıyan üç yüz kayık gelir. Kayıklardaki ikişer asker karaya çıkar ve kayıklar geri döner. Yüzer kişilik altı bölük oluşturan Mossynoik savaşçıları içlerinden birinin okuduğu şarkıya eşlik ederek yürüyüşe geçer ve başkentin önündeki kaleye taarruz ederler. Fakat kaleden çıkan düşmanları kısa sürede onlara üstünlük sağlar ve onları geri püskürtürler.

Kale ve şehir ertesi gün yapılan saldırılarla alınmış ve burdan kaçanlar yukarıdaki başkente kadar kovalanmıştı. Hellenlerin taarruzlarını burada da durduramayan Mossynoikler kaleyi bırakarak çekilirler. Tepe üstünde ağaçtan yapılmış bir kule evde oturan, halktan toplanan vergiler ve kamu malından geçinen Kralları ilk zaptedilen kalenin kralı gibi bulunduğu yerden ayrılmadığı için kuleevi ile birlikte yakılır.

Zaptedilen yerleri dostları olan Mossynoikler'e bırakan Hellenler yollarına devam eder ve tıpkı bu günkü gibi birbirlerine yaklaşık on kilometre mesafede kurulmuş olan Mossynoik şehirlerinden yürüyerek sekiz günde, pek kalabalık olmayan ve Mossynoiklerin uyruğu olarak yaşayıp daha ziyade demir madenlerinde çalışan Khalybler'in memleketine ulaşırlar.

Khalybler Ksenophon'un Karadeniz bölgesinden geçerken bahsettiği halklardan en meşhur olanıdır. Onun bize verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre, Macronlar, Kolkhlr ve Mossynoikler ve Trabzon'dan daha önceki kaynaklarda bahsedilmemesine rağmen Khalybler'den eski kaynaklarda bahsedilmekte ve bu halk Batı Anadolu ve Ege'de bilinmektedir.

Homeros'un alliaada destanında Alybler/Alizonlar olarak geçen ve madencilikte ünlü bu halktan, Ksenophon da aynı özelliklerini belirterek bahsetmekte fakat onların Mossynoikler'in uyruğuna girmiş olduğunu belirtmektedir. Alizon sözünün Hellen dilinde "Deniz kıyısında yaşayanlar" anlamına gelmesine rağmen Bilge Umar bu sözcüğün Eski Hellen dilinde (LuwilPelasgos dilinde) "Deniz, tuz" anlamındaki "Ali" sözcüğünden geçmiş olduğunu belirtmektedir. Bu da bize demir madenciliği ile ünlü bu halkın sahille olduğu kadar şap madenlerinin bulunduğu Şebinkarahisar bölgesi ve kuzeyindeki dağlık bölge ile de ilgisi bulunduğunu düşündürebilir.

Bundan sonra Tibarenler'in ülkesine (Bugün Ordu'nun doğusundaki Turnasuyu Deresi'nin olduğu bölge) ulaşan Hellenler deniz kıyısında birkaç müstahkem yerleri bulunan ve nisbeten düz olan Tibarenlerin ülkesinde iki gün ilerleyerek Sinop'un

kolonisi olan Kotyora'ya (bugünkü Ordu şehri yakınında) ulaşırlar.

Ksenophon'un eserinin sonunda da belirttiği gibi Bayburt'tan sonra girmiş olduğu Trabzon bölgesinde yaşayan Makronlar, Kolkhlar, Mossynoikler büyük Pers kral lığının Anadolu'daki valiliklerinden (satraplık) bağımsız yaşayan, kendi yasaları ile yönetilen halklardı. Orduları ya da tehlike anında harekete geçen bir savunma sistemleri vardı. Yaşadıkları vadiler yiyecek ve bazı ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz olduğu için çevrelerindeki halklarla ya da dışarıdan gelen tacirlerle daima iyi ilişkiler geliştirerek kendi varlıklarına bir tehdit yöneldiği ana kadar barışçı kalmışlardı. Ancak bir tehdit olduğu zaman süratle bir araya gelerek ortak savunma sistemlerini harekete geçiren bu halkların birbirlerinden farklı dil ve ananeleri olmasına rağmen ortak özellikleri gururlu, cesur ve özgüven sahibi olmalarıydı.

Tarım yapıp sığır besledikleri ve şarap yaptıkları gibi avladıkları yunus

balıklarının etlerini tuzlayıp küplere bastırıyor, ayrıca zeytinyağı gibi kullanılan balık yağı da elde ediyorlardı. Fındık, ceviz ve kestane gibi yemişler de en önemli besinleri arasındaydı. Bunları haşlıyor ya da fırında pişirerek yiyorlardı

Ksenophon, Mossynoiklerin başkenti ve yakınındaki bir kenti ele geçirip yağmaladıklarını anlatırken, kilerlerinde geçen seneden kalma ekmeklerin yanısıra o senenin tahılına da rastladıklarını, bunların sapları üzerinde saklanmış kızcık buğday olduğunu da yazmaktadır. Bu bize bugün birçok Karadeniz köyünde görebileceğimiz taneleri üzerinde kurutulmak üzere Serander/Paska/Naylalara ya da evlerin saçak altına asılmış, taneleri üzerinde mısır koçanlarını hatırlatmaktadır. Ksenophonun bahsettiği kızcık buğdayı belki de mısırdan önce bölgede yetiştirilen ve Lazut/Lazot da denilen bir tür darı idi. Lazut/Lazot adı danya benzediği için mısıra da verilmiştir. Bölgenin en ünlü ürünü ise, bölgede yaşayan halkın dışarıdan gelen orduları yenmek için bal (Tutan Bal/Deli Bal) idi. Birbirlerine yaklaşık 10 km mesafede kurulmuş şehirlerinin ve dik vadi yamaçlarındaki köylerinin birbirine dar patika yollarla bağlandığı kuşkusuz ama Ksenophon'un da açıkca yazdığı gibi deniz kenarındaki şehirleri birbirlerine bağlayan yol sistemleri ile Karadeniz'de gezinen çok sayıda irili ufaklı yelkenli gemileri vardı.

Miletoslular, Karadeniz sahilindeki halklarla ticaret yapmak için, kendilerinden önce bu sahilde koloniler kurmuş olan Frygler'inkine benzer bir sistemle ve birçok yerde de onların eski koloni şehirlerinin bulunduğu alanlarda koloniler kurmuşlardı. Ksenophon'un merkezi ve başkenti Sinop olan koloni sisteminin Trabzon, Giresun ve Ordu'da olan üç halkası hakkında verdiği bilgileri değerlendirerek bu kolonilerin yerli halklardan bazıları ile iyi ilişkiler içinde yaşamalarına rağmen onlardan ayrı, karadan gelebilecek her türlü tehdide karşı tahkim edilmiş yerlerde yaşadıklarını ve bu yerlerin kenarında komşu halklarla ticaret yapmak için pazar kurduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca denizden gelebilecek tehditlere karşı da savaş gemilerine sahiptiler.

Pontos Krallığı Dönemi

Ksenophon'dan sonraki kaynaklarda Trabzon'dan bahsedilmemektedir. Bazı araştırmacılar bunu Trabzon'un Pers hakimiyeti altına girmesi ile izah ederler. M.Ö. 6.yy da Pers hakimiyetine girmiş bulunan Trabzon bölgesi önce Kappadokya Satraplığı (eyalet) daha sonra da Pontos Kappadokyasi Satraplığı sınırları içinde yer almıştı. Perslerin Yunanlılarla olan savaşları esnasında Pers ordusuna donanma ile hizmet eden

Trabzonlular Perslerin yenilmeleri ve güç kaybetmelerinden sonra boyunduruktan kurtulmuş ve bağımsız hale gelmişlerdi.

Pers İmparatorluğu'nun güç kaybettiği dönemlerde Anadolu'da bulunan satrapların bağımsız hareket ettikleri bilinen bir gerçektir. Perslerin Anadolu'daki en büyük satraplığı olan Kappadokya'nın satrapı Datames, merkezi Sinop olan Paphlagonia satrapının isyanını bastırdıktan sonra tüm güney Karadeniz sahillerinde tekrar Pers egemenliğini tesis etmiş fakat bir müddet sonra o da isyan ederek bağımsızlığını ilan etmişti. İmpatratora isyan eden Datames'i diğer satraplar da izler. M.Ö. 361-359'da Pont Satrapı olan II. Aryabozan da isyancı satraplar arasında idi.

Pers Kralı II. Artakserkses isyan eden satraplara karşı harekete geçmiş, isyancılarından II. Aryabozan bizzat oğlu Mithradates tarafından yenilerek Datames'le birlikte krala teslim edilmişti. II. Aryabozan'nın yerine Pontsatraplığına atanan Mithridates ileride kurulacak olan Pont Krallığının öncüsü olmuştur.

Büyük İskender'in Anadolu'da Pers hakimiyetini ortadan kaldırmasından sonra Kappadokyalılar, orduların ülkelerine girmemeleri şartı ile İskender'in hakimiyetini kabul ederler. Bölgeye Sabikas adında bir vali tayin eden İskender'in Anadolu'dan uzaklaşarak Mısır'a gitmesinden sonra Pers krallığının Kappadokya satrapı olan I. Ariantes yerli halktan topladığı kuvvetlerle Sabikas'a karşı ayaklanarak bölgede krallığını ilan eder. Sinop'tan Doğu Karadenize kadar olan bölgeyi hakimiyeti altına alır. Üzerine gelen İskender'in katibi Pedrikas komutasındaki orduya yenilir ve öldürülür (M.Ö.332). I. Ariantes'in manevi oğlu II. Arrianthes ise bu savaştan kaçarak ölümden kurtulur.

İskender'in M.Ö.323'de Hindistan seferi esnasında ölmesi üzerine ülkesi komutanları arasında paylaştırılmış, Pont Kappadokyası olarak adlandırılan Kayseri ve Sivas bölgesi ile Karadeniz sahilleri İskender'in generallerinden Eumenes'in yönetimine verilmişti. Anadolu, İskender'in komutanları arasındaki çekişmelere sahne olurken bu durumdan faydalanmak isteyen II. Ariantes ortaya çıkmış, Eumenes ile anlaşarak satraplığın başına geçmişti.

Pedrikas ve Eumenes ikilisinin İskender'in Asya topraklarındaki hakimiyetini

tekrar tesis etmek amacıyla Anadolu'dan ayrılması ve Pedrikas'ın Mısır seferinde yenilerek öldürülmesinden sonra Antigonos Iskender'in generalleri tarafından kral naipliğine seçilir. Krallığını ilan eden Antigonos daha önce yanında yer almış olan Pont satrabı II.Ariantes'i düşmanları ile işbirliği yaptığı şüphesiyle öldürtür. Bunun üzerine Antigonos'un sarayında bulunan II.Arriantes'in oğlu yanına birkaç sadık adamını alarak saraydan kaçır ve Ilgaz dağlarına sığınır.

Antigonos'un Ipsos savaşında (M.Ö.301) yenilmesi ve ölümünden sonra gizlendiği dağlardan inerek ortaya çıkan II.Arrianthes'in oğlu Mithridates I. Ktistes (Kurucu) Ilgaz boğazındaki küçük Kimiata kasabasına yerleşerek etrafa akınlari yapıp, propagandacılar gönderir ve taraftar toplar. Kızılırmak'ın doğusundaki topraklarla Yeşilirmak'ın zengin ovalarını hükmü altına alarak M.Ö.298 yılında Amasya'yı başkent yapar ve Pont Krallığını kurar.

Pers hakimiyetinin canlı ve huzur dolu hakimiyetinden sonra Iskender'in komutanlarının çekişmelerinde ezilen bölge halkının desteği ile Pont Kappadokyası'nı ele geçiren Mithridates I.Paphlagoniaya doğru ilerleyip kısa sürede topraklarını genişletir ve M.Ö.281'de Pontos'u Selevkosların liakimiyetinden kurtarır.

Mithridates I.nin M.Ö. 226 yılında ölümünden sonra Pont Krallığı genişlemeye devam eder ve 4.kral olan I.Farnakes (M.Ö.185-169) Sinop'u ele geçirerek kendisine başkent yapar. Karadeniz'deki diğer Hellen kolonilerine karşı da harekete geçen Farnaks, Giresun'daki Milet kolonisi olan Kerasus'un yerine Farnakya şehrini kurarak Kerasus ve Kotyra (Ordu) halkını bu şehre yerleştirir, Trabzon bölgesindeki Mossynoikler ve Tibarenler hakimiyet altına alınır .

Mithridates V.Euergetes'in (M.Ö.169-120) bir Yunan prensesi olan karısı Laodike'nin de karıştığı bir komplo sonucu M.Ö.120'de Sinop'ta öldürülmesinden sonra tahtı 12 yaşında küçük bir çocuk olan oğlu Mithridates VI. Eupator'a (Büyük) kalır. Fakat devleti, ortaya atılan uydurma bir vasiyetname ile kraliçe Laodike yönetmekteydi. Birkaç yıl sonra Kraliçe Laodike tarafından öldürülmek istenen genç Mithridates

saraydan kaçarak Pariyadres Dağları (Doğu Karadeniz Dağları) üzerindeki sık ormanlara sığınmış ve bu bölgede yedi yıl vahşi hayvanlarla birlikte yaşamıştı.

Kraliçe Laodike (M.Ö.120-111) Sinop sarayında eğlence ve sefahat dolu bir hayat sürerken hamisi olan Romalılar Pont Krallığını kolayca Roma'ya iltihak edecek duruma getirmişlerdi. Kraliçe Laodike de Mithridatların tahtını ele geçirmekle kalmayıp onların izlerini de ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Krallık sikkeleriyle kendi resmini bastırıp, adını yazdırmış, Mithridatların arması olan Ay Yıldız'ı kaldırmıştı.

Pont devletinin çöküntü içine girdiği ve Romalıların Anadolu'ya iyice yerleştiği dönemde etrafına topladığı taraftarları ile M.Ö.111 yılında Sinop'u ele geçirerek haksız olarak kral seçilmiş olan kardeşini tahtan uzaklaştıran Mithradates VI. annesi ni de hapse attırmıştır.

Mithradates VI. Eupator (Büyük) tahta çıktığı zaman Pont Krallığı batıda Amasra'dan doğuda Tibarenlerin sınırına kadar olan bölgede sıkışmıştı. Büyükbabası Farnakes'in himayesi altındaki küçük Ermenistan prensliği müstakil bir devlet haline gelmiş, Giresun ve Trabzon bölgesindeki kabileleri hükümleri altına almışlardı. Batıda Galatia ve Paphlagonya Krallık sınırlarından çıkmıştı.

Babasının dağılan adainlarını toplayarak orduyu yeniden teşkilatlandıran Mithradates VI. Kırım'ı ve Trabzon bölgesini topraklarına katarak babasının ölümünden sonra Pontos devleti egemenliğinden çıkmış olan Paphlagonia ve Galatia'yı Bithynia kralı ile paylaşma yoluna gitmişti. Anadolu'dan ve özellikle Doğu Karadeniz bölgesinden topladığı askerlerle bir ordu kuran Mithridates'in 22 dil bildiği ve ordusunda bulunan Anadolu'nun yerli halklarından olan askerlerine onların ana dilleri ile hitap ettiği bilinmektedir.

Kırım bölgesini ve Karadeniz sahillerindeki Yunan kolonilerini himayesi altına alarak onların yaptığı ticaretten aldığı vergi gelirleri ile iyice zenginleşen Mithridates VI.

Eupator, Trabzon civarını ve Kolkhid'i ele geçirerek burada bir satraplık kurmuştu. Daha sonra yarı müstakil bir hale gelen bu yöredeki zengin maden yataklarını işletmiş ve ordusu için gerekli olan kereste, ip ve balmumu gibi malzemeleri bu bölgeden sağlamıştı.

Trabzon'dan ikinci olarak bahseden kaynak olan Strabon, Küçük Armenia Krallığının Phainakia ve Trapezus bölgelerinin üst tarafında bulunan Tibarenler ve Khakdai kavmini (Khaltlar) egemenlikleri altına aldığını bildirir. Ayrıca Strabon, Mithridates Eupator'un kuvvetlenince bu bölgeyi ve Trabzon'uru doğusunu içeren Kholkis'i hakimiyeti altına alıp, bu yerlerde yetmiş beş kale yaptırarak hazinesinin çoğunu bu kalelere koyduğunu da belirtmektedir. Bunlardan en ünlülerinden biri bugün Bayburt ili dahilinde olan Sinoria(Sinor) idi .

Anadolu'nun Roma işgali altındaki toprakları ile de ilgilenen Mithridates VI. Eupator kılık değiştirerek bu bölgeleri dolaşmış, halkın Roma yönetiminden hoşnut olmadığını görüp, Anadolu halklarının koruyucusu olarak Roma'ya karşı mücadelesini tırmandırmıştı.

Romanın kışkırttığı Bithynia'nın saldırısına uğrayınca harekete geçip M.Ö. 88 de Bithynia ordularını Ege kıyılarına çekilmek zorunda bırakan Mithridates VI. ardından Romalıların Asia eyaleti yaptıkları Bergama Krallığını ele geçirerek Bergama'ya yerleşmişti. Daha sonra Adaları ve Yunanistan'ı işgal eden Mithradates VI.M.Ö. 86-85'de Yunanistan'da Romalı komutan Sulla'ya yenilince Roma ile bir barış anlaşması imzalayarak savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı. Anlaşma gereği donanmasındaki 70 gemiyi Sullaya teslim ederek askerlerinin geri kalanları ile birlikte deniz yolundan krallığının eski merkezi olan Pontus'a döndü.

M.Ö.83'de Romalıların saldırısı ile tekrar başlayan savaşta önce Roma kuvvetlerine üstünlük sağlamış fakat M.Ö.74'de Kyzikos (bugün Belkıs) yakınlarında Lucullus karşısında bozguna uğramıştı. Bu yenilgiden sonra Kelkit bölgesine çekilen Mithridates VI. Lucullusun kendisini süratle takip edememesinden yararlanarak Orta ve Doğu Karadeniz bölgesindeki halklardan 40 bin piyade ve 4 bin süvariden oluşan yeni bir kuvvet topladı.

Başlangıçta Roma kuvvetleri ile yaptığı çatışmalarda üstünlük sağlayan Mithridates, daha sonra erzak sıkıntısı nedeni ile hezimete uğramıştı. Romalıların yağmaya girişmesinden istifade ederek krallığının en uç noktasına kaçmış olan Mithridates önce Komana'ya (Tokat'ın 10 km kuzeyindeki Gümenek) daha sonra da damadı olan Ermeni kralı Tigran'ın ülkesine sığınmıştı.

Romana'ya vardığı zaman savaşın başlangıcında Farnakıya (Giresun) kalesine gönderdiği ailesinin, Romalılara esir düşmesine mani olmak için, öldürülmeleri emrini vermiş, sadece ölüm şekillerini seçmeye hakkı olan aile fertleri bu emre uymuştu. Arkasında Romalıların kendine karşı kullanabileceği birşey bırakmayan Mithridates'i takip için Pompeidus komutasındaki birlikleri görevlendiren Lucullus, Amasya, Sinop ve Samsun'a yönelmişti.

Pompeidus komutasındaki birliklerin takibinden kurtulan Mithridates, damadı Ermeni Kralı Tigrana sığınmıştı. Mithridates'e pek ilgi göstermeyen ve bataklık bölge de bir şato veren Tigran, Mithridates ile görüşmeyi ancak 20 ay sonra kabul etmişti. Bu sırada Romalılar, Pontos Krallığındaki kale ve şehirleri ele geçirmişlerdi. Sinop ve Amasya gibi Pontos Krallığının eski başkentleri, Krallarının döneceğini ümit ederek Romalılara direnirken Ermeni Kralı, Romalıların ülkesini işgale başlamasına kadar hiç bir şey yapmamıştı. Sonunda Mithridatesle işbirliği yaparak Romalılarla mücadeleye başladı.

Doğu Karadeniz bölgesindeki Khalbler, Tibarenler ile Fırat ile Kelkit Vadisi arasında bulunan bölgenin halkı Anadolu'nun Roma ile mücadelesinin efsanevi örideri Mithridates VI. ya sarsılmaz bir sadakat göstermişler, onun yenilgisinden sonra Roma hakimiyetini kabul etseler bile Romalılarla bütünleşmemişlerdi. Romalılar bu bölgelerdeki varlıklarını askeri garnizonlar ve koloniler şeklinde sürdürdüler. Trabzon şehri bu savaşta tarafsız kaldığı için M.Ö.63 yılında Lucullus tarafından harab edilmekten kurtulmuştu.

Tekrar sahneye çıkan Mithridates, toparladığı ordusu ile birlikte Kelkit vadisine geldi. Doğu Karadeniz dağlarında yaşayan halklar yaşlı krallarının çağrısına uyarak

toplandı ve Romalılara ard arda darbeler indirdiler. Bunun Roma'da duyulması üzerine Lucullus aleyhtarları harekete geçti ve Pompeidus, Lucullus'dan komutayı devralarak Roma'ya dönmeye mecbur etti.

Pompeidus'un ordusu karşısında tutunamayan Mithridates savaş alanından kurtularak Pontos Krallığı ile Tigran'ın ülkesi arasındaki sınırda bulunan Sinoriâ şatosuna ulaştı. Burada birkaç gün kaldıktan sonra Fırat Nehri'nin kaynaklarına ulaşarak Erzurum bölgesine, oradan kuzeye dönerek Çoruh Vadisi'ne ve nehri takip ederek

Karadeniz'den Kırım'a ulaştı. Bu yolculuk boyunca Pompeidus'un kuvvetleri Mithridates'i izlemiş, fakat ele geçirememişlerdi.

Strabon, Pompeidus'un ordusunun Heptakometler'in (Yedi Köyün Halkı) yaşadığı dağlık ülkeden geçerken Heptakometler'in yol üzerine Deli Bal kapları bıraktığını, bunları yiyip bilinçlerini kaybeden üç Roma bölüğüne saldırıp onları imha ettiklerini belirtir.

Mosyn denilen ağaçlarda ya da ahşaptan yapılmış seyyar kulelerde yaşadıkları için bu halkın Antik devirde (Ksenophon tarafından) Mossynoik olarak adlandırıldığını yazan Strabonun verdiği bilgileri değerlendirerek Heptakometlerin bugün Trabzon, Rize il sınırındaki İkizdere Vadisi'nin yukarı kesimlerinde yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bugün İkizdere İlçesi olarak adlandırılan bu bölge, Osmanlı belgelerinde Kur'i Seb'a (Yedi köyler) Nahiyesi olarak geçer. Bu bölge Karadeniz Dağlarının iç kesimlere geçit verdiği yerlerden biridir.

Trabzon'dan bahseden ikinci kaynak olan Strabon bölgeyi anlatırken, Trabzon bölgesindeki halkları; Trabzon ve Giresun'un üst kısımlarında yaşayan Tibarenler, eskiden Khalybes olarak adlandırılan Hialdailer (Khalt), Ksenophon'un Makronlar olarak bahsettiği Sanlar (Tsan/Can), Trabzon ve Rize'nin üst kısımlarında düşen bölgelerde, eskiden Mosyn denen Heptakometler ve Byzerler olarak sıralar. Ksenophon'un Trabzon

ve Giresun yakınlarında yaşadığını belirttiği Kholklar ise daha doğuda Batum civarındadır.

Strabon kitabında bölgedeki şehirleri sayarken Jason (Ordu'nun batısındaki Yasu Burnu)'dan sonra Genetes ve sakinleri Pharnakyaya yerleşmiş olan Kytoros (Ordu doğuya doğru, harabe halindeki Iskhopolis, orta büyüklükteki Kerasos (Giresun; Hermonassa yakınında Trapezus ve ondan sonra da bu civarda bir yerde Zygonopolis (Zigana) denilen bir yerleşim yeri daha olduğunu belirtir.

Doğu Karadeniz Dağlarının önemli geçitlerinden birine adını veren Zigana'nın ku zeyinde bulunan bölge bugün Hamsiköy olarak adlandırılmaktadır. Arapça Hamse, beş anlamındadır. Bugün Hamsi olarak telaffuz edilen bu ismin doğrusu Hamseköy / Beşköy olup eskiden bu civardaki köyleri de kapsamaktaydı. Heptakometler (Yedi Köyün Halkı) ve Hamse köy (Beş köy) örneklerinde olduğu gibi bölged vadilerin uygun kesimlerinde kurulmuş olan köylerin grup olarak adlandırılması durumunun coğrafi şartların belirlediği ve Antik çağlardan bu yana devam eden bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

Kırım'a kaçtıktan sonra etrafına topladığı kuwetlerle tekrar krallığını ele geçirmel isteyen Mithridates, Pompeidus'un ısrarlı takip ve mücadelesinden sonra buna muvaffak olamamıştı. Kendine karşı düzenlenen bir isyan sonucu intihar ederek ölmesinden önce ülkesi Romalılar tarafından taksim edilerek Roma'ya hizmet eden lere dağıtılmıştı.

Bugünkü Ordu ilinin topraklarının bir kısmı ile Giresun bölgesi, Trabzon ve bu şehrin doğusu ile güneyinde yer alan bölgenin idaresi Galatların Tolistoboia boyunun tetrakı ve Pompeidus tarafından Galatya Kralı yapılan Deiotaros'a verilmişti, (MÖ 63)

Röma, Pompeidus ve Caesar'ın çekişmeleri ile uğraşırken Mithridat'ın oğlu ve Kırım Kralı olan Farnakes de babasının topraklarına tekrar hakim olmak üzere harekete geçer. M.Ö. 49'da Kolkhis (Batum civarı) bölgesini ele geçirip (muhtemelen Çoruh vadisini takip ederek) Küçük Ermenistan ve Kappadokya'ya girer. Karşısına çıkan

Romalı komutan Calvinus ile Deiotaros'un kuvvetlerini Komana yakın larındaki savaşta yener. Babasının payitahtı olan Sinop ve Samsun'u ele geçiren Farnakes'in başarılarını haber alan Ceasar, o sırada bulunduğu Mısır'dan Anadolu'ya geçerek, Pontos bölgesine gelip Farnakes'i Zile yakınlarında yener ve Kırım'a kaçırtır.

Partlar'ın Anadolu'yu istilaları ve Roma-Part savaşlarından serbest şehir imtiyazın sahip olan Trabzon Deitoros'un ölümünden sonra Romalılar tarafından Mithridate VI. nın torununa verilmişti. Fakat M.Ö. 36 da, Romalılar'ın Partlar'ı yenmesi v Partlar'la sınır olan Doğu Anadolu bölgesinde vasal krallıklar kurarak bir tampon bölge oluşturmalarından sonra Pontos bölgesi Bithynia'da Laodike valisi Zenon'un oğlu olan Polemon'a verilir. Bundan sonra Pontos Polemonacus olarak adlandırılan bölgede vasal kral olarak hüküm süren Polemon I in MÖ 8' lerde ölmesinden sonra dul eşi Pythodoris'e kalmıştı.

Strabon akıllı ve devlet işlerinde ehli bir kadın olan Pythodoris'in Kolchis'e kadar uzanan Tibarenler ve Khaldailer ülkesi ile Pharnakia (Giresun) ve Trapezus' (Trabzon) yönettiğini belirtir.

ROMA DÖNEMİ

M.S.54-68 yıllarında Roma'yı yönetmiş olan Neron, Doğu Anadolu'da Roma nüfuzunu tekrar oluşturmak için düzenlediği seferde Trabzon'u ordusunun ihtiyaçlarını karşılayacağı bir üs olarak kullanmıştır. Bu amaçla I. Polemon'un torunu II.Polemon'nu tahtan indirerek Pontos Polemoniacus'u 6 şehre ayırıp M.S. 64 yılında Trabzon'u iltihak etmiştir. Devrin tarihçilerinden Tacitus, Trabzon'un elde tutulması mühim bir nokta olduğunu belirtir.

Trabzon'un Roma'ya ilhakından sonra Trabzon'da demirlemiş bulunan Polemon'un donanması da Roma Krallığı'nın Karadeniz donanması haline getirilmişti. Fakat Krallık donanması kumandanı olan Anicetus isyan ederek Trabzon'u ele geçirir ve Trabzon limanında demirli olan donanmanın bir kısmını yakar. Roma İmparatoru Vespasian, Anicetus'un üzerine Vir dius Geminus'u göndererek bölgede tekrar hakimiyeti sağlar.

Vespasian, Doğu Anadolu'da mevcut vasal krallıkları ilhak ederek bu sınırın Roma ordusu tarafından korunmasını sağlamış, sınırını koruyan birliklerine kolay destek sağlamak için Trabzon bölgesini çevreleyen dağlardan askeri yollar inşa ettirmeye başlamıştı.

Roma'nın doğu hududunu koruyan Roma lejyonlarından birinin M.S.117 yılında yerleştiği ve daha sonra önemli bir garnizon-şehir olacak olan Satala'nın (Gümüşhaneye bağlı Sadak köyü) limanı olan Trabzon, gelişmesine devam etmiş ve İmparator Trajanus (M.S.89-117) zamanında burada bir de darphane binası inşa edilmişti. Trajanus'tan sonra tahta çıkan Hadrianus (M.S.117-138) ünlü seyahatlerinin birinde Trabzon'u da ziyaret etmiştir. Trabzon'da bugünkü Mplöz mevkiinde bir mendirek, bir hipodrum, saraylar ve su kemerleri inşa ettirerek şehrin imarına büyük katkılarda bulunmuştur. Trabzon kalesindeki Ortahisar denilen kısmın da onun zamanında inşa edildiği ileri sürülür. Hadrian'ın Trabzon'da yürüttüğü bu imar hareketlerine karşılık bugünkü Karluk tepesinde büyük bir heykeli dikilmiştir.

Trabzon'un bu dönemi hakkındaki bilgileri Hadrianus tarafından Kappadokya valiliğine atanmış olan Arrianus'un, Eyalet bölgesinde çıktığı gezilerle ilgili raporlardan oluşan "Periplo" adlı eserinde buluyoruz. Eserinde Karadeniz sahillerini Trabzon'dan itibaren anlattığı için Sataladan Trabzon'a geldiği kabul edilen Arrianus "İmparator Sezar Traiano Adriano Augusto'yu Arriano selamlıyor" diye başlayan raporunda Trabzon'dan şöyle bahseder:

"Ksenophon'un dediği gibi eski Yunan şehri ve Sinop kolonisi olan Trabzon'a vardık. Senin ve Ksenophon'un baktığı yerden Karadenizi coşku ile seyrettik. Taşların pürüzlü yüzünden dolayı üzerindeki harflerin açık seçik okunmadığı sunaklar hala daha ayakta ve barbarlar (Yunanlı olmayan halk) tarafından yazılmış olduğu için Yunanca yazılar da hatalı bir şekilde kazınmış. Bu yüzden sunakları yeniden beyaz mermerden inşa etmeye ve yazıları okunaklı harflerle kazımaya karar verdim.

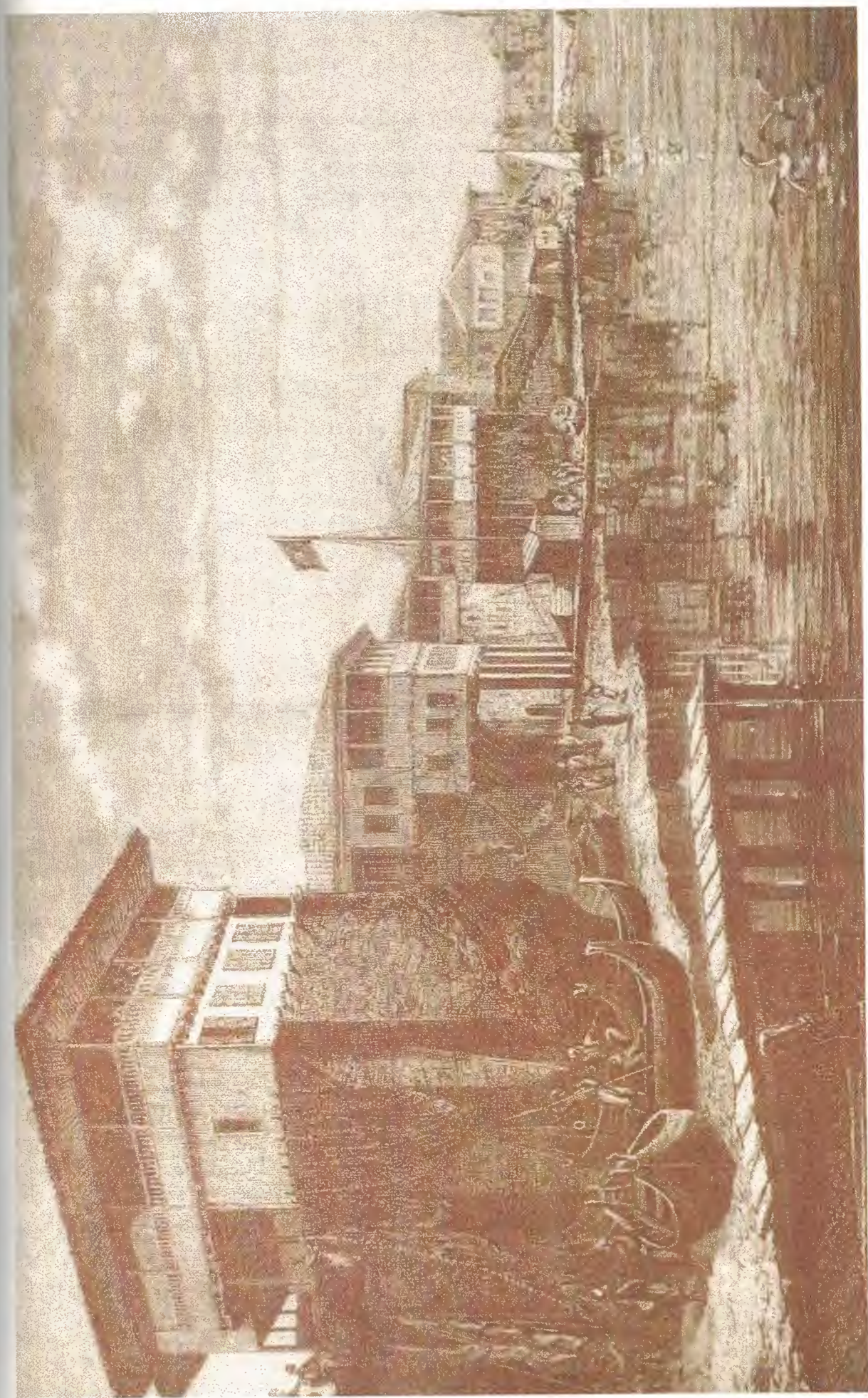
Senin heykelin parmağı ile denizi gösteriyor. Bir bakıma hareketi ile sana benziyor ama ama yapıldığı tarz sana benzemiyor. Ayrıca güzel de değil. Bunun için aynı yere senin adını taşımaya layık bir heykel gönder. Ölümsüz bir anıt için yer çok uygun.

Kare taşlardan pek küçümsenmeyecek bir tapınak da yapılmış. Fakat Hermes'in Heykeli ne bu tapınağa ne de bu yere layık. Eğer bana inanıyorsan en fazla beş ayak boyunda Hermes'in, bir de dört ayak boyunda Hilesion'un heykellerini gönder. Bence atası ile aynı tapınağı paylaşması hiç de fena fikir değil. Böylece, buraya gelenlerden kimi Hermes'e, kimi de Hilesio'ya kurban verecek ve her ikisi de Hermes ve Hilesio'nun takdirini kazanacaklar. Hermes'in takdirini kazanacaklar, çünkü soyundan gelme birini şereflelendirecekler; Hilesio'nun takdirini kazanacaklar çünkü atasını şereflelendirecekler.

Ben de bir öküz kurban ettim, ama Ksenophon'un Calpe limanında kurban bulamayıp da öküz arabasından bir öküz kurban etmek zorunda kaldığı gibi değil. Trabzonlular'ın kendilerinin bana temin ettikleri gösterişli bir hayvanı kurban ederek orada extispicio törenini yaptık ve bağırsaklarının şerefine içtik.

Kime ilk olarak varlık diyoruz biliyorsun. Sen ki yapımızı tümüyle tanıyorsun ve herkesin duasını ve oyunu bizden daha az iyiliğinden yararlananlarında duasını ve oyunu hak ettiğini biliyorsun."

Arrianus raporunda bölgedeki halklarla ilgili olarak bazı bilgiler vermişti. Arrian'ın belirttiğine göre; Trabzonlular Colchiler'le komşu idi. Ksenophon'un çok savaşçı ve Trabzonlular'la düşman diye tanımladığı Drillerin Sanni i/San/Tzan/Can'lar olduğunu belirterek Canlar'ı savaşçı ve hal, Trabzonluların can düşmanı olarak tanımlamaktadır. Silahla donatılmış yerlerde va kralsız yaşayan bu halkın Romalılar'a vergi borcu olduğunu fakat kendilerini haydutluğa verdikleri için vergi ödemeye zahmet etmediklerini yazarak, "Eğer tanrı izin verirse ya görevlerini yerine getirecekler ya da köklerini kurutacağız" demektedir.

Osmanlı belgelerinde Samsun bölgesinin Canik olarak adlandırılmasına rağmen Arrianon'un bahsettiği Canlar'ın merkezinin Gümüşhane/Canca bölgesi olduğu ve Canlar'ın buradan Araklı Burnu'ndaki Canayer'e kadar uzanan bölgede yaşadıklarını bölgedeki yer isimlerinden hareket ederek söyleyebiliriz.

M.S.224 yılında Philippus Arabs tarafından para basma yetkisi alınan Trabzon'un Neron'dan sonra başlayan parlak dönemi sona ermeye başlamıştı. Onun tamamen sönmesi ise Gotlar'ın yaptıkları saldırılar sonucu olmuştur.

M.S.254 yılında Karadeniz'in kuzeyindeki Bosphorus krallığının donanmasını ele geçiren Boranlar Trabzon'a saldırdılar. M.S.257 yılında yaptıkları ikinci saldırıda bir gece baskını ile şehre giren Boranlar, halkı kılıçtan geçirerek mabedleri yıktı ve şehri baştanbaşa yağmadılar. 30-40 yıl boş ve harabe halinde kalan şehir, İmparator Diocletianus (MS 285-305) zamanında yeniden imar edilmeye başlandı. Bunun en önemli nedeni hiç şüphesiz doğuda Sasanilerle olan mücadeledir

BİZANS DÖNEMİ

Diocletianus (M.S.285-305) dönemi aynı zamanda Hristiyanlığın Karadeniz bölgesinde yayılmaya başladığı dönemdir. Ordu içinde ve halk arasındaki Hristiyanların İmparatorluk tarihinde uğradığı son büyük takibat bu dönemde olmuş ve Hristiyanlar tarafından Trabzon'un koruyucu azizi olarak kabul edilen St. Eugenios Boztepe'deki Mithras putunu kırdığı için bu dönemde ölüm cezasına çarptırılmıştı. Aynı dönemde bölgedeki askeri birliklerdeki Hristiyanlar tutuklanarak öldürülmüşlerdi. Daha sonra Hristiyanlık devletin resmi dini olacak ve bölgede askeri garnizonların bulunduğu şehirler bu din şehitlerinin kanları ile sulanmış kutsal yerler haline gelecekti. Bu politika doğrultusunda Hristiyanlaştırılan yerel halklar da din yolu ile merkeze bağlı, sadık teba haline geldi.

Diocletianus imparatorlukta yaşanan kargaşanın önüne geçmek ve birliği sağlamak için yönetimde birçok idari reformlar yapmış, geniş imparatorluk topraklarını ikisini Augustus ve ikisini de Caesar'ın yönettiği dört bölgeye ayırarak yönetimin etkinliğini artırmak istemişti. Merkezi bürokrasinin temellerini atan ve orduda yeni düzenlemeler yaparak eski disiplini sağlayan Diocletianus'un oluşturduğu dört bölgeden biri de imparatorluğun doğu bölgesindeki toprakları kapsamaktaydı.

Müşterek hükümdar Maximianus'a devletin batı yarısını bırakıp İmparatorluğun daha zengin olan doğu yarısında ve çoğunluğu Nikomedia (İzmit)'te oturan Diocletianus'un ölümünden sonra çıkan kargaşanın ardından M.S.324'de tek başına tahta çıkan ve eski Yunan kolonisi Byzantium'un yerinde M.S.324'te bir şehir inşaatına başlayan Costantinus M.S.330'da açılışını yaptığı Byzantium/Constantinopolis/İstanbul'u devletin başkenti yapmıştı. M.S.476'da İmparatorluğun tek başkenti haline gelen bu şehir daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun, büyük Roma İmparatorluğu'nun tek varisi durumuna gelmesi ile dünyanın sayılı şehirleri arasına girmişti.

Dioecleianus'un reformlarına göre Roma İmparatorluğu dört büyük prefelikliğe, bu Prefelikler de 12 Dioecesisliğe ayrılmıştı. Bu düzenlemede Doğu Prefelikliği'nin Pontus Dioecesisliği'ne bağlı Pontos Polemoniachus vilayeti içinde olan Trabzon, yetkileri sınırlı sivil valiler tarafından yönetilirken, askeri bakımdan birkaç vilayeti kapsayan Armenia Duxlûğüne bağlı idi.

5. yüzyılın başlarına ait olduğu kabul edilen Notitia Dignitatum adındaki saray hizmetlileri ile askeri ve mülki idarecilerin resmi listesi olan belge bize Trabzon'un idari durumu hakkında daha ayrıntılı bilgi verir:

Bu belgeye göre Armenia Duxlûğü içindeki 7 castellondan biri olan Trabzon'da Pontik II Legionun karargahı da bulunmaktaydı. Aynı dönemde Sürmene'de bir piyade bölüğü ve Rize'de de bir süvari bölüğünden oluşan garnizonlar vardı. Bu yüzyılda Bizans'ın doğu sınırının Rize'nin doğusuna kadar gerilediğini düşünürsek bölgenin stratejik önemini daha iyi anlamış oluruz. Trabzon, Roma İmparatorları Vespasien, Neron ve Hadrien zamanında üstlendiği, doğu sınırlarında yapılan seferlerde ordunun ikmalinin sağlandığı bir üs ve liman görevini Bizans İmparatorluğu döneminde de yüklenmiştir. Justinianos I. (527-565) zamanında batıda yapılan savaşlarda başarılar elde edilmişse de doğu sınırında İran'a karşı savunma sistemi zayıflamıştı.

Bu dönemde Justinianus, Trabzon'a gerekli önemi göstermiş, surlarını restore ederek savunmasını kuvvetlendirmişti. Şehrin su ihtiyacını karşılamak için su kemerleri inşa

ettirmiş ve bu kemere şehrin koruyucu azizi olan St.Eugenes'in adını vermiş, şehirdeki bir çok kiliseyi yeniden restore ettirmişti. Rize'nin kalesini de restore ettirip savunmasını güçlendiren Justinianus bölgede birbiriyle bağlantılı birçol müstahkem mevki inşa ettirerek Rize'nin doğusuna kadar geri çekilen Bizans sınırını emniyet altına almaya çalışmıştı.

Trabzon'un civarında dağlık bölgelerde yaşayan Can/Tzan/Sanni adı verilen halk tam itaat altına alınamadığı için çevredeki Bizans yerleşimlerine ya da ikmal kollarına sık sık baskınlar düzenliyor yağma yapıyorlardı. Justinianus, Gümüşhane/Canca'dan Araklı burnuna kadar olan bölgede yaşayan Canları yenerek Bizans hakimiyeti altına almak için M.S.528 yılında yerli komutanlardan Tzitas'ı göndermiş ve onları itaat altına almıştı. Sık ormanlarla kaplı bölgede ormanları kestirerek yollar açtırmış, bu yolların emniyetini sağlamak için kuleler inşa ettirmiş ve bu halkın Hristiyanlaşarak dindar ve itaatli insanlar olması ve imparatorluğun sınırların'da muhafızlık yapmaları için çalışmıştır.

Heraclius döneminde (610-641) Anadolu'da İran istilası yayılmış, İranlılar İstanbul önlerine kadar ilerlemişlerdi. Heraklius Anadolu arazisini askeri bölgelere(Thema; ayırarak yeni bir düzenleme yapar.Kolordu manasındaki Thema kelimesinin ad olarak verildiği bu bölgelere askeri birlikler iskan edilmiş, askerlere sonradan çocuklarına bırakabileceği araziler verilmiştir.

Tarihçiler Heraclius'un 622 ile 628 arasında İranlılar üzerine üç sefer yaptığını kaydeder. 622 ve 623 yıllarındaki seferlerde ordunun ikmali için Karadere Satala yolunu kullanan Heraclius 625 kışını Sivas üzerinden çekildiği Karadeniz bölgesinde geçirir. İran ordusunun Anadolu'yu baştan başa geçerek Kadiköy'e kadar ilerlediği zaman Heraclius Trabzonun doğusunda, Karaderenin yanındaki Sürmene/Sousourmania (bugünkü Araklı)'da idi. Buradan kuşatma altındaki başkenti ile kolayca haberleşmeyi sağlarken Hazar Türklerinin liderleri ile görüşmeler yaparak Bizans-Hazar ittifakını gerçekleştirmiş ve İran'ı yenerek 628'de başkente muzaffex bir şekilde dönmüştü.

Bizans devletinin İran'a karşı kazandığı zaferlerin başlangıç yılı 622 Hz.Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği yıl idi.İranlıların İstanbul kapılarına dâ-yarıldığı sıralarda Hz.Muhammed'e inen Rum Suresi'nde mağlup olan Romalıların birkaç

yıl içinde kazanacaklarını ve o gün inananların ferahlanacağı bildirilmekteydi. Nitekim Romalıların yendiği ateşe tapan Sasaniler peygamberin vefatından birkaç yıl sonra Müslümanların ilk hücumu ile yıkılmış, Bizans ise İran'la yaptığı savaşlarda elde ettiği doğu eyaletlerini kaybetmişti.

Hiz. Ömer zamanında (634) Bizans topraklarına giren Müslümanlar 636'da Yermuk savaşında Bizans ordusu yenmişti. 646' da Bizans'ı Mısır'dan da atan Suriye valisi olan Muaviye komutasında Müslüman Araplar kuzeyde Kayseri'ye kadar olan toprakları işgal etmiş 663'de yeniden başlayan Arap akınları batıda İzmir ve İstanbul'a kadar ulaşmış ve 674 yılında İstanbul kuşatılmıştı.

7.yüzyıl başlarında Bizans'ın İran ve Araplarla yaptığı yıpratıcı savaşlar sonucu Anadolu harab olunuş ve nüfus azalmıştı. Balkanlarda Bulgar ve Slav kitlelerinin karşı zafer kazanmış olan Bizans orıları Anadolu'ya geçirerek Araplara karşı savunmada onlardan yararlanmıştır

Anadolu'ya yönelen Müslüman Arap akınları Trabzon bölgesinde hedef almış 705- 711 yıllarında Ankara'ya kadar ilerleyen Araplar aynı dönemde Trabzon bölgesine de yönelmişlerdi. 715'te Arapları Trabzon bölgesinden atan Anatolikon Themasi'nin Strategos'u İsauralı Leon daha sonra Bizans tahtını da eline geçirmiştir.

Anadolu'da Müslüman Araplarla Bizans arasında sürüp giden mücadeleye ilerdeki asırlar boyunca doğuda Müslüman olmaya başlayan Türkler İslam ordusunda, Karadeniz'i kuzeyinden Balkanlara inmiş ve burada Bizansla ilişkiye geçmiş olan Bulgar, Uz, Peçenek Macar gibi Türk kitleleri de Bizans ordusunda hizmet etmiştir.

Maveraünnehir bölgesinden gelen çok sayıda Müslüman olmuş Türk boyu uç vilayeti denilen Bizans sınırına yerleştirilmiş ve asırlar boyu süren bir mücadele döneminde Afşin, Aşnas, İnək, Boğa el-Kebir Vasıf el-Türki gibi bir çok ünlü Türk komutan sahneye çıkmıştır.

Doğuya yaptıkları seferlerde Trabzon'u üs olarak kullanan bir başka Bizans İmparatoru Basileios II. (967-1025)'dir. Hayatının son yıllarında Gürcistan ve Vaspuragan bölgelerini Bizans'a ilhak eden Basileios II. 1021/22 kışını Trabzon'da geçirirken burada Abhazya'ya yapacağı sefer için donanma inşa ettiriyordu. Bu sırada Ermeni Ani Kralı Symbad (1018-1041) Basileios'a bir heyet yollayarak Gürcü müttefiklerinin başına gelenlerden kurtulmak için ülkesini ölümünden sonra Bizans'a bırakmak için bir anlaşma önermişti. Bu isteği kabul edilen Symbad'dan başka Vaspuragan Kralı Senek'erin ve komşusu İbnad-Dayrani de Trabzon'a heyet göndermiş ve devletlerini para karşılığı Bizans'a satmışlardı.

Müslüman Araplarla Bizans arasında 7.yy da başlayıp 11.yy sonuna kadar devam eden mücadeleyi Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu Müslümanlaştırıp Türkleştirmelerinin bir başlangıcı olarak görmek gerekir.

Malazgirt savaşı öncesi daha ziyade keşif ve yağma gayesi ile yapılan akınlar Malazgirt'ten sonra iskan etme ve yurt açma gayesi taşıyordu. Nitekim 1071'de Malazgirt zaferinden sonra Türkmenler tüm Anadolu'ya yayılmış ve zaferi takip eden ilk yıllarda Türk akıncıları Trabzon bölgesini ele geçirmişti.

Trabzon ve çevresini Türkmenlerden kurtarmak için bir ordu ile bölgeye gönderilen Bizans ordusunun komutanı olan Theodore Gavras, 1075 yılında bölgeyi Türkmenler'den geri alır. Bu başarısından sonra İstanbul'a dönen Theodore Gavras Bizans İmparatoru Aleksius Komnenos I (1081-1118) tarafından Trabzon ve çevresini içine alan ve merkezi Trabzon olan Halidiya Themasının valiliğine atanır.

Burada adeta bağımsız bir şekilde davranan Theodore Gavras Niksar ve Şebinkarahisar'ı Emir Danişmend Gazi kuvvetlerine karşı müdafa eder ve Trabzon'un sınırlarını Bayburt bölgesine kadar genişletir. Trabzon'u Gürcü akınlarına karşı savunur. Samsun'dan Gümüşhane'ye kadar olan bölgede iç kesimlerden sahile inen geçitleri kontrol altında tutacak kalelerden bir savunma sistemi oluşturarak Samsun'dan Trabzon'un doğusuna kadar olan sahili emniyet altına alır.

1098'de Bayburt yakınlarında ve Çoruh nehri kenarında Danişmetid Gazi'nin oğlu İsmail ile tutuştuğu bir savaşta öldürülen Theodore Gavras'tan sonra oğlu Gregory Gavras (Taronites) 1103'te Trabzon valiliğine (Haldiya Düklüğü) atanmıştır. Babasının Trabzon valiliği esnasında İstanbul'da rehin tutulan Gregory babası tarafından 1091'de Sinop'a kaçırılmış fakat sonra iade edilmişti. Babasının gibi o da Trabzon bölgesinde bağımsız hareket ediyordu. 1106'da Emir Danişmend'le evlilik yolu ile bir ittifak kurmuş ve Şebinkarahisar kalesindeki varlığını sağlamlaştırmıştı. Bu davranışı nedeni ile muhtemelen 1107'de İstanbul'dan John Komnenos kumandasındaki bir kuvvet tarafından yakalanmış ve İstanbul'a gönderilmiş, fakat daha sonra affedilerek itibarı iade edilmiştir.

1119'dan önce Trabzon valiliğine atanan Constantin Gavras da çevresindeki Türkmenler'den destek alarak bölgeyi Bizanstan yarı bağımsız bir şekilde yönetmişti. 1140 sonlarına kadar Trabzon'da hüküm sürdüğü kesin olan Costantin Gavras Trabzon çevresindeki Türkmen emirlerinden Mengücekli İshakla ittifak yaparak 1120'de Artuklu Belek ve Danişmendli Melik Gazi kuvvetleri ile Şiran yakınlarında karşılaşır. Bu savaşta Trabzon ve Mengücekli ittifakı yenilgiye uğrayarak çok ağır bir zaiyyat verirler. Constantin Gavras'ın 5000 askeri öldürülmüş kendi ve Mengücekli İshak Bey esir düşmüştü. İshak Bey Artuklu Belek'in damadı olduğu için canını kurtarıırken Constantin Gavras da 30.000 Dinar karşılığı fidye ödeyerek serbest kalmıştı.

1139-1140'da John Kömnenos II (1118-1143)'nin Canik bölgesine bir sefer düzenlediğini ve Haldiya Themasını tekrar Bizans'a bağladığını görüyoruz. Bu sefer sırasında Isaac Komnenos'un oğlu olan John Komnenos (Çelebi) Selçuklulara katılmış ve Sultan Mesud'un kızı ile evlenmiştir. Constantin Gavras'ın ölümünün bu seferden sonraki bir tarihte olması muhtemeldir ve tekrar Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiş olan Haldiya Themasına 1160'ların ortalarında Nikephoros Palaiologos yeni dük olarak atanmıştır.

Gavras ismi kesinlikle Yunanca, Pontus Rumcası veya Lazca değildir. Haldiya Theması orijinli olduğu kabul edilen ailenin birkaç üyesinin de Selçuklu sarayının hizmetinde olduğu biliniyor. Bunlardan İhtiyar ad-din Hasan bin Gavras, Sultan II.Kılıç Arslan'ın vezirleri arasındadır.

Komnenosların Trabzon Rum Krallığı

Daha önce Karadeniz bölgesinde vali olan ve Bizans tahtını elinde tutan Komnenosların sonuncusu olan Andronikos Komnenos'un (1183-1185) ayaklanan Bizans halkı tarafından tahtan indirilip yerine Angelos hanedanından Isaakios II (1185- 1195)'nin geçmesinden sonra Andronikos Komnenos ve oğlu Manuel vahşi bir şekilde öldürülmüştü. Manuel'in hapsedilen Aleksius ve David adındaki iki küçük çocuğu akrabaları olan Gürcüstan Kraliçesi Thamar tarafından haptisten kaçırılmıştı. Thamar çocuklarla birlikte Bizansın mücevher hazinesini de götürmeye muvaffak olmuştu.

Bu olaydan sonra Gürcüstan sahillerine giden iki kardeşten büyüğü olan Aleksius 4 yaşında idi. Kargaşalık ve isyanların devam ettiği tstanbul 17 Temmuz 1203 tarihinde Haçlılar tarafından işgal edilerek Aleksius IV. tahta geçirilmişti. Fakat 1204 Ocak'ında İstanbul halkı isyan ederek Aleksius IV.'yü öldürmüş ve tahta babasının damadı V.Murtzuphlos'u geçirmişti.Bu olaydan sonra kendi aralarında anlaşılan Haçlılar 13 Nisan 1204'te şehre saldırarak üç gün şehri yağmayıp İstanbul'da bir Latin devleti kurarlar.

İstanbul'da bir Latin devleti kurulmasından sonra Bizans tahtının varisleri ve asilzadeler istanbul'dan kaçarak sığındıkları bölgelerde yerli halkın desteği ile Bizans'ın devamı sayılan devletler kurmuştu. Bunların birisi Theodore Laskaris 'in iznik'te kurduğu devletti.

Bu olay yaşanmadan kısa bir süre önce Komnenos hanedanını varisleri olan Aleksius ve kardeşi David sığındıkları Gürcü Kraliçesi Büyük Thamar'ın (1184-1212) sağladığı bir ordu ile Doğu Karadeniz sahillerinde ortaya çıkmış ve 1204 Nisan'ın da Trabzon'u ele geçirmişlerdi

Büyük kardeş Aleksius Trabzon'da hükümdarlığını ilan ederken küçük olan David sahil boyunca ilerleyerek Samsun ve Sinop'tan sonra Karadeniz Ereğlisini de ele geçirmiş, fakat Theodore Laskaris tarafından daha ileri gitmesine mani olunmuştu. İstanbul'daki Latinlerin de desteğini alan Laskaris Amasra ve Ereğli'yi geri alarak Komnenosları Sinop'un batısından atmıştı

Bu dönemde Selçuklular devreye girdi ve 1214'de Aleksius'u Sinop önlerinde ele geçirip şehri aldılar. Daha sonra yüksek bir kurtarmalık karşılığı serbest bırakılan Aleksius ile yıllık vergi ödeme, sefer zamanı Selçuklu ordusuna asker gönderme şartlarını içeren bir anlaşma yapılır ve Aleksius Komnenos I. (1204-1222) Selçuk sultanının vasalı sıfatıyla Trabzon tahtına geri gönderilir.

Sinop Selçukluların eline geçtiği için batı ile irtibatı kesileri Komnenosların Bizans tahtını ele geçirme hayalleri bitmiş fakat etrafı Türkmenler tarafından sarılmış Trabzon civarındaki sahil şeridinde Selçuklulara tabi bir devlet kurmuşlardı.

Trabzon'daki Komnenoslarla Selçukluların arası Trabzon tahtındaki Andronikos (1222-1235) zamanında Moğolların Karadeniz'in kuzey sahillerindeki en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Suğdak'ın 1223 yılında Moğollar tarafından ele geçirilip yağmalanmasından sonra çıkmıştır. Andronikos'un donanması Suğdak'a giderek gemilerle Moğollar'dan kaçan Suğdaklı Müslüman tüccarların mallarına el koymuş ve şehri işgal etmişti. Karaderüz'de çıkan bir fırtına nedeniyle yağmalanmış mallarla Trabzon'a dönmekte oları donanma Sinop açıklarına düşer ve Sinop donanmasının başında olan Reis Hayton bu gemilere el koyarak Andronikos'un komutanlarını da esir eder. Anadolu Selçuklu tahtındaki Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) Doğu Anadolu sınırırıda meşgul olmasından istifade eden Andronikos Sinop'un üzerine yürür, şehre saldırarak civarını yağmalar, gemilerini ve esir komutanlarını kurtarır.

Bu olayı duyan Alaeddin Keykubad, Reis Hayton komutasındaki donanmayı denizden, Melik Gıyaseddin Keyhüsrev ve Atabeki Mübarizeddin Ertokuş komutasındaki bir orduyuda Gümüşhane-Maçka istikametinde Trabzon'un üzerine gönderir. 1228 yılında denizden ve karadan Trabzon'u kuşatan Selçuklular'ını şehre hücumlarında çok şiddetli çatışmalar olur ve Reis Hayton ile Keyhüsrev'in amcası yaralanır. Şehrin düşmekte olduğu sırada başlayan şiddetli bir fırtına nedeni ile Trabzon kalesinin iki yanından akan dereler taşar. Yağmur ve seller nedeni ile dağılan Selçuklu ordusu dağlara doğru çekilirken Melik Gıyaseddin Keyhüsrev Maçka bölgesinde köylüler tarafından yakalanarak Trabzon'a getirilir.

Andronikos ona iyi davranmış ve asker nezaretinde Sultana göndermişti. Bu dönemde Trabzon, Celaledin Harzemşah'ı metbu tanıyordu. Selçuklu ordusunun Harzemşah ordusunu 1230'da Yassıçimen'de yenmesinden sonra Harzemşah ordusundan kaçabilenler Trabzon topraklarına sığınmışlardı. Bu savaştan sonra tekrar Anadolu Selçukluları'na bağlı olan Komnenoslar'ın 200 mızraklı süvarî veya 1000 asker ile Komnenos ailesinden bir ferdi Selçuklu sarayına göndermekle yükümlü olduklarını biliyoruz.

Selçuklular'ın 1243'te Köseadağ'da Moğollara yenilmesinden sonra Moğollara tabî olan Trabzon Kralları 1256'dan itibaren Moğolların batıdaki varisi olan İlhanlılarla da iyi ilişkiler geliştirmişler, tihanlı başkenti olan Tebriz ile yapılan ticaret ile iyiyce zenginleşmişlerdi. 14.yy başlarında bu ticaret Trabzon'da bulunan bir konsül tarafından idare edilen Ceneviz kolonisinin eline geçmişti. Bu dönemde Trabzon'da Cenevizlilerden başka Venedikli tüccarların oluşturduğu bir koloni daha vardı ve her iki grup da özellikle İmparator Aleksius II. (1297-1330) zamanında birçok imtiyaz elde etmişlerdi.

Anadolu'da Moğol hakimiyetinin zayıflaması ve birçok beyliğin ortaya çıktığı dönemde Trabzon Krallığı sınırlarını sağlamlaştırmak ve genişletmek için uğraştı fakat bu çabası çevredeki Türkmen grupları tarafından engellendiği gibi Trabzon toprakları bu gruplarının saldırısına uğradı. 14.yy başlarında iç kesimlerle sahil arasındaki ulaşımın yapıldığı Karadeniz dağlarındaki geçitler ve bu geçitleri koruyan kaleler birer birer bu grupların eline geçmiş ve Trabzon Krallığı toprakları Samsun'un doğusundan Harşit Çayı'na kadar gerilerken Trabzon'un elinde bu sahillerdeki birkaç kale kalmıştı.

1277 yılında Sinop'u ele geçirmek isteyen Trabzon Kralı George (1266-1280) bu şehrin civarındaki Çepniiler tarafından geri püskürtüldüğü gibi Samsun'un doğusuna kadar olan bölge tamamen Trabzon'un kontrolünden çıkmış, Trabzon sarayının tarihçisi Panaretos'un bize verdiği bilgiye göre Kral John II. Kalo Ioannes (1280-1297) döneminde Halibyanın (Ünye bölgesi) tamamı Türkler'in kontrolüne girmişti. Yine Panaretos'un kroniğinden izlediğimize göre 1301'de Çepni lideri Kusdoğan Giresun'a saldırmış, Ordu ve Giresun bölgesini ele geçiren Bayram Bey 1313 ve 1322'de Trabzon

üzerine iki sefer düzenlemişti.

Bayram Bey'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Hacı Emir bu günkü Ordu ve Giresun vilayeti dahilindeki topraklarda 14.yy da Hacı Emir Oğulları Beyliği'ni kurmuş ve bu bölgenin Türkleşip İslamlaşması Bayram Bey ve varisleri tarafından temin edildiği için bölge ileriki yüzyılda Osmanlı belgelerine "Vilayet-i Bay-ramlu" olarak kaydedilmiştir.

Trabzon Krallığı sınırlarında faaliyet gösteren gruplardan biri de Büyük İlhanlı Veziri Çoban Bey'in soyundan ve bir dönem (1318-1322) Anadolu valiliği yapmış, 1322'de Sivas'ta para kestirip bağımsızlığını ilan etmiş olan Temurtaş'ın oğlu Şeyh Hasan-i Küçük'e bağlı olan ve Çobanlı/Çapanlılar'a bağlı oldukları için bu isimle anılan Türkmenler'dir. 1330-31'de Rum Vilayeti (Sivas Bölgesi)'ne yerleşen Şeyh Hasan, Şebinkarahisar'ı ele geçirmiş ve burada kardeşleri ile birlikte müstakil hareket ederek beyliğini kurmuştu.

1336'da Trabzon üzerine yürüyen Şeyh Hasan Boztepe de şehir,savunanlarla büyük bir çarpışmaya girmiş fakat aniden yağmaya başlayan yağmurlar nedeni ile geri çekilmek zorunda kalmıştı. Panaretos bu çarpışmada Şeyh Hasan'ın önemli komutanlarından biri olan Abdurrahman oğlu Rüstem'in öldüğünü bildirir.

Trabzon Krallığının topraklarını çevreleyen dağlarda birbirinden ayrı aşiretler halinde yaşayan bir çok Türkmen grubu vardı. Trabzon Krallığı en önemli gelir kaynağı olan ticareti canlı tutabilmek için dağlardaki geçitleri kontrol altında tutmak istiyor, Türkmenler ise sürüleri için zengin otlakların bulunduğu dağlara yayılmışlardı. Anadolu'da siyasi bir birlik yoktu ve Türkmenler küçük beyliklere bölünmüş, çoğu zaman birbirleri ile savaşıyordu. Arkalarında güçlü bir ordu olmayan bu grupları dağlardan söküp atmak isteyen Trabzon Krallığı saldırılar düzenliyor hayvanlarını ve ele geçirdiği Türkmenleri çoluk çocuk demeden öldürüyordu. Saldırı haberini duyan Türkmenler de derhal toparlanıp intikam için Trabzon topraklarına giriyor şehrin etrafına kadar olan yerleri yakıp yağmalyordu.

1340 yılının Ağustosunda Trabzon ordusu dağlarda sürülerini yayan Akkoyunlulara saldırdı ve birçok ganimetler aldı. Temmuz 1341'de ise Akkoyunlular intikam için Trabzon topraklarına girdi, şehri kuşattı ve çok sayıda insan öldü. Trabzon çıkan bir yangınla harap olurken ölümlerin cesetleri salgın hastalıklara neden oldu. 1343 yılında tekrar Trabzon'a saldıran Akkoyunlular bu defa da bir netice alamamışlar, fakat 1348'de şehirde çıkan veba salgınında nüfusun ancak 1/5 i sağ kalmıştı.

Panaretos 1348'de Erzincan Bey'i Ahi Ayna Bey, Bayburt Emiri Rikabdar Mehmet Bey, Akkoyunlu Bey'i Tur Ali Bey ile birlikte Bozdoğan liderliğindeki Çepnilerin Trabzon'a saldırdıklarını fakat muvaffak olamadıklarını kaydeder. Tek başına bir netice alamayan Türkmen gruplarının birleşerek Trabzon Krallığını ortadan kaldırmaya yönelmeleri karşısında Trabzon Kralı Aleksius III.(1349-1390)'da onları birbirlerinden ayırmak ve kendi aralarındaki çekişmelerden yararlanıp Trabzon'un müttefiki haline getirmek için yeni bir siyaset uygulamaya koyulur. Bu siyasetin en önemli aracı Trabzon sarayındaki Prensesler idi ve onları çevredeki Türkmenlerin liderleri ile evlendirip akrabalık tesis edecek böylece devletin ömrünü uzatacağı.

Onun bu akıllı siyaseti bir çok batılı tarihçi tarafından eleştirilmiş ve daha önce bu siyaseti izlemiş olan Bizanslı Kralların daima gayrimeşru çocuklarını kullandıkları yazılmıştır. Oysa Aleksius tüm Anadolunun Türkleştğini ve kendi devletinin sahilde adeta izole edildiğini ve bu suni ortamda yaşayabilmesinin mümkün olmadığını çok iyi teşhis etmiş ve devletin Bizans'tan bile daha uzun yaşayabilmesini sağlamıştı.

İlk evlilik 1348'de Trabzon'a saldıran Türkmen ittifakına yönelikti. 1351'de bu ittifakın önemli gücü ve Trabzon sınırındaki Bayburt'un Sinor köyünü merkez tutmuş olan Akkoyunlu beylerinden Tur Ali Bey'in oğlu Kutluğ Beğ ile kız kardeşi Maria Komnen (Despina Hatun)'u; evlendirerek hem ittifakı parçalamış hem de arkasında sığınabileceği güçlü bir müttefik elde etmişti..

Dede Korkut hikayelerinden Kanlı Koçaoğlu Kanturalı Boyu'na ait olanının işaret ettiği bu evlilikle temeli atılan ittifak ilerideki yıllarda başka evliliklerle devam etmişti. Kufluğ Beğ'in oğlu Karayülüğ Qşman Beğ'de Aleksius IV. (1417 - 1429)'un kızı

ile, Karayuluğ Osmarı , Bey'in torunu Uzun Hasan David (1458- 1461) ırı kızkardeşi Theodora Komnen {Despina Hatun} ile evlenmişti.

Trabzon prensesleri ile Türkmen beylerinin evliliklerinin ikincisi Trabzon Krallığının batıdaki topraklarını ele geçiren Hacı Emir oğulları ile ilgili idi. 1356'da Çarşamba bölgesindeki Trabzon üssü Limnia'ya giden Aleksius III. Yasun Burnu'nda 14 Türk'ü öldürmüştü. bunun karşılığı olarak 13 Kasım 1357 de Hacı Emir Trabzon üzerine yürümüş Hamsiköy ve Maçka bölgesini yağmalamıştı. Aleksius III. 1358'de kızkardeşi Theodora Komnen'i Hacı Emir ile evlendirerek onun saldırılarından da kurtulmayı başarır.

Bayburt Emiri Hoca Latif 1360 yılında Gümüşhane bölgesinde bir kale inşa ederek kerdisine karşı tedbir oluşturan Trabzon Krallığına karşı harekete geçmiş ve Gümüşhane bölgesinin Dük'ü olan Ioannes Kabasites'i bozguna uğratmıştı. 1361 de Trabzon üzerine gelen Hoca Latif, Maçka'nın Hortokop bölgesinde köylüler tarafından tuzağa düşürülür ve öldürülür.

1362 yılında Şebinkarahisar'ı ele geçiren ve Selçuklu soyundan olan Kılıç Arslan, Kelkit ve Şiran bölgesinde Trabzon Krallığının elinde olan kalelere yönelmişti. 1368, 1369, 1373 ve 1374'deki çatışmalardan sonra bölgeyi kontrolüne alan Kılıç Arslan 1379'da Trabzon üzerine yürümüştü.

Kılıç Arslan'nın bu seferini Trabzon Kralını Niksar'ı merkez edinip Samsun'un do ğusunda yer alan ve Yeşilırmak vadisi ile bu nehrin denize döküldüğü deltadaki toprakları kontrol eden, Hacı Emirliler ve Kılıç Arslanla arasında çekişme bulunan Tacettinoğullar Beyliğinin kurucusu Tacettin Bey'in Aleksius III. nün kızı Eudokia ile evliliğini engellemek amacıyla yapmış olduğunu zannediyoruz zira Kılıç Arslan'ın bu akını esnasında Aleksius III. kızıyla birlikte düğün için yola çıkmış ve Bozdoğan liderliğinde Türkmen ittifakına katılarak Trabzon'a saldırmış olan Çepniler Harşit Vadisinin doğu ve batısında yer alan topraklarda bir uç beyliği kurmuşlardı. Panaretos Aleksius III.'nün 4 Mart 1380'de ordusu. ile birlikte Çepnilerin, Harşit Vadisi'nin yukarı kesimlerinde Kürtündeki kışlaklarına bir baskın düzenlediğini ve bu kampta esir bazı Trabzonluları kurtardığını yazar.

Aleksius III'den sonra Trabzon tahtına geçen Manuei (1390-1417) zamanında Yıldırım Bayezid Samsun bölgesini Osmanlı topraklarına katmıştı. Timur'un hakimiyetini kabul etmek zorunda kalan Manuel, Trabzon bölgesinden geçen Timur'un huzuruna giderek diz çökmüştü. 20 gemiden oluşan bir donanma ile ve Bizans'tan aldıkları yardımla Timur'un komutanlarının emrinde Osmanlılara karşı savaşan Komnenoslar Ankara savaşında da Timur'un ordusunda yer almışlardı

Ankara savaşından sonra 1404 yılında Timur'a giden İspanyol elçi Klavijonun verdiği malumata göre Trabzon'da Kaleden başka biri Cenevizlilere diğeri de Venediklilere ait iki kule vardı. Bu dönemden sonra Trabzon 'la Cenevizliler arasında bazı sorunlar çıktığını biliyoruz. Aleksius IV.(1417-1429) zamanında Cenevizler üç kalyonla Trabzon donanmasını yenmiş, bir manastırı ele geçirerek silah deposu yapmıştı. 1418'de Aleksius IV. Cenevizlilere harp tazminatı olarak şarap ve fındık vermeyi kabul etmek zorunda kalmış fakat daha önce tahrib edilmiş bulunan Cenevizlilere ait kulenin onarılmasına müsaade edilmemişti. Bunun üzerine Kefe'de ki Ceneviz konsülü bütün Cenevizlilerin Trabzon'u terk etmesi ve Trabzon'la olan ticaretin durdurulmasını isteyince bu şatonun onarımına başlanmış ve yeni bir savaş çıkması önlenmişti.

Trabzon ve Osmanlılar

Osmanlıların Trabzon'u ilk ele geçirme teşebbüsü babası Aleksius IV.'yü öldürerek tahtı eline geçiren Kalo Ioannes (1429-1458) zamanında olmuştur. Osmanlı tahtındaki II.Murat donanmayı Trabzon üzerine göndererek şehri ele geçirmeye çalışır. Karadeniz'e çıkan Osmanlı donanması Trabzon önlerine gelmiş karaya asker çıkartarak şehri kuşatmış fakat alamamıştı. Şehrin civarını yağmalayıp esirler aldıktan sonra buradan ayrılan donanma daha sonra Kırım sahillerine yönelmiş fakat çıkan bir fırtına nedeniyle perişan bir vaziyette geri dönmüştü. Trabzon'un II. Murad döneminde yıllık 3000 altın vererek Osmanlı tahtına bağlanmış olduğunu biliyoruz. Yerine geçen oğlu II.Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Bizans ileri gellerilerinden bir kısmının Trabzon'a sığınması ve Trabzon Krallarının kendilerini Bizans'ın tek varisi görmeleri üzerine Trabzon meselesini uygun bir zamanda çözmeyi kafasına koymuştu.

Bu sırada Safevi Şeyhi Cüneyt; Suriye'den kaçmak zorunda kalınca Kelkit suyu

havzasına gelerek Canik dağlarındaki Türkmenler arasında büyük bir propaganda faaliyetine başlamış, destekçisi Niksar emiri Taceddinoğlu Mehmet Bey ile çevresine topladığı 4-5 bin kadar kuvvetle 1456 yılında Trabzon üzerine yürümüştü. Amacı Trabzon şehri ve etrafındaki bazı kasaba ve köylerden müteşekkil ve iç karışıklık yaşayan Komnenos Rum Krallığını başkenti Trabzon'u ele geçirip kendi devletini kurmaktı.

Kalo Ioannes Şeyh Cüneyt'i Akçabaat'ın batısındaki Akçakale de karşılamıştı. Kendisi donanma ile sahilden ilerlerken, kara ordusuna da Mesohaldia prensi Pansebastos Alexandder komuta ediyordu. Meliares'e yerleşen Şeyh Cüneyt kuvvetleri Kapanion boğazında Trabzonun kara ordusuna saldırır. Donanma yardım için denizden asker çıkartmaya teşebbüs ettiği bir sırada çıkan fırtına nedeniyle sahilden uzaklaşmak zorunda kalır. Bu durumda cesaret alan Şeyh Cüneyt kuvvetleri taarruza geçerek Pansebastos'u oğulları ile birlikte öldürmüş ve çok sayıda esir alarak Trabzon kuvvetlerini dağıtmıştı.

Bu zaferden sonra şehrin surlarına kadar ilerleyen Şeyh Cüneyt esirler arasında bulunan sarayın Imrahor ve başarabacısı Mavrokostas'ı surlar önünde astırmıştı. Şeyhin Trabzon'a yürümesi Trabzon için tam bir felaket olmuş şehirde çıkan bir yangın nedeniyle halkın çoğu şehri terk ederek kaçmıştı. Şehirde imparatorla birlikte sayıları elli kadar olan muhafızlar vardı. Şeyh bu durumdaki şehri üç gün süren saldırılarına rağmen alamamış sağlam kale duvarlarını aşamamıştı.

Şeyhin Trabzon üzerine yürüdüğü sırada Fatih Sivas ve hudut beylerbeyi olan Hızır Bey'e emir vererek Trabzon üzerine gitmesini emretmişti. Hızır Bey'in üzerine geldiğini anlayan Şeyh Cüneyt derhal kuşatmayı kaldırmış ve Torul'a çekilmiş, birkaç defa saldırdığı Torul Kalesi'ni ele geçiremeyince Kelkit bölgesinden Uzun Hasan'a gitmişti. Bu olaydan sonra Trabzon kralı ile 2000 altın vergi ödenmesi ve anlaşmanın Fatih'e onaylatılıp verginin ödenmesi durumunda serbest bırakmak üzere rehineler alınması şartı ile anlaşma imzalayan Hızır Bey geri dönmüştü.

Trabzon kralı Kalo Ioannes bir yandan kardeşi David'i Fatih'e gönderip anlaşmanın şartlarını yerine getirmeye çalışırken diğer yandan da Akkoyunlu hükümdarı Uzun

Hasan'a elçiler gönderip onun desteğini istemişti. Varılan anlaşma gereğince kızı Theodorayı Uzun Hasan'a vermeyi kabul eden Kalo Ioannes, Gürcü Kralı ve Karamanoğlu ile de temasa geçmiş Fatih'e karşı bir ittifak oluşturmaya çalışıyordu. Fakat bunları gerçekleştirmeye fırsat bulamadan 1458'de öldü. Oğlunun yaşı çok küçük olduğu için yerine kardeşi David (1458-1461) geçti.

Kardeşinin izinden yürüyen David kızkardeşini Uzun Hasan'la evlendirmiş Papa'ya elçi göndererek yeni bir haçlı seferi düzenlenmesini istemişti. Bunun üzerine Papa'nın bir elçisi, Trabzon, Gürcüstan, Konya ve Diyarbakır'ın batı ile ittifakını tesis etmeye çalışmıştı.

Balkanlar ve Mora'daki durumu kontrol altına alan Fatih Anadolu'daki bu fitneyi temizlemek için harekete geçmiş ve 1461 yılında Sinop, Koyulhisar ve Trabzon'u fethedeceği sefere çıkmıştı.

Gelibolu sancak beyi Kasım Bey'in komutasındaki Osmanlı donanmasının da katıldığı bu sefer esnasında önce Sinop üzerine yürünmüş, burası alındıktan sonra doğuya yönelinmişti. Doğuya doğru gidilirken seferin asıl hedefinin neresi olduğu ordudakiler tarafından bilinmiyordu. Fatih'in doğuya doğru ilerlediğini duyan

Uzun Hasan da ordusunu toplamış ve Koyulhisar civarında Osmanlı ve Akkoyunlu önçüleri çatışmıştı. Koyulhisar'ın alınmasından sonra Erzincan yakınlarındaki Yassıçimen yaylasına gelindiği zaman Uzun Hasan Annesi Sara Hatun'u bir elçi heyeti ile Fatih'in ordugâhına yollamış ve yapılan anlaşma gereği Fatih kuzeye Trabzon üzerine yönelirken Uzun Hasan da ordusu ile Gürcüstan üzerine yönelmişti.

Uzun Hasan'ın anesini yanında alıkoyan Fatih, Bayburt'un batısından geçerek Doğu Karadeniz dağlarına çıkmıştı. Karla kaplı olan sarp dağları aşmak için ordunun ağırlıklarını geride bırakan Fatih ordusunu iki kola ayırarak Vezir-i azam Mahmut Paşa komutasındaki bir kolu Trabzon'u batı yanından kuşatmak üzere önden yollamış kendisi de kazmacı ve baltacıların güçlkle açtığı yollardan, bazan atından inip elleriyle tutunup

tırmanarak ilerlemiş ve şehrin doğu tarafından Trabzon'a ulaşmıştı. Bu zor yolculuk esnasında Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun Fatih'i Trabzon'u almaktan vaz geçirmeye çalışmışsa da bunda muvaffak olamamıştı.

Fatih Trabzon'a geldiği zaman donanma da Trabzon önlerine gelmiş 28 gündür şehri kuşatma altına almıştı. Trabzon Kralı David Fatih'in önünün Uzun Hasan tarafından kesileceğine inandığı için karaya asker çıkartıp şehre saldırıya geçmeye karşı direniyordu. Fakat Fatih'in birdenbire Trabzon'a gelmesi üzerine şaşkınlığa düşmüştü. İlk önce direnmek istemişse de başka çaresi kalmadığını anlayarak teslim olmayı kabul eder. Böylece Trabzon 15 Ağustos 1461 tarihinde Fatih tarafından fethedilir.

Şehrin Fetih tarihi ile ilgili bir anlaşmazlık söz konusudur. Bazı araştırmacılar Trabzon'un Fatih tarafından 26 Ekim 1461'de fethedildiğini ileri sürerler. Nitekim Trabzon Belediyesi de bu tarihi kabul edip fetih şenliklerini bu tarihte yapmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Fatih'in bu seferini anlatan Osmanlı kaynaklarının fethin tarihini bildirmemesidir. Hatta bunlar seferin yapıldığı yıl konusunda bile hemfikir değildir.

Şehri teslim eden David Komnenos ailesi ile birlikte şehirden çıkarak padişahın otağına gelir ve Fatih tarafından iyi karşılanır. Aile efradını ve değerli eşyalarını yanına almasına müsaade edilerek verilen Serez Sancağına gitmek üzere gemilere bindirilerek İstanbul'a gönderilir. Daha sonra şehri gezen Fatih, Kral ve ailesi ile birlikte, krala bağlı beylerin ve şehrin nüfuzlu ailelerinin de taşınabilir eşyalarını yanlarına alarak gemilere bindirilmesini ve İstanbul'a gönderilmelerini emreder.

Trabzon'da birkaç gün kalan Fatih, Gelibolu Sancak Beyi Kazım Bey'i Trabzon valiliğine atamış, şehrin içindeki ahaliden 1500 kadarını gemilerle İstanbul'a göndererek Fener ve Balat civarında yerleştirmişti. Böylece boşaltılan şehre Niksar, Sonusa, Ladik, Amasya, Bafra, Osmarıcık, Iskilip, Çoruin, Gümüş, Merzifon, Tokat, Samsun, Turhal, Zile, Gölcanık, Satılmışcanık, Kağala ve Vezirköprü'den toplam 258 Türk ailesi gönderilmiş ve şehrin içi tamamen müslümanlardan oluşan nüfusla iskan edilmişti. Bu ailelerden bir kısmı bizzat Fatih'in emri ile ve Trabzon'u şenlendirmek amacıyla bulundukları yerlerin kadılarına yazıları emirle Trabzon'a sürgün edilmiş bazıları da kendi istekleri ile gelerek şehre yerleşmişlerdir. Fethin tanığı olan Tursun Bey, Fatih'in tarihî yazdığı "Târih-i Ebü'l-Feth" adlı eserinde Trabzon'un fethini ve fetihden sonra yapılan işleri anlatmaktadır.

Fatih'in Trabzon'dan ayrılmasından sonra şehre yönetici olarak bıraktığı Kasım Bey şehir ve civarındaki toprakları tahrir ettirip Osmanlı timar sistemine göre organize etmişti. Bu tahrirlere ait kayıtlardan elde ettiğimiz bilgilere göre Kasım Bey de Trabzon bölgesinden Rumeli'ne bazı sürgünler yapmıştı.

Trabzon sancağına ait eldeki en eski Tapu Tahrir defteri olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Maliyeden Müdevver 828 numarada kayıtlı 1486 tarihli defterde yer alan bilgileri değerlendirdiğimiz zaman, Trabzon'un fethini müteakip ilk yirmi beş sene içinde Trabzon'dan dışarıya, özellikle İstanbul ve Rumeli taraflarına Fatih ve Kasım Bey'den başka Vilayet-i Rum'u tahrirle görevlendirilmiş bulunan Umur Bey'in de sürgünler yaptığını ve bu dönem içinde toplam altı büyük sürgün yapıldığını söyleyebiliriz.

Fatih'in Trabzon'un fethini müteakip şehre yerleştirdiği Türk ailelerden başka Balkanlardan çok sayıda Arnavut,-Boşnak aile Trabzon bölgesine gönderilip yerleştirilmişti. Bunlardan bazılarına ve Kosova, Üsküp, Kalkandelen, Momo, Belgrad, Manastır, Niğbolu, Sofya, Filibe, Avlonya gibi Balkan şehirlerinden gönderilen Rumeli sipahilerine Trabzon'a bağlı yerlerden timarlar verilmiştir.

Fatih'in Trabzon üzerine yürüdüğü seferde Harşit Vadisi'nin iki yakasındaki toprakları elinde tutan ve merkezi Kürtün olan Çepni Beyliği de Osmanlı toprakları na ilhak edilmişti. Beylik toprakları "Çepni Nahiyesi ve Vilayet-i Çepni" olarak Trabzon Sancağına bağlanırken Çepni beğleri ile Çepni beğliğinin hizmetinde bulunan beğlere birçok imtiyazlar tanınmış bazılarına da timar verilmişti.Trabzon'un batı yanındaki dağlarda yaşıyan Çepnilerin bir kısmı 15.yy sonlarından itibaren doğuya kaydırılarak bu bölgelerin de Türkleştirilmesi temin edilmişti.

Trabzon'un doğusunda kalan topraklarda Balkanlardan gönderilenler ve Trab-

zon'un batısından sevk edilen Çepnilerden başka Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği esnasında Doğu Anadolu bölgesinden Safevi katliamından kaçarak Trabzon'a sığınmış çok sayıda Akkoyunlu ve Akkoyunlulara tabii sünni gruplar iskân edilmiştir:

Akçaabat, Maçka, Torul, Yomra, Sürmene, Of, Rize, Pazar (Atine), Laz nahiyelerinden ve Trabzon, Rize, Of, Görele, Tirebolu, Giresun kalelerinden müteşekkil olan Trabzon Sancağına bağlı topraklar bir müddet eyalet teşkilatına bağlanmamış ve Kasım Bey'den sonra Sinop Hakimi Hızır Bey, Hayrettin Paşa, Zağnos Paşa, Ali Bey ve Mehmet Paşa vali olarak atanarak müstakil sancak olarak yönetilmiştir.

Fatih'in seferi esnasında bölgede fethedilemeyen Akçaabat yakınlarındaki Akçakale, Torul gibi yerlerin fethi tamamlandıktan ve Uzun Hasan'ın kayınbiraderi olan Trabzon'un eski Kralı David'le temasa geçerek Trabzon bölgesinde çıkardığı kargaşalıklar ve Uzun Hasan meselesi halledildikten sonra bölge II.Bayezid'in vali olarak bulunduğu Amasyâ'ya (Vilayet-i Rum'a) bağlanmış ve bir şehzade sancağı olarak organize edilip II.Bayezid'iri büyük oğlu Şehzade Abdullah tahminen 1470'de biraya sancakbeyi olarak atanmıştı.

1483 yılında Saruhan valisi iken ölen Şehzade Abdullah'tan sonra Tacettin Sinan Bey'in vali olduğu Trabzon 1487'de Şehzade Selim'e verildi. Annesi Abdüssamed kızı Gülbahar Hatun'la Trabzon'a gönderilen Yavuz Sultan Selim Trabzon'da ölen annesi için Hatuniye Camü'ri yaptırmış. (1515) ve vakıflar tesis etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman 1494'de Trabzon'da doğmuş, 1503'de iki kızı Trabzon'da ölmüş ve burada defnedilmiştir.

1510'a kadar 23 yıl Trabzon'da valilik yapan Yavuz Sultan Selim, bu sürede Pazar ve Arhavi bölgelerinde saldırılarda bulunup yağma yapan Abhaz, Gürcü ve Ermeni lere karşı seferler yapmış, doğu sınırının ve bu bölgedeki mamur köylerin yağmacılara karşı muhafazasını martalosluk görevi ile Lazlara vermişti.

Yavuz'un Trabzon'dan ayrılmasından sonra valiliğe Yavuz'un Trabzon'da kaldığı dönemde Trabzon'un Miralay'ı olan Iskender Paşa atanmıştı. Yavuz'un Çaldıran Savaşı'nda ordunun ikmalinin sağlandığı bir üs görevini yapan Trabzon, bu seferlerde Bayburt'u fethederek yararlılıklar gösteren ve, Erzincan Beylerbeyi olarak Doğu seraskerliğine atanan Bıyıklı Mehmet Paşa'ya verilmişti. Daha sonra Kastamonu Sancak Beyi Mustafa oğlu Iskender Paşaya verilen Trabzon sancağı, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı esnasında Batum ile birleştirilerek yeni bir eyalet haline getirildi.

Trabzon'a atanan valiler 18 ve 19.yy'da daha çok Karadeniz sahillerine inen Ruslarla yapılan savaşlarda hudut kaleleri muhafızlığı ve seraskerlik görevi yapmışlardır. Bu görev sırasında çevre vilayetler de kendilerine bağarıldığı için nüfuz ve gücü artan Trabzon valileri görevde bulundukları sırada bölgedeki ayan ve derelilerden de yardım istemiş, bunların da nüfuzunun artarak birçoğunun hanedan haline gelmesine yol açılmıştı.

1809'da Ruslar Trabzon'u bir baskınla ele geçirmeye teşebbüs etmiş, fakat çıkan fırtına nedeni ile karaya çıkamayınca, Akçabat'ın batısında Sargana burnunda karaya çıkmışlardır. Bölgede bulunan kuvvetlerin ve çevreden toplanan köylülerin yardımı ile geri püskürtülen Rusların Trabzon'u ele geçirme hayalleri yüzyılı aşkın bir süre daha devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan ilerleyen Rus kuvvetlerinin bir koluda Karadeniz'deki Rus Donanması'nın desteğinde Doğu Karadeniz sahillerinden Trabzon'a doğru ilerlemişti.

29 Ekim 1914'de Osmanlı Donanması'nın Karadenizin kuzey sahillerindeki Rus limanlarını bombalamasından sonra, 1 Kasım'da Rus ordusu Doğu Anadolu'ya girmiş ve Osmanlı Rus savaşlarının sonuncusu başlamıştı. Trabzon'u Doğu Anadolu'daki 3.Ordu'nun ikmal üssü olarak kullanmayı planlayan Osmanlı erkânı, donanmanın Karadeniz'deki üstünlüğünü Rus donanmasına kaptırdıkları sonra Trabzon Rus donanmasının saldırılarına açık ve Doğu Anadolu'daki ordumuz ise ikmal yolundan mahrum kalmıştı.

22 Aralık 1914'te başlayan Sarıkamış hareketindeki bozgun'dan sonra, derme çat-

ma kuvvetlerden oluşan sahil müfrezemize yüklenen Ruslar 27 Mart 1915'te Artvin'e girmiş ve sahildeki kuvvetlerimizi donanmalarının da desteği ile Kemal Paşa'dan Hopa'ya oradan da Arhavi'ye doğru sürmeye başlamışlardı. Rusların Avrupa cephelerinde uğradığı bozgun nedeni ile Arhavi deresi boyunca yaklaşık bir yıl durdurulan Rus ilerleyişi 5 Şubat 1916'da tekrar başlamış ve 19 Şubat'ta Pazar'ın doğusundaki Furtuna Deresi boyunca tekrar durdurulabilmişti.

4 Mart'ta Pazar'a çıkartma yapan Ruslar donanmalarını ağır bombardımanı ile hallaç pamuğu gibi attıkları Furtuna Deresindeki savunma hattını yarmış ve 8 Mart'ta Rize'ye girmişlerdi. Çevre köy ve kazalardan gelen gönüllülerle Ofun doğusunda Baltacı Deresi boyunca durdurulmaya çalışan Ruslar, 28 Martta buradaki savunma hattını yararak Of'a girmiş ve 2 Nisan'da Karadere önlerine ulaşmıştı. 7 Nisan'da Rize'ye ve 8 Nisan sabahı Sürmene'ye çıkardıkları 2 tugaydan oluşan 10.000 kişilik takviye kuvvetleri ile Karadere'deki Türk savunma hatlarına yüklenen Ruslar, 13 Nisan'da Karadere'yi geçmiş ve 18 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal etmişlerdi.

Ruslar Karadeniz sahillerinde ilerlerken bölgedeki Türkler de Rus işgali altında yaşamamak için büyük bir göç başlatmışlar, perişan bir halde batıya doğru ilerleyen muhacir kabileleri Rusların hızlı ilerleyişi karşısında geri çekilmek zorunda kalan asker müfrezeleri ile karışmıştı.

Bayburt bölgesindeki kuvvetlerimiz tarafından Trabzon'u geri almak üzere bir karşı tarruz planlanmış, taarruzun ilk ayağı olan Sürmene'nin güneyindeki Madur ve Polut zirvelerinin ele geçirilmesini Çanakkale'den 3.Ordu'yu takviye için bölgeye gönderilen birlikler tarafından başarı ile gerçekleştirilmişti. 22 Haziran 1916 gecesi başlayan taarruzla Ruslara önemli bir darbe vurulmuş fakat Rusların tüm cephede başlattıkları genel taarruz ve Bayburt'un güneyinden cephenin yarılması nedeni ile Trabzon üzerine gidilememişti.

Sahilden ilerleyerek 21 Nisan'da Akçaabat'a, 21 Temmuz'da Vakfıkebir'e, 2 Ağustos'ta da Göreleye giren Ruslar 21 Ekim'de Harşit çayına ulaşmışlardı. Uzatan şavaş nedeni ile Rusya'da karışıklıklar çıkmış ve 9 Mart 1917'de ihtilal olmuş, yeni

kurulan Kerenskiy hükümetinden sonra Bolşevikler 7 Kasım 1917'de iktidarı ele geçirmişti. Yeni hükümetin 17 Aralık 1917'de Almanlarla imzaladığı Brest-Litovsk anlaşmasından sonra 18 Aralıkta Erzincan'da Ruslarla bir mütareke yapılmıştı.

Cephe gerisindeki Ermeni kuvvetlerinin katliamlara girişmesi üzerine 12 Şubat 1918'de harekete geçen Türk kuvvetleri sahilten süratle ilerlemiş ve 24 Şubat'ta Trabzon'u boşaltmaya hazırlanan Rusların elinden şehri almıştı.

Trabzon'un Ünlü Bir Ziyaret Yeri:

MERYEM ANA MANASTIRI(Sumela)

Trabzon'un güneyinde, Ziganalar'ın bir tepesinin yamacına yapışmış bir manastır harabesi vardır. Eteklerinde, ormanlar ile kaplı bir vadinin dibinde, Trabzon'a kadar uzanan Değirmen Deresi'nin kollarından biri akar. Halk buraya kısaca Meryem Ana der. Eski adı ise Sumela Manastırı'dır. Genellikle bu dini tesisin kuruluşunu eski tarihlere çıkarmak isterler. Bu havalinin evvelce Rum ahalisi arasında yaygın ve Trabzon hakkındaki Rumca kitaplarda tekrarlanan kuruluş efsanesine göre manastırın esas güya Theodosius devrinde kurulmuş ve altıncı yüzyılda İmparator İustinianos devrinde kumandan Belisarios tarafından yeniden yapılmış idi. Fakat bu rivayeti kabul ettirecek hiçbir ilmi dayanağın bulunmadığı, burasını inceleyen yabancı mütehassıslar tarafından kesin olarak bildirilmiştir. Buranın başlıca gelir kaynağı olan bir Meryem Ana resminin eskiliğine ve mucizeler yarattığına halkı inandırmak böylece onun değerini büyütmek için uydurulduğu kolayca sezilen bir efsaneye göre güya bu resim, İsa'nın Havarilerinden Lukas tarafından yapılmış, Lukas'ın terekesinden Atina'ya geçmiş fakat Theodosius devrinde, dördüncü yüzyılda resim kendiliğinden buradan ayrılmak istemiş, bir gün melekler tarafından , gökte uçurularak Trabzon dağlarındaki bu kovuğa getirilip bir taşın üzerine bırakılmıştır. Tam bu sıralarda Atina'dan Trabzon'a gelen Barnabas ve Sophronios adlarında iki keşiş de bu uçra dağın ıssız yamacında bu resmi bulmuşlardır. Bu çeşit rivayet ve efsanelerin basit bir Hıristiyanlık gayreti ile yaratıldığı ve mütemadiyen tekrarlanarak adeta zorla kabul ettirildiği bilinir. Böylece hakkında benzeri rivayetler çıkarılan tesisler de güya çok eski bir tarihe inmektedir. Sumela münferit bir örnek olmayıp, eş durumdaki birçok misalden sadece biridir.

Meryem (Panaghia) adına kurulan bu manastırın, Grekçe Sumela adının esasını, kara, siyah, karanlık anlamlarına gelen Melas kelimesinden aldığı söylenir. Bu, acaba bu

tesisin kurulduğu vadinin ve dağın koyu renginden dolayı mı verilmiştir? Bu fikirde olanlar vardır. Fakat kanaatimize göre Sumela kelimesi, buradaki Meryem ikonasının (tasviri) bir sıfatı da olabilir. Onun, ünlü tarihçi J.P. Fallmerayer'in de (1790-1861) 1840 yılında buraya geldiğinde dikkatini çektiği gibi renginin koyu, hatta teşhis edilemeyecek derecede siyah oluşu bu adın esasını teşkil etmiş olması mümkündür. Gürcü resim sanatında, XII yüzyılda sanat âleminde Siyah Madonna ismi altında tanınan birtakım Meryem ikonalarının yapıldığı ve yayıldığı bilinir. Esrarlı ifadesini daha da arttırmak gayesiyle, Meryem Ana resimlerinde yüz, siyah ile boyanıyordu. Gürcistan'a bu usulün eski Hind sanatından gelmiş olabileceği de ayrıca ileri sürülmüştür. Sumela Manastırının Kafkasya'ya yakınlığı düşünülecek olursa, burada saygı gören Meryem tasvirinin, böyle bir siyah Meryem olduğuna ve manastırın, Sumela adını bundan aldığına ihtimal vermek de mümkündür. Böylece dağın da adı, manastırdan dolayı Oros Mela Kara Dağ olmuştur.

Sumela Manastırı'na ait siyah Meryem resminin hangi döneme ait nasıl bir şey olduğunu daha fazla araştırmaya imkân yoktur. İkonanın eskiden çekişmiş oldukça iyi bir fotoğrafından anlaşıldığına göre bu üzerinde herhangi bir çizgi, boya daha doğrusu resme benzeyen bir unsur teşhis edilemeyen simsiyah, çatlak ayrıca da ortadan ayrılmış bir tahtadan ibaret idi. İkonanın çevresini belirten gümüş çerçeve ise motiflerinden ve yazılarından anlaşıldığına göre 1700 tarihine ait olup alelade bir işçilik gösteriyordu. Bu fotoğraftan edindiğimiz intibaya göre Sumela'daki Meryem ikonasının, gerçek bir Siyah (= Kara) Meryem bile olması çok şüphelidir.

Siyah Meryem'ler bilhassa Avrupa doğusuna doğru çok sayıdadır, bilhassa ziyaret yerlerinde bulunmakta ve dağlarda, yüksek yerlerde, orman içlerinde kurulan ibadet yerlerinde muhafaza edilmektedir; ayrıca bu yerlerde şifalı bir de su bulunmaktadır, nihayet Fransadaki bu tasvirlerin bulundukları yerlere mucizevi şekilde geldiklerine inanılmaktadır. Bütün bu hususiyetler çok değişik ve uzak çevrelerde dini inanışların tamamen aynı karakteri göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir.

Kısacası Trabzon'un Sumela Manastırı, bu adı ile tarihte ancak Trabzon Komnenos'ları döneminde ortaya çıkmaktadır. Her köşesinde irili ufaklı böyle dini binalar olan bu bölgenin, peyzaj itibarıyla en hârikulâde bir yerinde Sumela Manastırı kixrulmuş ve Oşınanlı devri Türk idaresi sırasında devamlı gelişmeler ile tam manası ile muazzam bir tesis halini almıştır. Hemen hemen 1200 m. rakımlı bir noktada ve vadinin dibinde akan suyun 300 metre kadar yüksekinde, dimdik denilebilecek kadar sarp bir yamacın

ortalarında oldukça geniş ve yüksek bir mağara, daha doğrusu bir kovuk bu tesisin çekirdeğini teşkil etmiştir. Bu, erişilmesi zor ve yorucu kovuk önündeki dar çıkıntı, zamanla burada büyüyen, genişleyen ve zenginleşen manastıra zemin olmuştur. Sumela, Trabzon ve çevresinde sayıları hayli çok olan eski manastırların en ünlüsüdür.

Dağlara, yüksekliklere ve mağaralara bir kült yeri olarak çok eskiden beri daima özel bir değer verildiği bilinir. Belki bu mağaranın içinde de evvelce böylece bir sunak yapılmıştı. Hristiyanlık yayıldıktan sonra burasının bilinmeyen bir tarihte ufak bir keşiş inzivagahı haline getirildiği de düşünülebilir. Tabiatıyla bu tahminler, benzeri eserlerde müşahade edilen hususlardan çıkarılmaktadır. Ancak mağara kısmında yapılacak etraflı ilmi araştırma ve sondajlar bu tahminlerin doğruluk derecesini belki aydınlatılabilir. Yoksa şimdiki halde müspet hiçbir dayanak yoktur.

Atina'dan gelen iki keşişin, Barnabas ve Sophronios'un Theodosios döneminde IV.- V. yüzyıllarda burasını kurmuş ve Iustinianos'uri kumandanı Belisarios'un da tamir ettirmiş olduğu yolundaki kuruluş efsanesinin sağlam bir esasa dayanmadığı açıkça belli olmasına rağmen bu hurafenin hâlâ yaşatılması hayret verir. Bu efsane bir tarafa bırakılacak olursa, manastırın şimdiki halde hiç değilse onüçüncü yüzyıldan itibaren, tarihini takip mümkündür. Bu sırada artık Bizans İmparatorluğu'ndan apayrı bir devlet halinde doğarak, başlıbaşına gelişmeye başlamış olan Trabzon Komnenos'ları Prensligi, başkenti Trabzon şehri olmak üzere bu çevrede hâkim durumda bulunuyordu. Kendilerini Bizans İmparatorluğu'nun gerçek mirasçısı olarak gören ve kendilerini imparator olarak tanıtan Trabzon prenslerinin bu ürivanını, 1261'de yeniden İstanbul'a sahip olarak eski Bizans devletini ihya eden hakiki Bizans İmparatorluğu kabul etmemiştir.

Bilhassa komşu Türk beylikleri ile çok yakın ve girift temasları bulunan Trabzon Komnenosları'ndan III Alexios (1349-1390) bu manastırın esas kurucusu sayılabilir. İki kızkardeşi Türk beyleri ile evli olan, kendi dört kızını da komşu Türk beylerine veren III. Alexios'un Sumela'ya özel bir ilgi gösterdiği kaynak ve belgelerden anlaşılmaktadır. Buradaki keşiş hücrelerine, onun büyük dede, dede ve babasının da bazı bağışlarda bulunmuş oldukları bu vesile ile öğrenildiğine göre, Alexios'un büyük dedesi II. Ioannes (1280-1285) zamanından beri burada dini bir merkezin varlığına ihtimal verilir. Yine başka bir efsaneye göre, büyük bir kasırga sırasında Meryem'in yardımı ile canını kurtaran III. Alexios burasını yeni bir tesis halinde inşa ettirmiş, zengin vakıflar bağışlamış bir **Khrysobullos** yeni bir ferman ile de bu vakıflarını sağlam eşaslara

bağlamıştır. Manastırın 1650'ye kadar dış kapısı üzerinde görülebilen 1360 tarihli, beş mısralık bir manzum kitabede III. Alexios, bu tesisin kurucusu (ktetorj', "Doğu ve Batı (=Iberia)'nın hâkimi İmparator" olarak gösterilmişti. Alexios 1361 yılındaki bir güneş tutulmasını burada karşılamıştır. Hatta, bu prensin sikkelerinde güneş resmi;bu olayla ilgili kabul edilmektedir. 1365 tarihli "vakfiyesi" ile de manastırın bütün idari şartlarını, arazisini, gelirlerini düzene koyduktan başka, 'Trabzon'a gelecek bir tehlikeyi, bir Türk akını- nı önlemek üzere, buradaki keşişlerin daima uyarık bulunmalarını da bildirir.

Alexiös'ün oğlu III. Manuel (1390-1417) babası gibi dini tesislere bağlılığı olan bir şahıs idi. Tahta çıktığı yıl, saray hazinesinde bulunan değerli bir stavroteği (içinde İsa'nın çarmihinin bir parçası bulunduğu iddia edilen müzeyyen bir haç) Sumela'ya hediye etmişti. Son Trabzon Komnenos'ları da Sumela Manastırı'nı yeni fermanlar ile zenginleştirmişler veya vakıflarını tasdik etmişlerdir. Trabzon ve havalisi Türk idaresine geçtikten sonra Osmanlı Sultanları, Aynaroz'da, Sina'da ve daha birçok manastırda da olduğu gibi Sumela'nın eski hak ve hukukunu dikkatle korumuşlar, hatta buraya imtiyazlar vermişler; bazı hediyeler de yollamışlardı. Nitekim Sumela'da bulunan iki şamdân; Yavuz I. Selim (1512-1520)' in bir hediyesi olarak biliniyordu. Burada ayrıca Trabzon fatihi II. Mehmed'in de manastırın haklarını tanıdığını bildiren bir fermanı muhafaza ediliyordu. Daha başka fermanların saklandığı, burası hakkındaki yayınlardan öğrenilmektedir. Burada Sultan II

Bayazıt, I. Selim, II. Selim, III. Murad, İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, Mustafa ve III. Ahmed tarafından verilmiş fermanlar bulunduğu bildirilmektedir. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren manastır ile Eflâk Voyvodalarının ilgilendikleri ve devamlı yardımlar ve yazılar gönderdikleri tespit olunmuştur. Ghikas (1755), Stephan (1764), Hypsilantes'in (1775) böylece ilgilendikleri bilinir. Tabiatıyla manastırın arşivinde, İstanbul patriklerinin bütün Osmanlı devri boyunca yolladıkları yazılar da muhafaza ediliyordu: Sumela bilhassa onsekizinci yüzyılda Voyvodaların himayesinde gelişmiş ve birçok kısımları yeniden yapılmış, Ignatios adında bir başpiskopos 1749'da duvarların bütün sathlarını yeniden fresko resimler ile süsletmiştir. Sumela, Anadolu'da bütün Rum-Ortodoks topluluklarının görülmemiş bir zenginlik ve heyecan içinde teşkilatlandıkları, kilise ve manastırlarını her taraftan akan paralar ile yeniden inşa ettikleri, muhteşem şekilde süsledikleri ondokuzuncu yüzyılda, en parlak çağını yaşamıştır.

Fallmerayer'in 1840'ta yazdığına göre Sumela'nın gezgin keşişleri bütün Anadolu, Kafkasya, Balkanlar ve hatta Rusya'yı dolaşarak Meryem ikonasının kötü bir kopyasını satmak suretiyle iane topluyorlar, bu paraları müesseselerine getiriyorlardı. Nitekim bunlardan bir tanesi, üzerinde kırk bin kuruşluk bir servet ile dolaşırken Kayseri'de öldürülmüştür. Osmanlı devleti katilleri yakalatmış, idam ettirmiş ve çalınan paraları da manastıra teslim etmişti. Geçen yüzyıl içerilerinde iyice zenginleşerek 1860'a doğru büyük binalar inşası suretiyle muazzam bir tesis halini alan Sumela Manastırı, XIX. yüzyılın içinde yabancı seyyahları tarafından ziyaret edilerek kısa anlatımı yapılmıştır

Manastırdan en etraflı surette bahsedenlerden biri, G. Palgrave (1~26-1888), 1871 Şubatı'nda yayımlanan makalesinde oldukça ilgi çekici bilgiler verir. Sultan Murad'ın buradan geçerken manastırı güya topa tutturduğu yolundaki efsanenin yalan olduğuna işaret ile Murad'ın buradan geçmiş olmasına imkân olmadığını belirtir. Palgrave buraya geldiğinde o sırada "yeni bina" denilen kışlavarı büyük yapı henüz yapılmış ve biteli üç sene kadar oluyordu. Bu İngiliz yazarının müşahade- sine göre bu binanın uçurumdaki kemerler dahil yedi katı vardı ve esas mesken kısmı dört sıra pencereye sahip olup ayrıca üstte de bir galeri uzanıyor idi. Boydan boya içinde tek sıra halinde her katta sekizer oda vardı ve genel olarak çok sağlam bir bina olduğu anlaşıyordu. Palgrave, Murad ve I. Selim'in hediyelerini de anarak III. Alexios'un minyatürlü fermanını da gördüğünü bildirir. Manastırda II. Selim'in bir fermanını gören Palgrave, keşişlerin Sultan II. Selim aleyhine atıp tutmalannı pek hoş karşılamadığını da açıkça ifade eder.

T'rabzon'un 18 Nisan 1916'dan, 24 Şubat 1918'e kadar süren Rus işgali, burada bir Hıristiyan Pontus devletinin tekrar kurulacağı ümitlerini doğurmuştu. Kurtuluş Savaşı sonunda, bu ümit kapılarını kapamak üzere 1923'te bütün Rumların Yunanistan'a gönderilmeleri ile Sumela Manastırı boşaltılmıştır. Hicret eden Rumlar, eski liatıralarına bağlılıklarının bir belirtisi olarak Makedonya'da Verria (Türk devrinde: Kara Ferye) yakınında Kastania'da aynı adla yeni bir manastır kurarak buraya modern bir Meryem Ana resmi yerleştirmek suretiyle, eski geleneği yaşatmaya başlamışlardır.

Sahipsiz ve kontrolsüz kalan bu koca tesis, hızla harap olmaya başlamış, 1930'da bir yangın, ahşap kısımları silip süpürmüş, bu arada gizli defineleri aramak bahanesi ile lüzumsuz bazı büyük tahripler de yapılmış, kagir kısımlar yıkılmıştır. Burada ilk bakışta dikkati çeken husus darmadağın bir harabe görünüşü ve duvarlardaki freskoların, ustalıkla bir şekilde muntazam kareler halinde kesilerek yerlerinden sökülüp götürülmüş

olmasıdır. Son derecede zor olan bu işin başarılı şekilde yapılması, bunu oralıların değil, bu çeşit hatıralara meraklı ve gerekli bilgiye sahip "bilgili" yabancı ziyaretçiler tarafından yapıldığını gösterir.

Sumela Manastırı'na, ormanın içinde bir patikadan tırmanılır. Manastırın girişi çok sıkı emniyete alınmış ve dar uzun bir merdivenle, son kısma erişilmesi mümkün kılınmıştır. Bu merdivenin yanında yamaca yaslanmış büyük bir su kemerinin, tesise ewelce su getirdiği anlaşılmaktadır. Eski fotoğraflarda geniş kavisli on kadar gözü ile mükemmel bir halde fark edilen bu kemer, şimdi yıkık durumdadır. Kapıdan girildiğinde; kapıcı hücreleri vs geçildikten sonra bir merdivenden küçük iç avluya inilir. Burada merkez, solda bulunan kilise haline getirilmiş olan tabü kovuktur. Kovuğun karşısında muayyen bir düzene sahip olmaksızın inşa edilen çe- şitli manastır binaları görülür. Bu avlunun sol tarafında şimdi kısmen yıkılmış ve içine moloz dolmuş bir halde, yukarıdan kayadan süzülen ve damlayan kutsal suyun toplandığı çok yeni tarihlere ait, bir şadırvan vardır. Yine sol tarafta mağaranın içine, manastırın en eski kısmı olan kilise yerleştirilmiştir. Avluya doğru çıkıntı teşkil eden ayrıca bir şapel bitişik bulunan bu kilisenin gerek iç duvarları, gerek avludan görülen dış duvarı tamamen fresko resimler ile kaplıdır. Ancak yakından dikkatli incelendiğinde bu resimlerin birçoğunun geç bir tarihe ait oldukları ve alt- larındaki başka tabakalarda daha eski ve çok daha değerli duvar resimlerinin bulunduğu fark edilir. Zaten bu husus bazı yazılar ile de belirtilmiştir. Avlunun sağ tarafında ise 1860 yılına doğru inşa edildikleri bilinen birtakım misafir odaları ve kütüphane olarak kullanılmış olan mekân bulunmaktadır. Avlunun etrafında daha birçok küçük şapeller vardır. Manastır şimdiki duruma girmeden çekilen eski fotoğraflarda, bütünü bu binaların avluya bakan yüzleri önlerinde birbirinin üzerine binen ahşap balkonlar, sundurmalar bulunduğu görülmektedir. Talbot-Rice'in bil- dirdiğine göre burılarda ahşaptan yontulmuş güzel parçalar da mevcuttu. Bugün çok harap bir halde bulunan buradaki küçük şapellerden bir tanesinde on dört ve- ya on beşinci yüzyıllara ait oldukları tahmin olunan resimler tespit edilmiştir. Av- lunun ilerisinde dar bir koridor, kayalığın önündeki ensiz bir çıkıntı üzerinde uzanmaktadır. Burada doğrudan doğruya yamaca yaslanmış gösterişli bir bina uzanır. Sumela Manastırı'nın uzaktan görünüşünde daima ön plana geçen bu kısım, burada yaşayan keşişlerin barındıkları esas manastır yapısıdır. Üç esas kattan başka, ayrıca altta birkaç sıra mahzeni ve üstte bir de çekme katı olduğu anlaşılan bu yapının saçak dibinde sıralanan kemerli galerileri ile heybetli, bir görünüşü vardır. Adeta kitlesi ile dağın kayalarında uzaklardan beyaz bir leke halinde taştan bu kış- la biçimli yapı, manastırın 1860'taki büyük tamir ve genişletilmesinde inşa olun- muştur. Büyüklüğü ile könumundan başka, kayda değer hiçbir sanat ve mimari özelliği olmayan bir binadır. Ewelce geniş saçaklı olan ahşap çatısı, içinin bölme- leri, ahşap katları yok olduğundan bugün dört duvardan ibaret bir harabedir. Bu duvarların arasında içi, derine doğru inen büyük bir boşluk halindedir. Dışarı bir çıkıntı teşkil eden ortadaki kulesinden aşağı bakıldığında, bu binanın yapıldığı yerin baş döndürücü yüksekliği iyice anlaşılır.

Hiçbir sanat ve tarihi değeri olmadığı halde, son yıllarda Sumela'nın başlıca alameti olan bu büyük yapıya karşılık, bu tesisin en önemli kısmı, iç avlunun bir kenarında bulunan kilisedir. Bu kilise, kutsal mağara veya kovuğun iç satırlarının düzeitilmesi ve ağzının düz bir duvarla kapatılması suretiyle elde edilmiştir. Bu duvara litişik, bir çıkıntı teşkil eden küçük bir şapel vardır. Burada iç ve dış satırlar, 18. yüzyıldan bu yana birkaç tabaka halinde üst üste fresko resimler ile süslenmiştir. Bazı yerlerde üç tabaka açıkça fark edilmektedir. En alt tabaka renkleri ve kalitesi bakımından, üsttekilerden çok farklı ve daha iyidir. Her tabakada konuların da değiştiği dikkati çekiyor. Buradaki freskoların 1710, 1732 yıllarında yapıldıklarını bildiren yazılar tespit olunmuştur. Halbuki mağara kilisesinin içinde, avluya komşu duvarda III. Alexios devrine ait freskolar da tespit edilmiştir. Burada III. Alexios, iki yanında oğulları III. Manuel ve Andronikos ile tasvir edilmiş idi. Bugün bu portrelerden hiçbir iz kalmamıştır. Dışarıda, kaya sathına işlenmiş ve bugün yalnız üst şeritleri kalabilmiş olan büyük bir mahşer sahnesinin dökülen sıvalarının altından başka sahnelerin gün ışığına çıktığı görülmektedir. Üzerinde bir ejder ile suvari iki aziz (Georgios ve Demetrios) tasvir edilmiş bulunan küçük bir şapelin duvarında biz, bu tabakanın altında iki tabaka daha resim bulunduğunu tespit ettik. Nitekim bir yerde en alt tabakada imparator kıyafetinde diademli bir figürün üstünde diademli başka bir figür, bunun üstünde de Metamorphosis, yani Tabor Dağı'nda İsa'nın görünüşünün değişmesi (suretinin değişmesi) sahnesi işlenmiş bulunmaktadır. Bu durum karşısında, Sumela Manastırı'nın eski ve o nispette de değerli duvar resimleri, sıvaların tamamen dökülmediği yerlerde alt tabakalarda durmaktadır denilebilir. Şüphesiz bu ayrı bir araştırma konusudur.

Avlunun etrafındaki binalarda yer yer, Türk sanatı tesirleri de kendilerini belli ederler. Nitekim odalarda dolaplar, hücreler ve ocaklar bu küçük mekamlara bir Türk enteryörü havası vermektedir. Kutsal suyu toplayan şadırvan da, sivri kemerleri ile Türk mimari karakterindedir. Fakat en dikkat çekici nokta, bazı duvarlarda koyu kırmızı boya ile yapılmış duvar süsleridir ki bunlar 18. yüzyıl Türk binalarındaki tuğla derz süslemelerinin boya ile yapılmış taklitleridir. Sumela'nın yüz metre kadar kuzeyinde, yine dağ yamacına oyulmuş, erişilmez durumda ve içinde fresko resimler olan bir mağara şapellerinin de varlığı söylenir.

Manastırın kütüphanesinde evvelce kataloğu yapılan ve çoğunluğu XVII-XVIII. yüzyıllara ait çeşitli elyazmalardan 66 tanesi Ankara Müzesi'nde, içinde minyatürler olan ve Bizans eseri bin tanesi (Dört İncil=Tetraevangelium) İstanbul'da Ayasofya

Müzesi'ndedir. Ayrıca 150 kadar da baskı kitap vardır. Kilise hazinesindeki değerli eşyadan, Trabzon Prensi III. Manuel'in hediye ettiği gümüş salıp (stavrotek) ile elyazma bir eser ve çok sayıda belge Atina'da Bizans Eserleri Müzesi'ne, manastıra ait "Gül'lü Meryem" olarak adlandırılan ikona, İrlanda'da Dublin'de National Gallery'ye gitmiştir. Sultan Selim'in hediye ettiği gümüş şamdanlar 1877'de çalınmıştır. Manastıra ait başka bir Meryem ikonası da Oxford'da bir özel koleksiyondadır. Buradan çıkarılmış, üzerinde "Hristiyan üçlemesi" tasvir edilmiş gümüş madalyon ile 1438 tarihli işlemeli gümüş madalyon ile 1438 tarihli işlemeli bir örtü de (epitaphios) Atina'da Benaki Müzesi'ndedir.

Yakın tarihlerde Sumela Manastırı'nın restorasyonu için girişimlerde bulunarak raporlar hazırlanmış, bu arada manastırın sekiz pafta halinde plan rölevelleri çizilmiştir.

Prof. Dr. Semavi Eyice

Dünden Bugüne Trabzon'da Kültür

20 yy'ın ilk çeyreğine değin Müslüman ve Hristiyan halkın yan yana yaşadığı, ezan ve çan seslerinin iç içe geçtiği Trabzon'u, en güzel anlatanların seyyahlar olduğu bir gerçektir. Osmanlı dönemi öncesindeki kültür yaşamı üzerine çok ayrıntılı bilgimiz yok. Ancak Batılılaşma hareketlerinin başladığı Tanzimat dönemi ve onu izleyen yıllarda Trabzon bir dünya kenti özelliklerini taşır. Vilayet Salnamelerinde çeşitli eğitim kurumlarından söz edilir. Bu kurumların arasında "Mekatip-i Ecnebiye"ler de vardır. Bu dönemde kentte iptidaiyeler, rüştiyeler ard arda açılır. Dönemin ünlü okulu, "Mektebi Idadi" (Sultani, Trabzon Lisesi) adını taşır 1884 yılında temeli atılan bu bina, bir yerde Vali Sırrı Paşa'nın emeğiyle gerçekleşir. Bunu Trabzon Muallim Mektebi (Öğretmen Okulu) izler. Trabzon Lisesi bugün kentte yaşayan en eski okul olma özelliğini taşır. Affan Kitapçıoğlu Lisesi, Fatih Lisesi, Kanuni Anadolu Lisesi, Yunus Emre Anadolu Lisesi, Yomra Fen Lisesi, Kız Meslek Lisesi, Ticaret Lisesi, Anadolu Ticaret Lisesi, Anadolu Teknik Lisesi, Endüstri Meslek Lisesi, Imam Hatip Lisesi, Anadolu Imam Hatip Lisesi, Özel Ata Lisesi kentteki liselerden önemli bir kesit oluşturur.

1940 yılında ülkemizin en saygın eğitim kurumlarından biri olan ve dünya eğitim tarihine bir model oluşturan köy enstitülerinden biri de burda, Beşikdüzü'ne açılır. Zaman içinde estirilen soğuk rüzgarlar, bu güzelim kurumu da tarihin tozlarına katar.

Trabzon'daki eğitim kurumlarına önemli bir örnek Karadeniz Teknik Üniversitesi gösterilebilir. Yasası 20 Mayıs 1955 tarihinde kabul edilen KTÜ, başlangıçta, 2 Aralık 1963 tarihinde, Trabzon'un Maşatlık semtinde bir ilkokulda öğrenim hizmeti verir. Ardından bugünkü yerine taşınır. Mühendislik eğitiminin yanı sıra zaman içinde bünyesinde yeni fakülteler eklenir. Eğitim Fakültesi, İktisat Fakültesi, Sürmene Su ürünleri ve Deniz Bilimleri Fakültesi, Mimarlık Fakültesinin yanı sıra Tıp Fakültesi ile pek çok birimdeki yüksek okulu bünyesine alır. Üniversitenin ilk öğrencilerinden çoğu, lise öğrenimini değişik illerde gören gençler olurlar. Buniar dönemin verdiği coşkunun etkisiyle, öğrenimlerini görürken, tiyatroyu da birer oyuncu olarak köylere götürürler.

Aynı tarihte Trabzon'da Fatih Eğitim Enstitüsü öğrenime başlar. Zaman içinde enstitü, fakülteye dönüşüp KTÜ'ye bağlanır. Bu süreç, binlerce genci öğretmen olarak eğitim alanına kazandırır.

Trabzon'da 1866 yılında kurulan vilayet matbaasında Trabzon adlı ilk Türk gazetesi 1869 yılında okura ulaşır. Zaman içinde Trabzon'da Meşveret, İkbal, Envar-i Vicdan, Haber Anası, Tarık, Hekim, Temkin, İstikbal, Güzel Trabzon, Zafer, Kahkaha, Devekuşu, Zafer gibi gazeteler yayın yaşamına atılır. Bu gazetelere; Genç Anadolu, Kaygu, Özdilek, Yeni Mektep gibi dergiler eklenir.

19.yy'ın son çeyreğinde Rumların, İkinci Meşrutiyetle birlikte Ermenilerin çeşitli yayın organları Trabzon basınındaki varlığını I. Dünya savaşı yıllarına değin sürdürürler.

Cumhuriyetle yaşıt bir gazete olan Yeni Yol'un Giresun sorirasında Trabzon'da

çıkışı, Atatürk'ün Trabzon'a ilk gelişlerine rastlatılır. Aynı yıllarda İlköğretim Müfettişi, eğitimci, şair Hüseyin Avni Bey, çıkardığı İlk Adım (1924) ve Yeni Ay (1926) dergileriyle Trabzon basınına yeni bir renk getirir.

1932'de Halkevleri kurulur. Bu kültür odağının gözetiminde, 1937-1949 yılları arasında İnönü adlı dergi 64 sayı yayımlanır.

1932-33'te Trabzon kültür ve sanat yaşamında önemli yer tutan Akın dergisini görürüz. Aynı yıl Trabzon Lisesi adlı dergi, çıktığı okulun tek sayılık yayın organı olur. 1946'da Liseyi Boztepe dergisi temsil eder. 1949 yılında, 9 sayılık bir ömre sahip olmasına karşın büyük yankılar uyandıran Değirmen doğar. Dergi tek başına edebiyat öğretmeni Halit Tanyeli'nin emek ürünü olur. 1956 yılının 24 şubat günü, Trabzon, Hakimiyet adlı gazeteyle kavuşur. Şair gazeteci Ömer Turan Eyuboğlu'nun 33 yıllık ömrüne bir ses olur Hakimiyet.

Zaman içinde Halk; İleri, Doğu, Trabzon, Yenigün, Son Haber, Karadeniz, Kuzey Haber... gazeteleriyle tanışır kent halkı. Bugün biri haftalık (ekspres) diğerleri (Karadeniz, Karadeniz Olay ve Türk Sesi) günlük çıkan dört gazeteyle temsil edilen Trabzon basınında, Gazeteciler Cemiyetinin Bayram ve Manşet adını taşıyan gazeteleri, bu kervanın bir süreği olurlar. Trabzon Gazeteciler Cemiyeti'nin Ömer Güner'in başkanlığındaki dönem, kentin yetiştirdiği değerlere saygıyı, onların emeklerine sahip çıkmayı görev bilerek özgün programlar gerçekleştirir.

Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu, Bekir Sükûti Kulaksızoğlu, Faik Ahmet Barutçu, Ali Kemal Hatipoğlu, Ali Becil, Muzaffer Korlu, Şevket Çulha, Ömer Güner, Ziyad Nemli, Özgün Baran, Atilla Aşut, Hikmet Aksoy... basına emek veren adlar olarak gösterilebilir. Şair Ceyhun Atuf Kansu, 1960 yılında yayımladığı "Yurdumdan" adlı yapıtında Trabzon için şu dizelere yer verir : "Kalkmış güzelim sabaha açmış penceresini / Dalga köpüğü Trabzon evlerinden biri / Silkelemiş düşlerini pencereden / Bakmış evinin ayak ucunda / Ince bir örtü mavi deniz"

1991 Yılında Kıyı doğar. 1961'de 11; 1969'da 19; 1981'de 21 ve 1986 Nisan'ından,Kasım 1996'ya değin çıkan 128 sayı, bu kentin kültür sanat yaşamına bayraktarlık yapar.

Zaman içinde bir kentte Kemeçe, Çıkın, Ezgi, Horon, Yakın Kültür, Trabzon, Uzun Sokak, Birlik gibi dergiler yayımlanır. Bu güne değin 20 sayısını okura ulaştıran bir başka dergi de müzik içerikli Mavi Nota olur.

Cumhuriyet'in ilk döneminde İstanbul'dan Trabzori'a gelip oyunlar sergileyen Darübedayi bu kentin insanına sanat aşkını aşılamaya çalışır. Bu etkinlikleri Halkevinin gerçekleştirdiği programlar izler. Halkevleri zaman içinde Akırı, Kahraman, İstiklal, Şeriye Mahkemesi, İnkılap, Himmetin oğlu, Hedef, Mete... oyunlarını sergiler. Halkevlerinin bu etkinliğini, futbol kulüplerinin etkinlikleri izler : 20 Ocak 1921'de kurulan İdmanocağı, oluşturduğu temsil kolunda ; Sultan Osman'ın Mezarırıda, Şeriye Mahkemesi, Gömdüğüm O Cihan, İnsan Sarrafı... oyunlarını sah- neler.

4 Temmuz 1923 tarihinde kurulan Gençler Birliği'nde ise Gazete Düşmanı oyunu sahnelenir. Kentin bir başka kulübü 14 Mart 1923 tarihinde kurulan Necmiati olur. Bu kulübün sergilediği temsiller arasında; Kanun adamı, Tavsiye Mektupları, Bir Damla Yaş, Köroğlu... başlıcaları sayılabilir. 1925 tarihli İdmangücü'nde Baykuş, Hasbahçe, İstiklal, O kadın... oyunları sahnelenir. Bu kulüplerin yanında Birlikspor'un Doğan Gençlik'iri sahnelediği oyunlarla, kent halkına tiyatro beğenisi kazandırır.

1962 yılında Haluk Ongan'ın öncülüğünde Amatör Tiyatro kurulur. Bu tiyatronun etkinlikleri 12 Eylül 1980'e değin sürer. Duvarların Ötesi, Zafer Madalyası, Fatih, Tızzak, On İki Adam, Bir Tavsiye Mektubu, Linç, Şili'de Av sergilenen oyunlara örnek gösterilebilir.

Bu sanat yoğunluğu 1987 yılında bir başka kurumun alt yapısını oluşturur. Trabzon Devlet Tiyatrosu yerleşik olarak Trabzon toprağına kök salar. 9. yılını doldu rarak

10. yıla başlayan Trabzon Devlet Tiyatrosu, sahnelediği pek çok oyunla, Trabzon halkının tiyatro beğenisi üst düzeylere çıkarır.

Dünden bugüne Trabzon, pek çok sanatçı yetiştirdi. Hamsi üzerine kitap yazan Hamamizâde İhsan Bey, yergi şürinin bir ustası Halil Nihat Boztepe, ünlü şair ve romancı Hasan İzzettin Dinamo, düşünce dünyamızın ünlü adı Sabahattin Eyuboğlu, resmin ve şürin has sanatçısı Bedri Rahmi, bu toprakların renklerini taşıdılar yaşamları boyunca. Düşünce dünyamızın saygın adı, inceleme, araştırma alanında pek çok yapıta imza atan İsmet Zeki Eyuboğlu, mani türkü ritmindeki özgün şürlerin Trabzonlu Kemençe'nin şairi Ömer Kayaoğlu, Dünyanın Tadı'nı şüre katan, Zaman Boyutu'nun şairi Subutay Hikmet, Memleket şairi Nabi Üçüncüoğlu, Karayelin Sürüleri'nin

ardından bir koşu giden Gündoğdu Saniyer, Trabzon'u hep yüreğinde taşıyari bir şair Hüseyin Atabaş. 30. yılını 1996'da 10 kitapla kutlayan Ahmet Özer, şürle ve çeviriyle sanatını kuran Kenan Sarılioğlu, iki şür kitabına imza atmış Hasan Hüsnü Durgun, sinema ve şürle yoğrulmuş Hüseyin Alemdar, Sevginin Aktığı Yer'i bilen Raif Özben, Kalepark şairi Öner Ciravoğlu, Trabzon'lu Delikanlı Yaşar Mıraç, Afidem'in sevdalısı Hüseyin Haydar, "Çağdaş Yangınlar"la aydınlanan Ali Mustafa, Hep şair kalmış Özer

Ciravoğlu, bir şür tutkunu Sunay Akın, şürimizde bir duyarlık rüzgârı Çiğdem Sezer, şair olmanın güzelliğini hep yaşamış Neriman Calap, şürsüz edemeyen İhsan Bektaş ve resimle şürî atbaşı yürüten Yaşar Bedri Özdemir, Trabzon'un sanat dünyasına zaman içinde ürünleriyle katıldılar. Zekeriya Saka ile Dilber Saka'nın öyküdeki emeği, Saldıran Özmen, Melahat Aydın ve Orhan İlyas'ın heykel alanındaki çalışmaları kent kültürüne yeni ufuklar açar. Resim alanında Trabzon'u kent dışında tanıtan Yusuf Katipoğlu, Muzaffer Akyol, Adil Salih ve Veysel Günay, Süleyman Saim Tekcan, Mustafa Ayaz'ın çabaları bir yana, kent merkezinde bu alanda emekleri bulunan sanatçıların, açılan sergilerden yansıyan yapıtlarına tanık oluruz.

Zaman içinde bir Cumhuriyet Odabaşıoğlu'nun, bir Ömer Akbulut'un kitaplarla yoğrulan emekleri, Türk Dili'nin ustlarından Rasim Şimşek'in sanata verdiği çaba Ahmet Can Bali'nin Aliye Aşırbaşı'nın tarihle iç içe geçen kimlikleri, Ahmet Selim Teymur'un Türk Musikisi'ne ve Kıyı'ya çok yönlü omuz verışı, Mahmut Goloğlu'nun Trabzon sevdası bu emeklerin bir başka boyutunu oluşturur.

Bugün Trabzon'da varlığını sürdüren çeşitli sanat kuruluşlarına rastlarız. Bunların başmâa, Trabzon'u fotoğraf alanınâa temsil eden Foto Forum gelmektedir. Foto Forum, zaman içinde pek çok etkinliğe imza atarak, sergiler düzenler. Karikatür Sanatçıları'nın Derneği de bu sanatı, büyük kentlerin dışında sevdirmeye bir kapı aralar. Karadeniz Yazarlar Birliği ise seçkin bir tavır geliştirmeden üye sayısını artırıp çeşitli etkinlikler gerçekleştirir.

İstanbul ve Ankara'da çıkan Trabzon adlı yıllıklar, bu kentin sevdasına bir sevinç yalımı olur. Bu kuruluşlara Trabzon Liselerinden Yetişenler Derneği'nin, çeşitli müzik topluluklarının kurdukları dernekleri katabiliriz. İl dışındaki halk türkülerini okuyan sanatçılar, kentin damarlarına bir yerlerden bağlanmadan edemezler. Müzisyen Volkan Konak'ın müziği ise bu toprağa bir nakış olur

Kıtap adına, bir kültür odağı olan 11 halk kitaplığı, 70 yıllık bir geçmiş koynunda gezdirir. Belediyenin denetimindeki kültür merkezleri de zaman içinde birçok sanatsal etkinliğe ortam oluşturur. Trabzon'da yöresel düzlemde pek çok el hünere rinderi söz edebiliriz. Bunlardan en önemlilerini, bakırcılık ve kuyumculuk oluşturur. Dövme bakırların, bileklere oturtulan burma bileziklerin nakış nakış ışıdığı çarşılarla

sahiptir Trabzon. Yorganın, yorgancılığın kaynağı, ülkenin dört bir yanına çıkış kapısı Trabzon olur.

Trabzon'un dününde doğa bir başka güzeldi. Ganita'sı bir aşkı tazelerdi dürmadan. Denizi pırıl pırıldı. Portakal, nar ve incir ağaçlarını taşırdı bahçeleri. Meydan Parkı'nda çalınan klâsik müzik Hafız Burhan'ın sesi üzerine bir başka dünya kurardı.

Şimdi pek çok değer tarihe karıştığını görüyoruz. Ünlü Sümer Sineması fotoğraflarda kaldı; Suluhan, Şems Oteli, pek çok sinema gibi, yıkılan, yok olan değerler, bir özlemi de beraberinde sürükler şimdi.

Halkın varlığını bütünleyen horonun ritmi ise hiç eksilmedi. Bugünün kültür odağı, dünün coşkusunun ardında kalsa da basın ve yayın durmadan kendini yeniliyor. Düzenli yayımları olan tek sanat dergisi Kıyı'yla Trabzon adı, sanat ve kültür dünyasında yankılanıyor. Kentin güridemindeki varlığını 30 yıldır kesintisiz sürdüren Trabzonspor olgusu, yöre insanını, bir sevdıyla yönlendirmede dinamo görevi taşıyor.

Yarın ne olur 2000 yılına doğru, barış içinde bir yaşamdan yana, öz kaynakları harekete geçirerek festivaller, kitap fuarları, ülkeler arası ortak programlar gerçekleştirilebilir. Kentin otantik kültür okusu dünya kaynakları da taranarak korunabilir. En önemlisi de bir açık hava müzesi kurulabilir. Üç uygarlığa kaynak olan yapıtlar üzerindeki tartışmalar sona erdirilebilir. Trabzon'un tarihi dokusu; turistik kaynakları kayda geçirilebilir. Bir basın ansiklopedisi düşüncesi gündeme alınabilir.

Bu alanda yapılacak çalışmalar, Trabzon'un binlerce yıllık tarihine bir ivme kazandıracak, insanının yüreğindeki sevdayı, gelecek kuşaklara bir miras olarak taşıyacaktır.

Ahmet Özer

Trabzon il Merkezi ve ilçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar

Trabzon, Karadeniz'in kıyısında kurulmuş güzel bir şehir. Tarih boyunca burayı ziyaret eden tüccarlar, seyyahlar ve bilim adamları onu değişik özellikleriyle tanımlamışlardır. Belki de bunların en anlamlısı; "Karadeniz'in kıyısındaki şehirler bir gerdanlığa dizilmiş inciler gibidir. Trabzon ise bunlar arasında bir pırlantadır". Doğu Karadeniz Bölgesi güneydeki dağ dizileri ile kuşatılmış kapalı bir kıyı şeridi haline gelmiştir. Trabzon bu bölgenin ortasında zengin doğal kaynakları, limanı, Ziganaları aşan ipek yolu ile her dönem önemli bir kent merkezi olmuştur.

Son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar Trabzon ve çevresinin Tunç çağında da yerleşmelere sahne olduğunu göstermiştir. Daha sonra devirler birbirini izlemiş, kültür ve uygarlıklar üst üste kurulmuştur. Göğü her zaman bulutlu, yamaçları yeşil, verimli toprağında yediveren güller açmış; ekonomi, bilim, tarih, kültür ve sanat şehri olmuştur.

Trabzon'daki tarihi yapılarla ilgili araştırmalar daha çok Bizans-Konnenoz dönemi ve Osmanlı idaresi zamanında inşa edilen Hristiyan yapıları hakkındadır. J.P. Fallmerayer'in 19. yüzyılın sonlarında başlattığı bu çalışmaları kent merkezindeki kiliseler, manastırlar ve diğer yapıları konu etmiş, daha sonraları köylerdeki 19. yüzyıl yapılarına kadar yaygınlaştırılmıştır. Batılı araştırmacılar her zaman Trabzon'un doğal güzelliklerine, tarihine ve tarihi yapılarına yakın ilgi duydular. Bii ilginin arkasında romantik duygulara sahip olanlar çoğunluktadır.

I. Bizans Devri Yapıları

A- Surlar ve su kemerleri

Büyük bir bölümü ayakta kalan surlar, şehrin eski yapılarını oluştururlar. Bugünkü surların en eski bölümü Roma Devrine M. S. I. yüzyıla tarihlenmektedir. Surların daha eski safhaları hakkında tarihi kaynaklar bilgi verirler. M.Ö. 5.yüzyılda şehri gören Ksenefon surların varlığından söz etmektedir.

Trabzon surları, Yukarı Hisar (İç Kale), Orta Hisar ve Aşağı Hisar olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Yukarı Hisar ile Orta Hisar, Kuzgundere ile Imaret (Iskeleboz) deresi arasındaki yüksek kaya kitlesi üzerine kurulmuştur. Bu bölüm kalenin en eski bölümünü meydana getirmekte ve kaba olarak bir yamuğa benzemektedir. Şehriri adı bu Trapez-Trapesus yamuk şeklinden gelmektedir.

1- Yukarı Hisar (İç Kale) Şehrin en yüksek kısmında yer alır. İç Kale güneyderi çift surla çevrilmişti ve surların önünde bir hendek bulunuyordu. Bu surların Justin-yen'in şehri onarımı sırasında elden geçtiği muhakkaktır (527-565). Buradaki sarnıç kalıntısı 13. yüzyıl öncesine, diğer yapı kalıntıları ise 13. yüzyıl ve daha sonra- ya tarihlenmektedir. İç Kale'nin güneye açılan Kule Kapısı yıkılmıştır. Kuzeyden Orta Hisar'a iki kapı açılmaktadır. Bunlardan birisi kapalı olup, bugünkü caddenin batısında kalmaktadır. Diğeri ise kuzey doğu köşesinde yer alır.

2- Orta Hisar Bütünüyle dikdörtgen plânlıdır ve geniş bir alanı kaplamaktadır. İç Kale ye açılan kapılarından başka Aşağı Hisar ve batıya açılan Zindan Kapısı bulunmaktadır. Doğuda orta kesimde Tabakhane Kapısı ile güneydoğu köşesinde Yeni Cuma Kapısı yer almaktadır.

3- Aşağı Hisar Eski Trabzon'un en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Surlar Zağnos Köprüsü'nden başlamakta, Zağnos Burcundan kuzeye uzanarak denize varmaktadır. Buradan surlar Hadrian dönemine tarihlenen liman boyunca uzanarak güneye

döner ve Orta Hisar ile birleşirler. Bu surların geniş ölçüde Alexios II (1297-1330) zamanında yapıldığı ve daha sonra tamamlandığı bilinmektedir.

Aşağı Hisar'ın da birçok kapısı bulunmaktadır. Bu kapıların Osmanlı döneminde kullanılanları şunlardır: Zağnos burcu ile köprü arasında Zağnos veya Imaret Kapısı yer alır. Batıya iki Sotka (süt) kapısı açılmakta, Lynch haritasında bu surlar önünde bir hendek göstermektedir. Kuzeyde ise limana açılan Moloz Kapı bulunmaktadır. Aşağı Hisar surları doğudan liman kulesi yakınındaki Mumhane Kapısı ile daha güneydeki Pazar Kapısı'na sahiptir.

Trabzon'da önemli kolonileri bulunan Cenova ve Venedikliler şehrin doğusunda, surların dışında bugünkü limana hâkim bir noktada küçük bir kale yaptırmışlardır. Kale Parkta kalıntıları görülen bu kalenin kaynaklarda adı Leorikastron-Güzel hisar olarak geçmektedir.

Trabzon şehrinin çevresini savunmak için yapılan kalelerden birisi de Akçaabat'ın batısındaki Akçakale'dir.¹³ yüzyılda yapılmış, daha sonra Osmanlı döneminde de kullanılmıştır.

Su kemerleri

Imaret Su Kemeri Trabzon kalesine batıdan su getiren beş gözlü bir su kemeridir. Bazı kaynaklar su kemerini Justinyen zamanına tarihlendirirlerse de büyük bir ihtimalle 13. yüzyılda yapılmıştır.

Kuzgundere Su Kemeri Yeni Cuma Mahallesi ile Kale arasındaki Kuzgundere üzerinde yer alır. tki gözlü bir su kemeridir. St. Eugenios'a atfedilmekte ve Justinyen zamanına, 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

B- Kiliseler

1- Küçük Ayvasıl (St. Anna) Şehrin en eski kiliselerinden birisidir. Üç nefli bir bazilikadır. Naosta 'T' şekilli iki ayak ile iki iyon başlıklı sütun bulunur. Giriş kapısında bir Bizans kabartması ile 884-88S tarihinde I. Basil zamanına ait onarım kitabesi bulunmaktadır. İçerisinde daha geç dönemlere ait fresk kalıntıları bulurılmaktadır.

2- Yeni Cuma Camisi (St. Eugenios) Trabzon'un kurtarıcı ve koruyucu azizi Eugenios'a izafe edilmiştir. İlk kilisenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Araştırmacılar ilk yapının bazilika olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca 1291 yılına ait bir kitabe bulunmuştur. Bugünkü yapının 14. yüzyılda haç plânlı olarak inşa edildiği muhtemeldir.

Yapının bugün narteksi yoktur. Üç nefli ve üç apsislidir. Orta apsis içten yuvarlak dıştan beş köşelidir. Diğerleri içten at nalı, dıştan yuvarlaktır. Merkezi kubbe do- ğuda haç biçimli iki ayağa, batıda yuvarlak iki dorik sütuna pendentifler yardımıyla oturur. Yan neflerin üzeri tonozlarla örtülmüştür.

Bu yapıda da fresk izleri ve zemin mozayiklerinin kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca orta apsisin dışında kartal ve güvercin kabartmalarına yer verilmiştir.

Trabzon'un fethinden sonra camiye çevrilen yapıya kuzey giriş kısmı ile minare ilâve edilmiştir. Büyük apsisten bir giriş daha açılmıştır. Taştan yapılan mihrap barok karakterlidir. Minberi ahşaptan yapılmış olup sade bırakılmıştır. Mahfilde iyi bir ahşap işçilik görülür. Bu ilâvelerden başka caminin içinde çok değerli kalem işi süslemeler vardır. Pendentiflerin yazıları ünlü hattat Hafız Hasan Rıfat'ın eseridir. Kullanılan diğer kısımlardaki yazı ve nakışlar yenilenmiştir.

3- Orta Hisar Camisi (Panaghia Chrysokephalos) Yapı altınbaşlı Meryem Kilisesi Chrysokephalos olarak adlandırılmıştır. Kuruluşu 914 yılına kadar inmektedir. Bu yapının manastır içerisinde bazilikal plânlı olarak yapıldığı sanılmaktadır. Bugünkü

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين
الرحمن الرحيم بمالك يوم الدين
إياك نعبد وإياك نستعين
اهدنا الصراط المستقيم
الصراط الذي ليس بغير المغضوب
عليه ولا الضالين

plânın esas 12. yüzyılda gerçekleştirilmiş olmalıdır. Araştırmacılar yapının 6 esas onarım devri geçirdiğini belirtmişlerdir. Ana plân Yunan haçı şeklindedir. Üç nefli olan yapının apsisi içten yuvarlak dıştan çokgendir. Bir iç ve bir de dış narteksi vardır. Kuzey girişi 14. yüzyılda ırışa edilmiştir. Merkezi kubbe pandantifle re oturur ve 12 köşeli yüksek bir kasnağa sahiptir. Zamanında şehrin baş kilisesi, katedrali olduğu için yapının süslemesine önem verilmiştir. Freskler bugün sıvan- mıştır. Bema duvarlarında ve zeminde opus sectile tarzında mozaik süsleme yer almaktadır.

Fetihten sonra camiye çevrilmiş ve belki de Fatih, ilk cuma namazını burada kılmıştır. Fatih Medresesi de yapıya bitişik olarak kurulmuştur. Türk devrinde caminin esas girişi kuzeye alınmış, güney duvarının ortasına bir mihrap yerleştirilmiş, minber konulmuş ve minare yapılmıştır.

Mihrap taştan yapılmış olup, süsleme bakımından zengindir. Mihrabı çevreleyen geometrik geçmeli bordürler, mukarnaslı niş ve alınlığındaki rozetler, Selçuklu örneklerini hatırlatmaktadır. Ceviz ağacından yapılmış minber değerli bir sanat eseridir.

Orta Hisar Camisi'ne değişik zamanlarda nakışla süslemeler yapılmış ve kitabeler konulmuştur. Mihrabın doğusundaki oda 1842 yılında kütüphane haline getirilmiş ve kapısı üzerine bir kitabe yerleştirilmiştir.

4- Ayasofya Camisi (St. Sophia) Trabzon Ayasofyası, bölgenin son Bizans devri yapıların en önemlilerindendir. Yüzyıllar boyu şehri ziyarete gelen seyyah ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Şehrin batı yönünde ve 2 km dışarıda bir manastır kompleksi içinde yapılmış bir kilisedir. Trabzon'daki Komnenos Devleti krallarından I. Manuel zamanında 1250-1260 yıllarında yapıldığı kabul edilmektedir. Kili- senin yerinde daha eski bir yapının var olduğu sanılmaktadır. Kuzeydeki sütunlu ve üç apsisli şapel yapıdan daha eskidir. Yapının 25 metre batısındaki çan kulesi 1427 yılında yapılmıştır.

Şehir fethedildikten sonra ancak 1573 yılında camiye çevrilmiştir. 1864 yılında harap olan cami, Bursalı Rıza Efendi'nin teşvikiyle onarılmıştır. I.Dünya Savaşı yıllarında depo ve askeri hastane olmuş daha sonra tekrar cami olarak kullanılmıştır. 1958-

1962 yılları arasında Edinburg Üniversitesi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü işbirliği sonucu restore edilerek 1964 yılında müze olarak ziyarete açılmıştır.

Çok iyi bir taş işçiliğinin görüldüğü yapı doğu-batı yönünde uzanır. Dört sütunla Yunan haçı plânında yapılmıştır. Batısında, güneyinde ve kuzeyinde portikler vardır. Nartekse sahip olan kilisenin naosu üç neflidir. Her nef doğu yönünde bir ap- sise sahiptir. Orta apsis içten yuvarlak dıştan beş köşeli diğerleri ise yuvarlaktır. Narteksin üzerinde bir şapel vardır. Yüksek kubbe kasnağı 12 köşelidir. Kilise ana kubbenin etrafında değişik tonozlarla örtülmüş çatıya farklı yükselti- ler verilmiştir.

Yapı taş süsleme ve fresk bakımından çok zengindir. Güney portiğinin alınlığında bir friz halinde Adem ile Hawa'nın cennetten kovulmaları anlatılmıştır. Kemerin kilit taşı üzerinde Komnenosların sembolü tek başlı kartal motifi bulunmaktadır. Bu cephede ve diğer cephelerde benzer kuş figürlerine, hayali yaratıklara, geometrik ve bitkisel süslemelere yer verilmiştir.

Restorasyon sırasında özellikle narteks bölümünün freskleri iyi durumda ortaya çıkarılmıştır. Apsisin yarım kubbesinde Tahta oturmuş Meryem, bema üzerinde Hz. İsa'nın göğe çıkışı tasvir edilmiştir. Ana kubbede pantokrator İsa, pandantifler üzerinde Hz. İsa'nın doğumu, haç üzerinde ölümü, cehenneme inişi, vaftiz sahneleri bulunur. Ana mekânın batısındaki tonozun güneyinde son akşam yemeği sahnesi görülür. Nartekste Hz. İsa'nın mucizeleri, İncil yazarlarının sembolleri gibi fresk- lere yer verilmiştir. Naos'un zemininde yer alan androlokluk opus sectile tarzındaki mozayik kiliseden daha sonra yapılmış olmalıdır.

5- Kudrettin Camisi (St. Philip) Çömlekçi Mahallesi'ndedir. Tek nefli ve kubbeli bir yapıdır. Apsis içten yuvarlak, dıştan beşgen plânlıdır. Sonradan batı kısmına beşik tonozlu bir kısım ilâve edilmiştir. Bu sırada yüksek kasnaklı kubbe yapılmış oldu- ğu sanılmaktadır. Araştırmacılar, ilk yapıyı 14. yüzyılın başlarına tarihlemektedir- ler. 1461 yılında katedral olmuş, 1665 yılında ise camiye çevrilmiştir.

6- Nahip Camisi (St. Andrew) Pazarkapı Mahallesi'nde, bazilikal plânlı küçük bir yapıdır. Nefleri dört sütun ayırır, örtü beşik tonozdur. At nalı plânlı apsislerin or-

tadaki dışarıdan beş köşelidir. Kuzeydeki kısım sonradan ilâve edilmiştir. 14. yüz- yıla tarihlenen yapı fetihden sonra camiye çevrilmiştir.

7- Akçaabat St. Michael Tek nefli ve kubbeli bir kilisedir. Plân bakımından St. Philip Kilisesi'ne benzemektedir. Bu yapı iki safha geçirmiştir. Kubbe çok yüksek tutulmuştur. İçerisindeki opus sectile tarzındaki mozayikler ile taş işçiliği özellikle apsisinin hareketli dış yüzü dikkat çekicidir. 14. yüzyıla tarihlenmektedir.

C- Manastırlar

1. Kızlar Manastırı (Theokephastos) Boztepe'nin eteklerinde şehre hâkim bir mevkide kurulmuştur. İki teras üzerine inşa edilen manastır kompleksi, yüksek bir korumaya duvarı ile çevrilmiştir.

Manastır III. Alexios zamanında (1349-1390) kurulmuş, birkaç defa onarılmış, son şeklini 19. yüzyılda almıştır. İlk olarak güneyde içinde kutsal su bulunan Kaya Kilisesi ve onun girişindeki şapel ve birkaç hücreden ibarettir. Kaya Kilisesi'nin içerisinde kitabeler ve Alexios III, karısı Theodora ve annesi Eirene'nin portreleri yer almaktadır.

2- Kaymaklı Manastırı Trabzon'un 3 km güneydoğusunda Boztepe'nin Değirmendere vadisine bakan yakasında kurulmuştur. Ermeni cemaati tarafından Alexios IV zamanında 1424 yılında inşa edilmiştir. Yapılar topluluğu dikdörtgen bir alan içerisinde, ortada tek apsisli kilise, kuzeybatıda çan kulesi, güneydoğuda ise küçük bir şapel ve manastır hücrelerinden oluşmaktadır. Manastır yapıları birçok defa onarım görmüştür. En eski kısım kilisenin beşgen apsis bölümüdür. Kilise içindeki freskler, 18. yüzyıla tarihlenmektedir.

3- Sumela Manastırı Maçka ilçesinin Altındere Köyü sınırları içinde Karadağ üzerinde tabii bir kaya mağarası içinde kurulmuştur. Tarihi kaynaklar Komnenoslar devrinde kurulduğunu belirtiyorlar. Özellikle III. Alexios zamanında (1349-1390)

gelişmiştir. Osmanlı döneminde manastıra armağanlar verilmiş, vakıflar ve haklarının korunması için fermanlar çıkarılmıştır.

Ayazmanın yanındaki mağaranın önüne bir apsis yapılarak Kaya Kilisesi meydana getirilmiştir. En eski kısım burasıdır. Apsisin dışında kat kat freskler vardır. Bu gün görülen freskler, 18. yüzyıla tarihleniyor. Manastır esas gelişmesini 19. yüzyılın ortalarında sağlamıştır. Bu binalarda Türk sivil mimarisinin etkileri görülür.

4- Vazelon Manastırı Maçka ilçesinin Kiremitli Köyü'nün 7 km batısında çam ormanları içerisinde bulunur. Bu manastırda da bir mağara ve ayazma vardır. İlk manastır mağaranın önünde kurulmuştur. Bugün ayakta kalan mağaranın önündeki kilise ve keşiş odaları, 19. yüzyıla aittir. Kompleksin 9 km kuzeyindeki şapel 15. yüzyıla tarihlenmekte ve içerisinde değerli freskler bulunmaktadır.

Benzer bir manastır Maçka'nın Şimşirli Köyü yakınlarındaki Kuştul (Peristera) Manastırı'dır. Bu manastır 8. yüzyılın ortalarında kurulmuş ve daha sonra gelişmiştir. Günümüze ancak manastırın temel izleri gele bilmiştir.

II. Türk Devri Yapıları

Trabzon şehri, yeşil bitki örtüsü ile Karadeniz'in mavi sularının birleştiği bir kıyı şeridi üzerinde kurulmuş önemli bir tarih, kültür ve sanat merkezidir. Osmanlı fet-hinden sonra fiziki ve ekonomik bakımdan gelişmiş, Türk-İslam yapıları ile donatılmıştır. Güçlü ekonomisinin yanı sıra ilim ve irfan yuvası medreseleri, okulları ile bölgenin kalbi oldu. Bizans döneminde surların içerisindeki şehir hızla büyüdü, Değirniendere'den Ayasofya'ya kadar genişledi. Kent merkezinde yapılan medreseler, hanlar, bedestan, çarşı-pazarlar, hamamlar, camiler, çeşmelerle tipik bir Osmanlı şehri oldu. Şehrin deniz ve kara ulaşımına bağlı olarak limanlar, yollar ve köprüler yapıldı.

Trabzon'un verimli kültür ortamı yüzyıllar boyu önemli bilim, kültür ve sanat adamlarının yetişmesine imkân verdi. Osmanlı döneminde birçok şair ve bilim adamı yetişti. Mehmet Aşık, Şakir Şevket gibi kentin tarihi ve tarihi eserleri üzerinde dahi araştırmalar yapıldı. Günümüzde Trabzon, tarihine yaraşır bir biçimde gelişip büyüyor,

kendini şehir yapan birçok özelliğini kaybetmesine rağmen geçmişin hatıratlarını hâlâ yaşıyor ve yaşıyor.

Trabzon'daki Türk devri yapılarının bütünüyle ele alındığı, mimari ve sanat değerlerinin ortaya konulduğu geniş kapsamlı bir çalışma bugüne kadar yapılmadı. Burada bu alandaki araştırmalarımızın bir özeti sunulmaktadır.

Kentteki Türk devri yapılarının tanıtıldığı bölüme bir Trabzon sevdalısı, merhum Mahmut Goloğlu'nun mısraları ile başlamak istiyorum

A- Surlar, köprüler ve cephanelik

Osmanlı devrinde şehri çevreleyen surlar onarılmış, yeni ilâveler yapılmış, gerektiğinde dışarıya yeni kapılar açılmıştır. Fetih'ten sonra İç Kale yine Trabzon Kalesi'nin en önemli bölümünü teşkil etmiştir. İçine bir cami yapılmış, Bizans yapıları onarılarak kullanılmıştır.

Tabakhane Köprüsü Orta Hisar'ın doğusunda Kuzgun Dere üzerinde kurulmuştur. Birçok onarım ve genişletme ile günümüze gelebilmiştir. İlk kuruluşu Roma dönemine 1. yüzyıla kadar inmektedir. Evliya Çelebi, köprünün Karakoyunluların yapısı olduğunu yazar. Bugünkü haliyle Osmanlı yapısıdır ve son şekline 19. yüzyılda kavuşmuştur.

Zagnos Köprüsü Zindan Kapı ile İmaret Kapısı'nı birbirine bağlar. Üst üste kemerli iki gözü olan bir köprüdür. Tarihi kaynaklar bunun yerinde iner kalker ahşap bir köprünün varlığından söz ederler. Bununla birlikte köprü ayaklarında Roma ve Bizans devri işçiliği görülmektedir. Araştırmacılar köprüde dört yapı evresi tespit etmişlerdir. 15. yüzyılda Zağnos Paşa'nın onarımından sonra da köprü elden geçirilmiştir.

Değirmendere Köprüsü 1891 tarihinde Nemlizadeler tarafından yaptırılmış dört gözlü bir köprüdür. Ayrıca batı tarafında bir de tahliye kemeri bulunur.

Cephanelik Trabzon yapıları içinde en çok dikkati çeken ve tartışılan bir yapıdır. Yapının Yıldız Sarayı albümlerindeki resminin altında H.1305 yılında yaptırıldığı yazılıdır. Kapısı üzerindeki II. Abdülhamit tuğrası ve kitabede bunu doğrular. Cephaneliğin 1887 tarihinde yaptırıldığı kesin olarak anlaşılmaktadır.

Yaklaşık 25 ve 40 m çapında iç içe dairevi iki bölümden oluşmaktadır. iç bölüm dört, dış bölüm ise üç katlıydı; iç ve dış yapılarda oval kemerli on üzer adet pencere bulunmaktadır. Yüksek bir koruma duvarı içine alınmış olup batı yakınında ise karakol hanesi vardı. 1916-1918 Rus işgali sırasında mühimmat deposu olarak kullanılmış ve 9 Temmuz 1919'da bir patlama ile örtüsü yıkılmıştır.

B- Camiler

1- Büyük İmaret (Hatuniye) Camisi Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun'un hatırası için Orta Hisar'ın batısında, Zağnos Köprüsü'nün yakınında bir külliye içerisinde yapılmıştır. Külliye'den cami ile türbe günümüze gelebilmiş; imaret, medrese, hamam ve mektep yıkılmıştır. Mektebin yerine 1899 tarihinde bugünkü Gülbahar Hatun İlkokulu yapılmıştır. Kaynaklar Gülbahar Hatun'un ölümünden sonra 1514 yılında yaptırıldığını göstermektedir. Caminin inşa kitabesi yoktur. Cami'den devir Osmanlı mimarisinde ayrı bir plân tipi oluşturan Zaviyeli Camiler grubuna girmektedir. Duvar işçiliği özenlidir. Pencere, son cemaat mahalli; ke merleri ve minarede koyu gri ve sarımsı beyaz taş kullanılmıştır. Caminin örtüsü kurşun kaplıdır.

Mihrap mermerden yapılmıştır. Kenar bordürleri sade, tepeliği bitkisel süslemelidir. Beşgen niş mukarnaslı bir kavsara ile son bulur. Köşeliklerinde ikişer kabare (gülbezek) motifi yer alır. Minberde mermer olup sade bırakılmıştır.

Caminin klasik dönem süslemeleri bozulmuştur. Bugünkü süslemeler son onarımlarda yapılmıştır. Avlusundaki şadırvan eskiden kubbe ile örtülüydü. Bu örtü son onarımlarla konik külâha dönüştürülmüştür.

2- Iskender Paşa Camisi Avlusunda yer alan medresesi yıkılmış, batı tarafındaki mezarlık kaldırılmıştır. Burada sadece Iskender Paşa'nın mezarı bırakılmıştır. Camiye değişik zamanlarda ilaveler yapılmış ve onarımlarla orijinalitesi bozulmuştur. Çok iyi bir taş işçiliğine sahiptir. Minare, tuğla ve renkli taşlarla alması tarzda yapılmıştır.

Yapının esas planı Iznik'teki Yeşil Cami'ye benzemektedir. Muhtemelen öndeki üç bölümlü olan son cemaat yeri son onarımlarla değiştirilmiş ve kırma çatı ile örtülmüştür. Son cemaat mahallinden ara bölüme girilir. Burası, yan duvarlara ve güneyden iki sütuna oturan ortada bir kubbe, doğu ve batısındaki tonoz parçaları ile örtülmüştür. Harim kısmı pandantiflere oturan bir kubbeye sahiptir. Mihrap ve minber mermerden yapılmış, 19. yüzyıl barok süslemelerine sahiptir.

Üzerlerinde iri yapraklı kıvrım dallı bordürler, kartuşlar bulunmaktadır. Caminin içerisinde kalem işi süslemeler de bulunmaktadır.

Caminin H.936, M.1529 tarihli inşa kitabesi cephedeki giriş kapısı üzerindedir. Ayrıca burada yapının bugünkü haline kavuştuğu 1882 yılı onarımına ait kitabe de bulunmaktadır.

3- Erdoğdu Bey Camisi H.985 M. 1577 yılında Trabzon Valisi Erdoğdu Bey tarafından yaptırılmıştır. Cami birçok onarım geçirmiş ve geniş ölçüde özelliklerini yitirmiştir.

Son cemaat mahalli ile harimin girişindeki ahşap mahfiller üstten irtibatlıdır. Mihrap nişinin mukârnaslı bir kavsarası vardır. Köşeliklerde birer gülbezek ile üst kısımda yazı kuşağı yer alır. Burada bulunan H. 1317, M. 1899 tarihi caminin son onarımına aittir. Minber ahşap olup sade bırakılmıştır.

4- Musa Paşa Camisi Orta Hisar'da kendi adıyla anılan sokak üzerinde yer alır. Osmanlı mimarisinde yaygın olan tek kubbeli camilerin güzel örneklerinden birisidir. Giriş kapısı üzerindeki kitabesinden H.1079, M.1668 yılında Musa Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

5- Konak Camisi Trabzon'un kırma çatılı camilerinden birisidir. Cephede muntazam, yanlarda kaba yonu taş duvarlara sahiptir. Plân, bir son cemaat yeri ve harim kısmından meydana gelmektedir.

Harim kısmına yüksek utulmuş barok tezyinatlı bir kapı ile girilir. Giriş kısmında ahşap mahfil bulunur Aydınlatma iki yandaki ve kuzeydeki pencerelerle sağlanmıştır. Mihrap taşta yapılmıştır. Yan bordürleri, sütunceler ve tepelik kısmı barok karakterli kıvrım dal ve çiçeklerle süslenmiştir.

Caminin kesin yapım tarihi bilinmemektedir. H.1258, M.1842 tarihli vakıf defterinde kayıtlıdır. Bugünkü yapı kapısındaki onarım kitabesine göre H.1301, M.1883 tarihinde yapılmıştır.

6- Semerciler Camisi Şehrin ticari merkezinde, bedesten ve Çarşı Camisi yakınında inşa edilmiştir. H.1173, M.1759 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır. Değişiklik ve onarımlarla günümüze gelmiş, kırma çatılı bir camidir. Giriş kısmının üzerinde H.1236, M.1820 tarihli onarım kitabesi bulunmaktadır.

7. Çarşı Camisi Cami, uzun yıllar Trabzon'da valilik yapmış Hazine Darzade Osman Paşa tarafından H.1225, M.1839 yılında yaptırılmıştır.

Caminin kurulduğu saha eğimli olduğu için kuzey cephesinde son cemaat mahallinin altına dükkânlar yerleştirilmiştir. Şehrin en büyük camisidir. Yapıda muntazam bir taş işçiliği göze çarpar. Örtüsü bütünüyle kurşunla kaplanmıştır. Kapı ve pencere silmelerinde barok süslemeli bordürler görülür.

Cami, son cemaat mahalli ve harim kısmından meydana gelmekte ve altı istinatlı olarak plânlanmış bulunmaktadır. Son cemaat mahalli üç bölümlü, kubbeli dört sütunun arasına yerleştirilen ince perde duvarlı ampir bir revaktan meydana gelmektedir.

Minare, batı köşesinde yer almaktadır. Son cemaat yerinden yuvarlak kemerli bir kapı ile harime girilir. Caminin inşa kitabesi bu kapı üzerinde bulunur. Harimde giriş bölümünün üzerinde mahfil yer almaktadır. Bu mahfile kapının iki yanında duvara gömülü merdivenlerle çıkılır. Harimin ayrıca doğu ve batıya açılan iki kapısı daha bulunmaktadır. Batıya açılan kapı süslemeli ve tuğralıdır.

Mermer mihrap bütünüyle barok (ampir) süslemelidir. Nişi yivli olup kavsarası mukarnas sıraları ile doldurulmuştur. Yan bordürler ve alınlık üzerinde kıvrım dallar ve rozetler tam bir plastik ifade taşırlar. Alınlıkta kitabe, köşeliklerde iki rozet bulunur. Üstte dış bordürde askılara yer verilmiş, taç kısmının ortasında "Allah" yazısı üzerinde

vazoda karanfiller bulunmaktadır. Minber de mermerdir. 'Ay- nalıkları ve korkulukları üzerinde barok kıvrım dallar, rozetler ve askılara yer verilmiştir. Kubbe, pendentifler ve yan duvarlarda mevcut olan nakışlar yenilenmiştir.

8- Tavanlı Camisi Trabzon'un tipik çatılı camilerinden birisidir. 1874 yılında Nemlizadeler tarafından yapılmıştır. Geniş bir haziresi vardır. dikdörtgen plânlı olan yapı son cemaat mahalli ve harim kısmından meydana gelmektedir. Kalın taş duvarlar özenli bir işçilik gösterir.

Harimin giriş kısmı üzerinde ahşap mahfil yer almaktadır. Caminin aydınlatılması bütün cephelerdeki pericelerle sağlanır. Taş mihrap bordürleri vazodan çıkan ağaçlar ve kıvrım dallarla kabartma olarak süslenmiştir. Minber sade tutulmuştur. Harimin ahşap vanı da ortada göbeklidir.

9- İç Kale Camisi (Şirin Hatun Mescidi) Sultan II. Beyazıt'ın eşi Şirin Hatun adına oğlu Şehzade Abdullah tarafından H.875, M.1470 yılında yaptırılmış, bugünkü şeklini 1891 yılında almıştır

Son cemaat mahalli ve harim kısmından oluşan kırma çatılı bir camidir. Son cemaat yerinin batısındaki minare son yıllarda yapılmıştır. Harimin giriş kısmı üzerinde ahşap mahfili bulunmaktadır. Caminin inşa kitabesi girişte sağdaki yeni çeşme üzerindedir.

C- Medrese ve Muvakkithaneler ,

Trabzon'da Osmanlı döneminde önemli medreseler yapılmıştır. Bunlar fatih imaret (**HATUNİYE**), İskender Paşa , Hamza Paşa (**KÜÇÜK İMARET**) Zeytinlik,Çarşı Camisi, Müftü Camisi, Pazarkapı Camisi ve Saraçzade medreseleridir. Bu medreselerden sadece Orta Hisar'da Fatih Medresesi'nin kuzeyindeki Saraçzade Medresesi'nin bir bölümü günümüze gelebilmiştir.

Orta Hisar Muvakkithanesi Orta Hisar'da Fatih Camisi'nin kuzeyinde yer alır. Bugün imam odası olarak kullanılmaktadır. Sokak cepheleri köşelerle hareketlendirilmiş ve her yüze bir pencere yerleştirilmiştir. Kitabesi olmayan yapıyı 19. yüzyıla tarihleyebiliriz.

. Türbeler

1- Gülbahar Hatun Türbesi Büyük İmaret (Hatuniye) Camisi'nin doğusunda yer alır. Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun için 1506 yılında yaptırılmıştır.

Türbe iyi bir taş işçiliği gösterir. Sarımsı renkli keşme taşlardan inşa edilmiştir. Pencerelerinin tahfif (sağır) kemerlerinde olduğu gibi gri taşlar dekoratif olarak kullanılmıştır. Sekizgen plânlı türbe gövde üzerinde yine sekizgen bir kasnağa sahiptir. Kubbe sekiz köşeli olup kurşunla kaplanmıştır.

2- Emir Mehmet Türbesi Eski Kabak Meydanı'nda Trabzon Lisesi'nin güneyinde yer alır. Kitabesinden 1523 yılında Emir Mehmet için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yakınındaki Kadiri Tekkesi (İlatuncuk Camisi) Şeyhi Osman Baba da 1877 yılında bu türbeye defnedilmiştir.

Sekizgen plânlı türbe kesme taştan yapılmıştır. Girişi kuzeydoğudandır. Mevcut iki pencere doğu ve batıya açılmaktadır. Kapı ve pencereler sağır sivri kemerlere sahiptir. Kurşun kaplı kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturur.

3- Açık Türbe (Hamza Paşa Türbesi) Küçük İmaret Mezarlığı'nda, Hamza Paşa Cami'i'nin doğusunda yer alır. 18. yüzyıla tarihlenen altı köşeli baldaken bir türbedir. İçerisinde mezar bulunmaktadır. Bunlardan H. 1148, M. 1735 tarihli olan Hamza Bey'e aittir.

E- Bedesten ve Hanlar

1 - **Bedesten** Trabzon arşıısının merkezinde yer alan şehrin en eski ticaret yapısıdır. Örtüsü yıkılmış, harap vaziyettedir. Dıştan 20. 60 x 22.60 m. boyutları ile kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Türk bedestenleri içerisinde tek kubbeli olan tek örnektir.

Duvarlar cepheyi ikiye bölecek şekilde inşa edilmiştir. Alt bölüm düzgün taşlarla inşa edilmiştir. Duvarlar üstte daha içeriye çekilip köşeler pahlanarak inşa edilmiş, üstte kirpi saçakla son bulmaktadırlar. Alt bölümde kapılar, üst bölümde ise pencereler taş söğeli tuğla teğet kemerlidir :

Bedestenin iki katlı olduğu ileri sürölmektedir. Bu kabul edilirse fevkani katın ahşap olarak gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Zemin katta ortada bir su kuyusu olduğu bilinmektedir.

Tarihlendirilmesi konusunda kesin bir sonuca varılmamıştır. Bazı araştırmacılar yapının Trabzon Komnenosları zamanında yapılmış olabileceğini ileri sürerler. Var olduğu söylenen Osmanlı dönemi kitabesi bulunamamıştır. farklı safhalar görölüyor. Özellikle sivri kemerler, iç ayaklardaki almaşık duvarlar, tromplar Türk mimarisinin özellikleridir. Ayrıca yapı Gülbahar Hatun Vakıfları arasında gösterilmiştir. Bunun için yapının fethi teri sonra 15. yüzyıl sonlarında yapıldığını söyleyebiliriz.

2- **Taşhan** Osmanlı dönemi avlulu, iki katlı şehir hanlarının güzel bir örneğidir. Kaynaklara göre 1531-33 yılları arasında Trabzon Valisi Iskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Muhtelif zamanda yapılan onarımlarla günümüze gelmiştir. Kuzey cephesine geç devir dükkânları eklenmiştir. Duvarlar düzgün yonu taştan yapılmıştır. Revâk kemerleri ve tonoz örtü tuğladır. Önceleri alaturka kiremit kaplı olan çatısı 1980 yılındaki onarımda beton mozayik olarak değiştirilmiştir.

3- Vakıf Han (Gön Han, Attar Han) Bedesteni kuzey batısında yer alır. Üç katlı avlulu bir handır. Birlikte inşa edildiği güneydoğu kısmındaki caminin şadırvanı üzerindeki kitabeye göre H. 1196, M.1781 yılında Hacı Yahya adında bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

Zemin katın esas girişi doğudandır. Açık avluyu revak ve arkasındaki odalar çevirir. I. katın girişi güneydedir. Bu katta cephede dört dükkân, şadırvan ve caminin giriş kapısı bulunmaktadır. Avlu etrafında sıralanan odalar farklı büyüklüktedir. Kuzeyde orta kısımda bir eyvan yer alır. 2. katta revaklı avlu odaları ve cami bulunmaktadır. Bu caminin güneydoğu köşesindeki minaresi yıkılmıştır.

4- Alaca Han Bakırcılar semtinde avlulu üç katlı bir handır. Kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Yakınındaki Alaca Hamam ile birlikte 18. yüzyıla tarihlenmektedir.

Bütünüyle dikdörtgen plânlı hari iyi bir taş işçiliği gösterir. Örtüsü alaturka kiremittir. Bütün cepheleri yapılarla kapatılmıştır. Ana giriş kapısı batı tarafta cephenin ortasındadır. Revaklı avlunun çevresinde odalar sıralanmıştır. Zemin katta depolar 1-2. katlarda odalar yer almaktadır.

F- Hamamlar

Trabzon, hamam yapıları bakımından çok zengindir. Fetih öncesinden kalan birkaç hamam onarılmış veya yenilenerek kullanılmıştır. Osmanlı döneminde çok sayıda hamam inşa edilmiştir. Bunların bir kısmı yıkılmış veya harap durumdadır, bazıları ise halen kullanılmaktadır. Bunların en önemli örnekleri şunlardır.

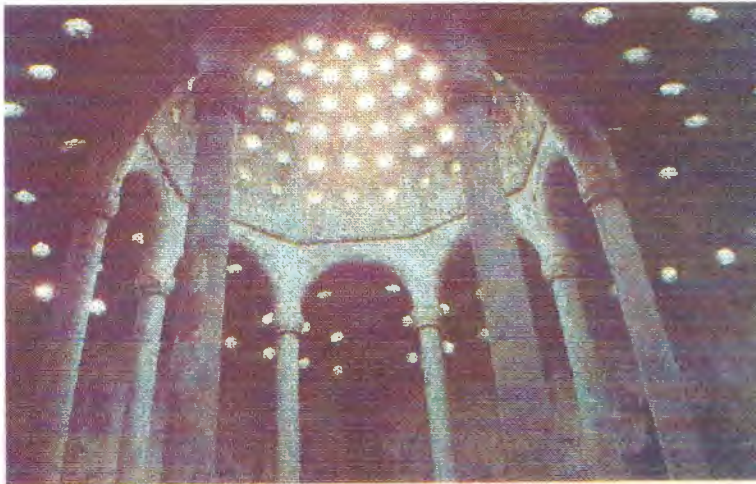
1- Tophane Hamamı Pazar Kapı Camisi'nin kuzeyinde yer alan hamam, büyük değişikliklere uğramıştır. Araştırmalar H. 900, M.1494 yılında Kasım adlı bir mimar tarafından yapıldığını ortaya koymuştur.

Bugörü kullanılan hamam, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Yapıya batıdaki yenilenmiş soyunmalıktan girilir. Soęukluęun güney bölümü kapatılmış, kuzeyinde helâlar bulunmaktadır. Sıcaklık kısmı haçvari dört eyvanlı bir plâna sahiptir. Ancak güneybatıdaki halvete de girilememektedir.

2- Iskender Paşa Hamamı Çarşı camisinin güneyinde yer alan bir çifte hamamdır. Iskender Paşa'nın vakıfları arasında adı geçmektedir. 1521-1533 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Erkekler kısmı batı tarafındadır. Bu kısım soyunmalık, soğukluk ve dikdörtgen plânlı sıcaklıktan meydana gelir. Kadınlar kısmı da soyunmalık, soğukluk ve iki hücreden ibaret sıcaklıktan oluşmaktadır.

3- Sekiz Direkli Hamam Pazar Kapı Mahallesi'nde yer alır. Trabzon Belediyesi'nce onarılmış kuzeyindeki soyunmalık kısmı yeriiden yapılmıştır. Soyunmalığın güney köşesinden soğukluğa girilir. Sıcaklık bölümü kare plânlıdır. Köşelere yerleştirilmiş duvar yükseklikleri 2.5 metre olan dört halveti vardır. Ortada sekizgen göbektaşı ve etrafında yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan sekiz sütun, sekizgen planlı kubbemsi bir tonozu taşır. Bu tonozla yan duvarlar arasındaki boşluk çepeçevre beşik tonozla örtülmüştür.

Hamamın tarihlendirilmesi tartışmalıdır. Bazı kaynaklarca Selçuklu hamamı olarak adlandırılır. Yapının mimari özelliklerinden dolayı 18. yüzyıla târihlendirilmesi gerekir düşüncesindeyiz.

4- Hacı Arif Hamamı Pazarkapı Camisi'nin güneyinde yer alır. Doğu batı yönünde kurulmuştur. Soyunmalık kısmı yıkılmış olup bakımsız ve haraptır. Soğukluk bölümünden sonra haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli plânlı sıcaklık bölümüne girilir.

Elipitik kubbeler,kemerler,kurna süslemeleri Türk ampir üslubunu göstermektedir. Bu bakımdan yapıyı 19. yüzyılın ilk yarısına tarihleyebiliriz.

5- Meydan Hamamı 19. yüzyılın sonlarında Kazazadeler tarafından yaptırılmış bir çifte hamamdır. Erkekler bölümü doğudadır. Soyunmalık kısmı orijinallliğini korur. Soğukluktan sonra ılıklikliğe girilir. Sıcaklık kısmında dört eyvanlı köşe hücreli plân uygulanmıştır. Yalnız doğudaki halvetlerin duvarları yapılmamıştır.Kadınlar bölümü, kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık kısımlarından meydana gelir. Sıcaklık, haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plâna sahiptir.

G- Çeşmeler

Trabzon, suları ve çeşmeleri bakımından da zengindir. Şehirde Osmanlı döneminde kaynak sularından beslenen 100'e yakın çeşme yapılmıştır. Ne yazık ki bu yapıların en güzel örnekleri ya yıkılmış veyahut da kötü onarımlarla tanınmayacak hale sokulmuştur.

1- Iskender Paşa Çeşmesi tskender Paşa Camisi'nin doğusunda yer alır. Çeşmenin orijinal cephesi eyvan şeklinde oval bir kemere sahiptir. Kemerinin içinde kitabesi bulunuyordu. Bu çeşme, yıktırılarak yerine bugünkü iki cepheli mermer kaplamalı yeni çeşme inşa edilmiştir. Eski çeşmeden sadece kuzeydeki 1520 tarihli kitabe kalmıştır.

2- Seyyit Mehmet Çeşmesi Atapark'ın kuzey duvarına taşınmıştır. Aynı cadde

üzerinde jandarma binasının karşısında yer alıyordu. Sivri kemerli tipik bir Osmanlı çeşmesiydi. Kitabesine göre 1500 tarihinde yaptırılmıştır. Taşınırken yakılarak bugünkü tanınmaz hale sokulmuştur.

3- Abdullah Paşa Çeşmesi Zağnos Paşa Kulesi'nin doğu girişinde yer alır. Çeşme zamanında bugünkü Taksim Meydanı'ndaki su maksem'inin önünde inşa edilmişti. Caddeler genişletilirken sökülüp atılmış sonradan bugünkü yerine yerleştirilmiştir. Çeşme, Trabzon Valisi Haznedanade Abdullah Paşa tarafından 1844 yılında mermerderi yaptırılmıştır. Dikdörtgen formlu cephe, düz sütuncelerle sınırlandırılmış birkaç kademeli saçak ve süslemeli taç kısmından meydana gelmektedir. Aynalık kısmının üzerinde dokuz satır halinde 18 beyitten oluşan Farsça kitabesi bulunmaktadır. Ampir üsluptaki çeşmelerin güzel örneklerinden birisidir.

4- Kabak Meydanı Şadırvanı Şehrin batısındaki eski cirit meydanında inşa edilmiştir. 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Altıgen altyapı üzerine altı taş sütunun taşıdığı bir kubbe ile örtülüdür. Eskiden ongen gövdeli ve kubbe ile örtülü su haznesi son onarımda değiştirilmiştir. Alaturka kiremit kaplı olan kubbe örtüsü de bakıra dönüştürülmüştür.

H- Evler

Kaynaklardan, Trabzon'da çok güzel Türkevi örneklerinin mevcut olduğunu öğreniyoruz. Günümüze bu evlerin çok azı gelebilmiştir. Trabzon evlerinin oluşumunu büyük ölçüde iklim ve yapı malzemesi etkilemiştir.

Anayapı malzemesi taş ve ahşaptır. Temeller taş, üst katlar dolma (karkas) ve bağdadi duvarlar kullanılmıştır. Örtü kırma çatı olup alaturka kiremit kaplıdır.

Evler genellikle iki katlıdır. Trabzon evlerinin ağaç ve çiçeklerle süslü bahçesi, avlusu vardır. Zemin katta taşlık, kiler, mutfak gibi yardımcı mekânlar bulunur. Esas

yaşama katı, 1.kattır. Burada sofa etrafında odalar yer almaktadır.

Trabzon'un en eski tarihli evleri dış sofalı plâna sahiptir. Bu evlerin çok azı günümüze gelebilmiştir.19. yüzyıla ve sonrasına tarihlenen evler çoğunlukla iç sofalı plânda yapılmıştır.

1- Yarımbyıkoğlu Evi Pazarkapı Mahallesi'nde Kundupoğlu sokaktadır. tki katlı dış sofalı plânlı bir evdir. Kötü onarımlarla süsleme özelliklerini yitirmiştir. 1706 yılında yapıldığını kitabesinden öğreniyoruz.

2- Kundupoğlu Evi Yarımbyıkoğlu evinin güneyinde yer alır. Sadece bir kısmı ayakta kalmıştır. Zamanında dış sofalı planlıydı. Bugün onarılan fevkâni, üst oda alçı, ahşap oyma ve kalem işi süslemelere sahiptir. 18. yüzyıla tarihlenmektedir.

3- Murathanogulları Evi Ortahisar mahallesinde, Camü sokakta yer alan üç katlı, iç sofalı bir evdir. Çatısında köşk odalara yer verilmiştir. 19. yüzyıla tarihlenmektedir.

4- Atatürk Köşkü ve Mitresi Şehrin güneyinde çam ormanları ile çevrili Soğuksu'da yer alır. 1890 yılında Rus tebasından ve Rum zenginlerinden Konstantin Kabayanidis tarafından yaptırılmıştır. Bu, yazlık köşk daha sonra Hazineye kalmıştır. Atatürk, Trabzon'u ziyaretlerinde yapıyı gezmiş ve çok beğenmiştir. Bunun üzerine vilayetçe satın âlınarak kendisine armağan edilmiştir. Ulu Önder, Trabzon'u üçüncü ziyaretlerinde, burada ikamet etmiştir. Daha sonra Trabzon Belediyesi'nce Atatürk Müzesi olarak düzenlenmiştir. Dört katlı kâgir bir yapıdır. Cephe özellikleri ve mekân düzeni döneminin Avrupa mimarisinin özelliklerini taşır. Giriş katında Atatürk'ün dinlenme odası, yemek odası ve misafir odası bulunur. 1. katta ise yatak odası, yaver ve muhafız odası, 2. katta bir salona açılan iki küçük oda yer alır.

5- Trabzon Müze Binası (Kostaki Konağı) 20.yüzyıl başlarında Rum zenginlerinden Kostaki tarafından ikametgâh olarak yaptırılmıştır. Dört katlı kâgir bir yapıdır. Devrin Avrupa mimari özelliklerini yansıtır. Uzun yıllar resmi daire ve okul olarak kullanılmıştır.

Yapının kuzey batısında sekizgen geniş bir oda, güneydoğusunda ise kule gibi dışa taşan poligon bir oda yerleştirilmiştir. Bu mekânların dışında ortadaki geniş sa- lona değişik boyutta odalar açılmaktadır.

6- Nemlizade Konağı: Gazi Paşa Mahallesi'nde, Nemlizade Hacı Ahmet Efendi tarafından yapımına başlanmış, 1892 yılında tamamlanmıştır. Haremlik, selamlık bölümlerden oluşan dört katlı dönemin Avrupalı üsluplarını yansıtan bir yapıdır. Haremlik bölümünün zemin kat salon ve odalarında Kütahya çinileriyle oluşturulmuş panolar bulunmaktadır.

Trabzon 1960'lı yıllara kadar diğer tarihi şehirlerimiz gibi tarihi çevresini ve kimliğini koruyan bir kentti. Ne yazık ki çarpık kentleşme, çok katlı binaların yapımı sonucu şehrin yeşil dokusu ve silueti yok edilmiştir. Önemli örneklerini tanıtmaya çalıştığımız bu tarihi yapılar beton yığınları arasında sıkışıp kalmıştır. Kent yöneticilerine ve hemşerilerine günümüze ulaşan bu tarihi mirasın korunması için büyük görevler düşmektedir. Hiç kimsenin bu güzel şehrin tarihi ve doğal kültür varlıklarını yok etmeye hakkı yoktur.

Prof. Dr.Haşim Karpuz

Trabzon'da Yayla Kùltürü

ve Yayla Evleri

Dağlarla çevrili bölge, dört mevsim ılıman ve çok yağışlı bir iklime sahiptir. Yaylalar bu yüksek dağ dizilerinin eteklerinde kurulmuşlardır. Dağlar üzerinde, değişik çiçekler, ağaçlarla süslü ormanlar arasında obalar, yaylalar mevcuttur. Bu yaylalar arasında Erikbeli, Derinoba, Karadağ, Sultan Murat yaylaları ünlüdür.

Bölgedeki köyler, dağlardan denize doğru inen akarsuların vadileri üzerinde kurulmuşlardır. Köylerde bulundukları coğrafi mevkiye göre çay, fındık, mısır tarımı ve hayvancılık yapılır. Kış ayları, köylerde dinlenilerek mevsimlik işler ve el sanatları yaparak geçirilir. Ilkbahar gelince mart ve nisan aylarında tarlalar bellenir, mayısta ekinler ekilir. Mezrası olan aileler buradaki evlerine göç ederek bir ay kadar otururlar. Özellikle sürüler mevraya göçürölür. Haziran başından eylöl sonlarına kadar yaylaya göç edilir. Yayla dönüşü 1- 2 ay yine mevrada (güzlekte) oturulur. Kar yağıp havalar iyice soğuyunca köye inilir.

Yaylalar kışın tamamen ıssızdır. Ilkbaharda karlar erimeye başlayınca erkekler yay- laya gidip evlerini kontrol ederler. Evlerin kardan, rüzğardan bozulan, kırılan yerlerini tamir ederler, çayırkların çaplamalarını (çitlerini) düzeltirler. Köylerde de yayla hazırlıklarına başlanır. Yaylaya götüröllecek eşyalar satın alınır. Ineklerin çir naklan (çanlan) elden geçirilir, puruncaları (ineklere takılan püsküllü boncuklu başlık) dikilip boyatılır. Göç günü, köylöllerce ortaklaşa belirlenir. Çünkü yaylanın taze otları birlikte otlatılacaktır. Genellikle ekinler ekilmişse ve havalar uygunsa, haziranın ilk haftasında yaylaya göç edilir.

Evden önce besmele ile evin büyüğü veya ananın ilki olan erkek çocuk çıkar. Yükler katır ve eşeklere yüklenir, büyükler de sırtlarına denkler ve sepetlerle bazı eş- yaları alırlar. Bütün göçler köyün çıkışında birleşerek yola girilir.

Yaylaya *gideceğim* Yollara kona kona *Gelir* bulursun beni Evimi *sora sora*

Göç sırasında çalgıcılar yaylacılara eşlik eder. Dinlenmeler sırasında kemençe, davul, zurna, eşliğinde horon tepilir, türküler söylenir; yaylası uzak köyler belirli obalarda veya mezralarda konaklar. Bu sırada geceleri yine eğlenceler düzenlenir. Trabzon - Şalpazarı'nda hâlâ birçok köy, yaylalara böyle topluca, büyük şenliklerle göçmektedir.

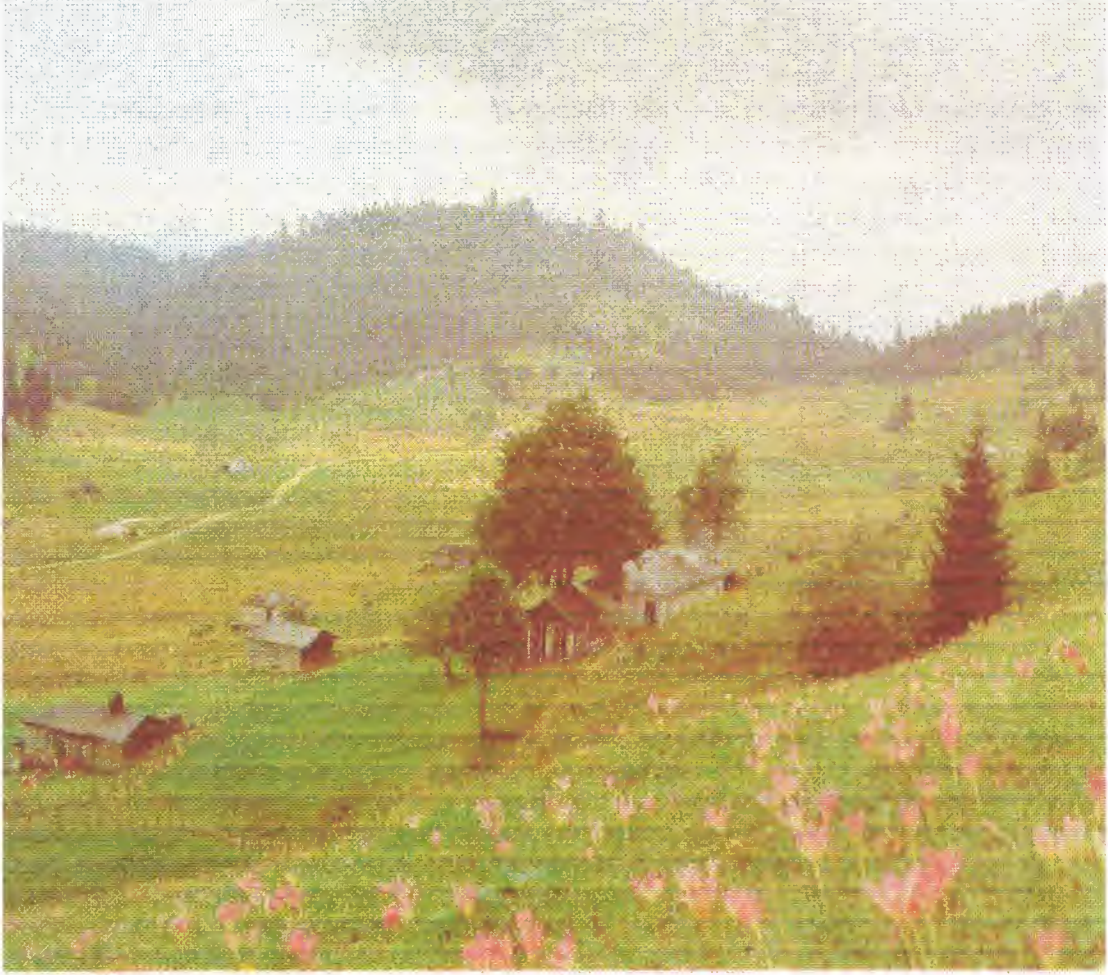
Yaylalar yemyeşil, türlü çiçeklerle bezeli, kelebeklerin uçtuğu çayır-lara, cana can katan soğuk sulara, türlü ağaçlar, meşeler, çamlarla donanmış ormanlara sahiptir. Ormanlarda otlaklarda kuş sesleri, çan sesleri, koyun kuzu meleyişleri insanı ger- çekten etkiler. Günün her saati yayla bir başka tarif edilmez güzelli- ktedir. Bölge halkı yüzlerce türkü ile bu güzellikleri ifadeye çalışmıştır.

Yayla; ormanı, otlığı ve yerleşim alanı (obayı) içine alan bir bütündür. Yayla haya- tı belli işleri yapmayı gerektirir. Kadınlar ev işlerini, hayvanlara ot temini ve inek- lerin bakımını yaparlar. Erkekler, kışlık odun ve orman işlerinde çalışırlar. Çocuk- lar yaşlarına göre çoğunlukla otlayan inekleri beklerler. Yaylada arpa, çavdar ekimi, patates dikimi, bazı sebzelerin (lahana, soğan) tarımı da yapılır. tneklerden sağılan sütlerden peynir, yağ, çökelek elde edilir. Bazı aileler arı kovanlarını, tavuklarını da yaylaya getirirler. Elde edilen ürünlerin bir kısmı satılır, bir kısmı tüketilir, bir kısmı da kışa saklanır. Bu tür ekonomik-faaliyetlerin yanı sıra kış içiri ot ve yakacak odun da hazırlanır.

Bölgenin engebeli yüzey şekilleri, yağışlı iklimi yayla hayatını olumsuz yönde etkiler. 1905 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'nin yayla bölümünde bu husus şöyle anlatılıyor:

"Yaz mevsiminde sahil ahalisinin göçtükleri yaylalar birbiri ardına sıralanır.. İnsan herhangi bir tarafa gözünü gezdirmiş olsa böyle arızalı yerler görür ve bu yerde yaşayan halkın ne kadar çevik ve atik adamlar olmak lazım geleceğini anlar... Bazı de- fa keşif duman yığınlarından bir dakika önce gözünüzün önünde bulunan tabiat güzelliklerinden bir şey göremez olursunuz..."

Coğrafyanın bu şartlarına rağmen yayla; serin havası, soğuk suları, yeşil çimenleri ile her zaman sevilmiştir.

Trabzon'da yayla evleri küçük ebatlı olup birkaç ana mekândan teşekkül ettirilmiştir. Köy evlerinin küçük bir modeli şeklinde tasarlanmışlardır. Yapı malzemesi ahşap ve taştır. Örtüde, iç kısımlarda kalan ve ormanı az olan yaylalarda toprak, diğer kısımlarda ahşap (hartama-bedevra) kullanılır. Son yıllarda orman varlığının tükenmesi sonucu ahşap makeme yerini biriket, tuğla ve saça bırakmıştır.

Yayla evleri, köy evleri gibi iki katlıdır. Zemin katın yarısına ahır yerleştirilmiştir ve duvarları taştır. 1. kat tamamen yaşama alanı olarak değerlendirilmiştir. Trabzon'un doğusunda ve batısındaki yayla evlerinin bölmelerinde farklılık görülür.

Akçaabat, Vakfikebir ve Tonya yaylalarında evin aşhanasına iki yandan iki kapı açılır. Bu kısmın zemini toprak olup ortasında ocak bulunur. Ocak yanında ihtiyarların yatmasına yarayan sedirpeyke yer alır. Aşhanada yemek pişirilir, iş yapılır ve oturulur. Aşhananın bir köşesinde kapı kacak koyulan bir dolap, raf ve suluk bulunur. Aşhanadan bir kapı kapak ile ahıra inilir. Aşhana ile kiler arasında ahşap bir seki olan tahta üstü bulunur. Kilerde gençler, gelinler kalır, süt, peynir burada saklanır.

Trabzon'un doğusundaki yayla evlerinde, evlerin girişinde otana olarak adlandırılan bir bölme bulunmaktadır. Buradan aşhana veya göçevine girilmektedir. Aşhana veya göçevinden doğrudan kilere, odaya geçilmektedir. Aşhananın bir kısmı tahta döşeli, bir kısmı topraktır. Yine ocak ve suluk bulunmakta, aşhanaya açılan bölme sayısı bazen ikiye çıkmaktadır. Bu odalara süt ve peynir koyulmaktadır.

Her yayla evinin belirli, çevrili bir çayırı vardır. Bu çayırın eve yakın olan bir yerinde küçük bir bahçe yapılır. Burada lahana, soğan gibi sebzeler üretilir. Koyun sürüsü olan evlerin ağılı da win yakınlarında kurulur. tnekler ve koyunlar obanın dışındaki yaylımlarda otlatılır.

Yaylalarda halkın ihtiyaçlarını karşılayabileceği birkaç dükkan kahvehane, fırın, han, cami gibi yapılar bulunur. Büyük obalarda cuma günleri pazarlar kurulur. Çevre obalardan gelen halk burada alış veriş yaparlar, buna yayla haftası denir.

Yaylada birlikte yapılan işlerin başında ot biçimi gelir. Köydeki tarla işleri bitince, bütün yetişkinler, gençler-gelinler yaylaya çayırları kesmeye çıkarlar. Güzel

hava olunca hemen otları kesip kaldırmak gerekir. Ot biçimi sırasında obaların nüfusu artar. Gündüzleri ot biçen gençler geceleri sabaha kadar eğlenir.

Yaylalarda büyük şenlikler, toplantılar "dernekler", hâlâ, sürdürülmektedir. Bu derneklerin ilk kuruluş tarihleri yüzyıllarca eskiye gitmekte ve efsaneleşmiş bulunmaktadır. Günümüzde daha çok eğlence şeklinde yaşatılan bu yayla derneklerinden bazılarına kısaca değinmek istiyorum.

1- Kadirga-Otçular Haftası: Akçaabat-Tonya-Maçka-Torul ilçelerinin sınırında Kadirga denilen eğimli mevkide düzenlenir. Derneğin kurulduğu çarşı, 'dükkânların' yakınında büyük bir namazgâh bulunur. Mayıs ayından itibaren Kadirga'nın dükkânları açılır.

Kadirga'da büyük şenlik ve eğlence temmuzun üçüncü cumasında düzenlenir. Her köyden ve obadan eğlenceye katılmak üzere büyük gruplar yola çıkar. Geleneksel kıyafetler içerisinde kemeçe, davul, zurna eşliğinde horon teperek, türkü söyleyerek gidilir. Bu gruplarda önde erkekler, arkada kadınlar yer alır. Yürüyüş ve oyunları atlı veya yaya yöneticiler idare eder. Kadirga düzlüğüne topluluklar horon oynaya oynaya girerler ve belirli alanlarda oyunlarına devam ederler. Böylece çok sayıda horon halkaları oluşur. Daha sonra yemekler yenilir, içilir. Akşamüstü alışveriş yapılır, yine çala söyleye obalara ve köylere dönlür.

2- Hıdırnebi-Karadağ Derneği: Akçaabat'ın Hıdırnebi Dağı'nda yapılır. Eski takvimle her yıl orak ayının yedisinde (20 Temmuz'da) kutlanır. Akçaabat, Tonya ve Vakfıkebir'in civar obaları tarafından kurulur. Hıdır - Hızırnebi eski bir yadır olmalıdır. Buradaki dernekte de tıpkı Kadirga gibi topluca eğlenilmekte, yiyecek, içilmektedir.

3- Sis Dağı Derneği: Vakfıkebir'in, Şalpazan köylerince Sis obasında her yıl temmuz sonu ağustos başlarında kurulur. Sis Dağı şenliklerine Beşikdüzü, Şalpazarı,

Eynesil, Görele ve Tonya obalarından çok sayıda ziyaretçi katılır.

4- Yayla Ortası Derneği: Çaykara'nın Sultanmurat Yaylasında 20 Temmuz'da yapılır. Şenliklere Of ve Sürmeneliler de katılır. Günümüzde bu derneklerden başka Honefter, Karaptal , Izmis (Sivri Tepesi) gibi derneklerde yapılmaktadır.

Çaykara'da Sultanmurat yaylasında her yıl 23 Haziran'da I. Dünya Savaşı şehitleri halkın da katıldığı bir törenle anılmaktadır.

Prof. Dr. Haşim Karpuz

Trabzon'un Geleneksel El Sanatlarından Bazıları

Trabzon şehrinin bir özelliği de önemli el sanatları merkezi oluşudur. Başta Ev-T liya Çelebi olmak üzere birçok seyyah ve araştırmacı, kentin geleneksel el sanatlarından övgüyle bahseder. Eskiden hepsinin ayrı sokağı, çarşısı olan bu el sanatlarından günümüze birkaçı gelebilmiştir. Üretildikleri hammaddelere göre kent merkezi ve köylerde yaşayan ve yok olmuş el sanatlarını şöyle özetleyebiliriz:

Taş işçiliği ürünleri: Taşçılar mimari süslemenin yanı sıra özel ocaklardan değirmen taşları, el değirmenleri ve pileki taşları üretilirdi. El değirmenleri ayaklı ve ayaksız olurdu. Genellikle seranderin önünde bulunurlar, buğday ve mısır yarması öğütmek için kullanırlardı. Pileki evde ekmek pişirmek için kullanılan yuvarlak şekilli taş bir teknedir.

Maden işçiliği ürünleri: Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre 19. yüzyılın sonuna doğru şehirde kuyumculuk, bıçakçılık, demircilik, bakırcılık gibi el sanatları içerisinde önemli yer tutuyordu.

Günümüzde, hazır bilezik yapımı, telkari işçiliği yaşamaktadır. Ayrıca Sürmene'de geleneksel Sürmene bıçaklarının yerine mutfak bıçakları ve çay makasları üretil-

mektedir. Son yıllara kadar Sürmene'de yaşayan savat işleri (hamayıl ve tabaka) yapımı artık terk edilmiştir. Trabzon'un en soylu el sariatı **bakırcılık** da yaşayan el sanatlarından. Bilindiği gibi Trabzon, Osmanlı döneminin en önemli bakır üretim merkezlerinden birisidir. Kendine özgü kazan, ibrik., tas ve karpuz bakraç gibi kaplarıyla tanınmaktadır.

Ahşap işçiliği ürünleri: Ahşap malzeme bakımından zengiri olan bölgede halk kendi ihtiyacı olan yapı malzemelerini, mobilyalarını ve ev eşyalarını ahşaptan üretmiştir. Bu sebeple küçük el sanatı ürünü birçok eşya, ahşaptan yapılmıştır. Sepetler, iskemleler, kaşık, kepçe, değişik tekneler, süt ürünlerinin koyulduğu külekler, yayıklar, su kapları ve değişik mutfak eşyaları ilk akla gelen kap türleridir.

Ahşap kap yapımı da artık bırakılmıştır. Önemli yapım özellikleri olan bu kaplar atılıp, yok edilmektedirler.

Dokuma işçiliği ürünleri: Bölgenin en eski ve orijinal el sanatı dokumacılıktır. Şehir ve Kasabalarda Dokunan ipekli ve pamuklu futa peştemallar, makaslı keşanlar, Trabzon bezleri aranan kumaşlar arasındaydı.

Yün, keten ve şal tezgâhlarında değişik kumaşlar üretiliyodu. Ketenden iç çamaşırları, yünden ise zıpka, peştemal, beşik örtüsü, çul, heybe ve çantalar yapılıyordu ip, kaytan, beşik bağı gibi kolonlar basit yer veya seyyar tezgâhlarda dokunuyordu Eskiden renkli yün ipliklerle örülen nakışlı "alaca" kadın çorapları artık orlonda örülmektedir.

Günümüzde, yorucu işlemler sonucu elde edilen geleneksel köylü dokumala: tamamen terk edilmiştir.

Bu hammeddelerin yanı sıra geçmişte hasır out , bir çeşit saz olan bitki liflerinden ,Hasır ve seccade , ağaç kabuklarından kaplar (çamaşırı kül suyuna koymak için humul)Yapılırdı.

Prof. Dr. Haşim Karpuz

Trabzon'da Ekonomi ve Ticaret

Trabzon'un geçmişte ve bugünkü ekonomik ve ticari önemini anlamak için onun konumuna bakmak yeterlidir.

Karadeniz'in bu eri önemli liman kenti doğu-batı, kuzey-güney ekseninde ana ticaret yolları üzerindedir. Tarihsel süreçte jeopolitik ve eko stratejik açıdan bu önemini koruyagelen Trabzon, tarihi İpek Yolu'nun da vazgeçilmez uğrak yerlerinden birini oluşturmuştur.

Trabzon gerek stratejik kaygılar ve gerekse ticaret yolları içindeki öneminden dolayı sürekli göz kamaştırmış ve bölgede etkin olmak isteyen güçler tarafından sahip olunmak istenmiştir.

Trabzon'un özellikle ticari kimliği çok önemlidir. Bunu somut olarak anlamak için 18. ve 19'uncu yüzyıllara bakmak gerekecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonra İzmir'le birlikte en büyük gelir getiren ve dünya ticareti açısından en önemli limanlarından biri olan Trabzon'da, 20'nin üzerinde yabancı ülke temsilciliği bulunmaktaydı.

Trabzon, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar Rusya, Kafkaslar, Ortaasya ve İran'a giden yol üzerinde batı ile doğu arasında ticari ilişki sağlayan bir özelliğe sahipti. Bu nedenle Trabzon'un kontrol edilmesi için Osmanlı idaresinde bulunmasına rağmen, İngilizler, Almanlar, Fransızlar ve Ruslar arasında ciddi mücadeleler olmuştur.

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yeni politik ve ekonomik biçimlenmeler Türkiye'nin doğu kapılarının kısa bir süre için kapanmasına yol açtı. 1930'lu yıllarla birlikte hızlanan ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kesin bir kamplaşmaya yol açan yeni süreç, Trabzon orjinli Doğu Karadeniz Bölgesi'ni çıkmaz bir sokağa hapsetti. Binlerce yıllık muhteşem geçmişin birikimi yeni politik biçimlenmeyle, 70 yıl içinde ekonomik bakımından neredeyse bitme noktasına geldi.

Karanlık Dönemin Sonu

1980'li yılların soriuna gelindiğinde dünya politik ve ekonomik açıdan yeni yapılanmalara girmeğe başladı. Birinci Dünya Savaşı ile Doğu Karadeniz ve Trabzon için başlayan "karanlık dönem" yerini büyük umutlara, yeni ufuklara bıraktı.

1988'de Sovyetler Birliği ile tek kara sınır kapısı olan Sarp Sınır Kapısı'nın açılması, ardından Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden çekilmesi ve yeni devletlerin ortaya çıkması uluslararası alanda olduğu kadar Trabzon için de yeni büyük hedef ler anlamına geliyordu

Orta Avrupa-Ortaasya ve Ortadoğu üçgeninde büyük stratejik öneme sahip olan Trabzon'un, büyük bir tüketim piyasasına komşu olması nedeniyle yıldızı parlamaya başladı.

Ayrıca uzun bir geçmişe dayanan denizcilik nedeniyle büyük balıkçı tekneleri ve küçük gemilerin yapılabildiği tersaneler var. Ancak uluslararası alanda yeni oluşan olanaklar nedeniyle 'Trabzon, imalat sanayüride büyük potansiyele sahip.

Tarımsal Yapı ve Hayvancılık

Trabzon ve metropolü olduğu Doğu Karadeniz Bölgesi iki temel tarımsal ürüne bağımlıdır. Fındık ve çay üretimin yaklaşık yüzde 20'si Trabzon'da yapılmaktadır.1995 itibarıyla 70 bin ton fındık, 123 bin ton da çay üretilmiş. Bu iki ürünün yanısıra yine 1995 rakamlarına göre 2 bin 500 ton tütün, 145 bin ton patates, 78 bin ton mısır üretilmiştir.

Birçok meyve sebzenin yetiştirilebildiği Trabzon'da, coğrafi yapıdan dolayı tarımsal alanlar sadece yüzde 24 oranında. Bu yüzden belirli ürünler dışındaki maddelerin üretim rakamları büyük değil. Daha çok aileler kendi ihtiyaçlarına göre üretim yapıyorlar.

Orman alanlarının yüzde 38'lere ulaştığı Trabzon'da, orman ürünleri üretimi konusunda istenilen üretim düze yine ulaşılammış durumda. 1995 verilerine göre 25 bin m3'lük tomruk, 3 bin 400 m3'lük maden direk, bin 800 m3'lük kâğıtlık odun ve 25 bin ster yakacak odun üre- timi var.

Genelde aile işletmeciliği biçiminde yapılan hayvancılık da yıllar itibarıyla birbirine paralel olarak seyrediyor. Trabzon'da son istatistiklere göre 200 bin civarında sığır ve manda, 175 bin civarında koyun, 10 bin civarında,keçi ve 300 bine yakın kanatlı hayvan mevcut.

Trabzon'da 170 bin ton süt, 4 bin ton et, bin tona yakın bal ve 30 milyonun üzerinde yumurta üretiliyor.

Trabzon'un Türkiye' balıkçılık sektörü içinde çok özel bir önemi var. Türkiye balık üretiminin yüzde 75'inin gerçekleştirildiği Karadeniz'de balıkçılık halkın ana geçim kaynaklarından birisidir. Trabzon, Türkiye'nin toplam balık üretiminin %20'sini karşılıyor,. Trabzon'da çok sayıda büyük balıkçı motoru ve yüzlerce küçük balıkçı teknesi bulunuyor.

Son yıllarda kültür balıkçılığı korüxsunda adımlar atan Trabzon'da, gerek tatlı sularda alabalık ve gerekse denizde somon yetiştirme çalışmaları sürdürölüyor.

Sanayi :

Coğrafi koşullar, hammadde ve dağıtım noktalarına uzaklık nedeniyle sanayinin pek gelişme gösteremediği, devlet ve özel sektör yatırımlarından yeterince pay almayan Trabzon'da daha çok tarımsal yapıya bağımlı bir imalat sanayi görölüyor. Çok sayıda çay ve fındık işleme tesislerinin yer aldığı Trabzon'da, çimento, inşaat malzemesi, tıbbi malzeme, metal ve cam sanayi üretimi , bakır, altın ve gümüş işlemeciliği yapılıyor. Ayrıca, balık unu üreten, balık konserve fabrikaları da vardır.

Birleşik Devletler Topluluğu piyasalarına en yakın yer konumundaki kentte, bu piyasaların ihtiyaçlarına yönelik üretim yapılması yolunda adımlar atılıyor. Kuruluşu tamamlanan Trabzon Organize Sanayi Bölgesi yanında, yeni sanayi bölgelerinin kurulması yolunda büyük talepler bulunuyor. Hem yerli ve hem de yabancı şirketler yer istiyorlar.

Turizm :

Ekonomik etkinlikler içinde turizmin ağırlıklı bir yeri bulunuyor. Daha önce çeşitli tarihsel mekânları ve Doğu Anadolu' ya geçiş noktası olması nedeniyle Batılı turistleri ağırlayan Trabzon, kapıların açılması ve BDT' nin oluşmasıyla yepyeni bir turizm hareketi "bavul turizmi" ya da "ticaret turizmi" ile karşı karşıya kaldı.

Bölgede sermaye ve insan gücü çok büyük ölçüde bu turizm hareketine göre biçimlenmeye başladı. Kısa sürede yüzlerce yeni iş alanı kuruldu. Binlerce insan iş sahibi oldu.

Bölgedeki küçük sermaye sahipleri dünün kaygıyla baktığı ve yatırım yapmada oldukça çekingen davrandığı BDT piyasalarına ilk giren öncüler oldular. Özellikle Rusya ve Gürcistan' da çok sayıda Trabzonlu girişimci iş yapmaya ortaklıklar kurmaya başladı.

Son istatistiki verilere göre ticaret turizmi ile bölgeye bir milyar dolar üzerinde bir giriş olduğu belirtiliyor. Ayrıca normal turizm gelirlerinin yine BDT liler ağırlıklı olmak üzere 60 milyon dolar civarında olduğu hesaplanıyor.

Ticaret turizmi yanında Trabzon, doğal güzellikleri, yeşil potansiyeli ile dünyada gelişmekte olan "soft turizm" açısından ülkenin en önemli potansiyellerinden biri olarak pilot bölge seçildi. Gerekli altyapı yatırımlarının tamamlanmasıyla Trabzon'un orta vadede Türkiye'nin en önemli yayla turizmi merkezi olacağı belirtiliyor. Ayrıca yat turizmi açısından yine ciddi potansiyelleri bulunuyor.

Dış Ticaret

1990'lı yılların başına kadar bölgede üretilen tarımsal ürünlerin satımı amacıyla gerçekleştirilen dış ticaret uluslararası alandaki yeni dönemle birlikte başka alanlara kaydı.

Dış dünyayla iletişim sağlayıcı ve 4 milyon ton kapasiteli Trabzon Limanı aracılığıyla, 1990'lı yıllardan itibaren özellikle BDT ülkelerine yönelik çok çeşitli tüketim maddeleri ihraç edilmeye, daha çok hammadde ithal edilmeye başlandı.

Trabzon Serbest Bölgesi, kurulduğu günden beri sürekli ticaret hacmini arttıran bir bölge: Giderek hem yerli hem, de yabancı iş çevrelerinin yer talepleri ile karşılaşan serbest bölgenin genişletilmesinde yönelik çabalar sürdürülüyor. BDT'de istikrarın sağlanması ile bu serbest bölgenin büyük roller oynayacağı belirtiliyor:

Trabzon'da 1990'ların başında-3- 4 dış ticaret şirketi bulunurken bu rakam 1995'te 500 civanna ulaştı. Küçük sermayeli şirketler büyümenin yollarını arıyorlar. Trabzon'daki dış ticaret açısından transit nakliyatın da büyük önemi var: 1980'li yıllar itibarıyla 1 milyon ton civarında gerçekleşen İran nakliyatı, 1990'larda oldukça düşük düzeylere indi. Ancak önümüzdeki dönem bix nakliyatta yine büyük artışlar bekleniyor."

ÖZGEÇMİŞ

18.01.1976 Trabzon Akçaabat doğumluyum. 1980'den beri Bursa'da ikamet etmekteyim. İlk ve orta öğrenimimi Bursa'da: İlk öğrenimimi Beşevler ilkokulu'nda, Ortaokulu Özel Nilüfer Lisesi'nde, Liseyi ise Cumhuriyet Lisesi'nde tamamladım.

Edebiyat bölümünü seçmemde Edebiyat hocam Durmuş DARIOĞLU'nun çok büyük etkisi olmuştur.

Yakın Doğu Üniversitesi Türk dili ve Edebiyatı Bölümü hocalarımla da katkısıyla iyi bir edebiyat öğrenimi aldığımı ve onların gösterdiği yol ile gelecek yaşamımda edebiyat sahasında küçük de olsa bir taş koymaya çalışacağım.

KAYNAKÇALAR

“TRABZON TARİHİ” KAYNAKÇASI

- Bilgin, Mehmet.** Madur Savaşı. İstanbul 1993
- Bilgin Mehmet – Ömer Yıldırım.** Sürmene. İstanbul 1990
- Bryer, Anthony.** Greeks and Turkmens: The Pontic Exception. Dumbarton Oak Papers. 29 (1975) sf. 113 – 149
- Goloğlu Mahmut.** Anadolu’nun Milli Devleti Pontos. Ankara 1975
- Goloğlu Mahmut.** Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar. Ankara 1975
- Günaltay, Ord. Prof. Şemseddin.** Yakın Şark IV. II. Bölüm Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları 2bs. Ankara 1987
- Janesses, Emile.** Trebzonde en Colchide. Brüksell 1969
- Ksenophon.** Anabasis, Çev. Hayrullah Örs 3bs. İstanbul 1975
- Lowry, Heath W.** Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461 – 1583
- Miller, William.** Trebizond The Last Greek Empire. Amsterdam 1968
- Ostorogorsky, Georg.** Bizans Devleti Tarihi. Çev. Fikret Işıtan Ankara 1986
- Ruge W. Irapezus.** Paulys Real Encyclopadie Der Classichen Alterums – Wissens Chaft. Stuttgart 1931
- Strabon.** Coğrafya/Anadolu (Kitap XII,XIII,XIV) Çev. Adnan Pekman İstanbul 1987
- Tekindağ, Şehbettin.** Trabzon. İslam Ansiklopedisi
- Tursun Bey.** Tarih-i Ebü’l Feth. Yay. Mertol fulum. İstanbul 1977

“MERYEM ANA (SUMELA) MANASTIRI”

KAYNAKÇASI

- Semavi Eyice,** “Trabzon yakınında Meryem Ana (Sumela) Manastırı”, Arkeolojik ve tarihi değeri ile bugünkü durumu hakkında bir araştırma **TTK Belleten**, XXX, sayı 118 (Nisan 1966) s. 243 – 264; ayrıca metindışı 25 resim. Makalemizin basılmasından sonra çıkan şu yayınlarda da Trabzon’un Meryem Ana Manastırı’nın adı geçer:
- S. İoannidis,** Historia kai statiski tes Trapezountas kai tes gyro periokhes, İstanbul 1870, tıpkıbasımı Thessaloniki (Selanik) 1988, s. 103 – 104 ve 193 – 195;

“TRABZON’DA YAYLA KÜLTÜRÜ VE YAYLA EVLERİ” KAYNAKÇASI

Trabzon Vilayeti 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname, (21.Defa)
Trabzon Vilayet Matbaası (1905)

- Aslan, A., “Ot Göçü”, HBH, Yıl: 8, Sayı: 96 (1939),
Eyüboğlu, I.Z., “Anadolu’da Halkbilgisi Varlıklarının Oluşumu”,
Folklor ve Etnoğrafya Yıllığı, 1984, (İstanbul 1984) s. 84 – 104.
Karpuz, H., “Trabzon’da Köy Evleri’nin Bölmeleri”, TFAY (1982/2), s.
37 – 48
Ögel, B., Türk Kültür ve Tarihine Giriş I, Ankara, 1978.
Yanikoğlu, B. A., Trabzon ve havalisinden Toplanmış Folklor
Malzemesi, İstanbul, 1943
Yiğit, A., Çaykara ve Folklorü, Ankara, 1981.

“TRABZON’UN GELENEKSEL EL SANATLARINDAN BAZILARI” KAYNAKÇASI

- Karpuz, H., “Doğu Karadeniz El Sanatlarından Örnekler”, Halk
Kültürü, Sayı: 3, İstanbul, 1984, s. 45 – 59
Sümerkan, M.R., “Trabzon’da Zanaatlar ve Görsel Sanatlar”, Mimarlık,
Sayı: 89/2, 1989, s.100 – 101

“TRABZON’DA SPOR VE TRABZONSPOR” KAYNAKÇASI

- 1973 Trabzon İl Yıllığı
1988 Trabzon Kültür Vakfı Yayınları

“ESKİ BİR BAŞKENT” KAYNAKÇASI

- Bıjıkyan, P. M., Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası. Edebiyat
Fakültesi Basımevi, 1969, s. 43
Karpuz, H., Trabzon. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.8
Bıjıkyan, P. M., Age. s.49

Özkan Tüfek, Sumela – Meryemana, İstanbul 1978 (bu kitap görülmedi);

A. Machatschek ve Nural Gündüzalp, Sumela Monastery – Report and Conception Of Restoration, Trabzon Rotary Club's Project for the Restoration of the Sumela Monastery, (baskı yeri ve yılı yok);

D. Winfield ve A. Bryer, The Byzantine Monuments and Topographie of the Pontus (Dumbarton Oaks yayını) Washington 1985 (2 cilt), s. 254 – 255 ve s. 283 – 284;

T. Succi da Verica, Sumela, Montecassino d'Oriente, İstanbul, 1970; Aynı yazar, Trebisonda, Porta d'Oriente, İstanbul 1973, s. 298 – 302;

Şamil Horuluoğlu, Tarihi Eserleri ile Trabzon, Ankara, 1978;

Erdem Yücel, Trabzon, İstanbul 1988, s. 32 – 45 (İngilizce ve Almanca baskıları da vardır.)

“TRABZON İL MERKEZİ VE İLÇELERİNDEKİ ÖNEMLİ TARİHİ YAPILAR” KAYNAKÇASI

Anadolu, M., Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları, İstanbul, 1969

Ballence, S., “Early Turkish Buildings In Trabzond”, Belleten, Cilt: XXIX, Sayı: 113, (1965), s. 75 – 76

Bryer, A., - Winfield, D., The Byzantine Monuments and Topography of Pontos, Washington D.C., 1985

Eyice, S., “Trabzon Yakınındaki Meryem Ana (Sumela) Manastırı” Belleten, Cilt: XXX, Sayı: 118 (1966), s. 243 – 263.

Eyice, S., “Trabzon”, T TOK Belleteni, Sayı: 25/305 (1970)

Goloğlu, M., Trabzon Tarihi, Ankara, 1975.

Karpuz, H., “Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Yapıları”, Sanat Tarihi Yıllığı, Sayı: 12, (İstanbul 1982) s. 18 – 22

Millet, G., “Les Monasteres et les Eglises de Trebizzonde”, B.C.H., XIX (1985)

Rice, D.T., The Church Of Haghia Sophia at Trebizond, Edinburgh, 1968.

Rice, D.T., Byzantine Painting at Trebizond, London, 1963

Şakir, Ş., Trabzon Tarihi (Yeni harflerle baskıya hazırlayan: Kemal Karadenizli), Ankara 1954.

Winfield, D., - Wainwright, J.; “Some Byzantine Churches From The Pontos”, Anatolien Studies, C.XII (1962), s. 131 – 161

Yüngül, N., “Trabzon'daki Haznedar Abdullah Paşa Çeşmesi”, Vakıflar Dergisi, Cilt: XIX, (1985)

Bijikyan, P. M., Age. s. 43

Feruhan, P., Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (İlave,) Edebiyat
Fakültesi Basımevi, 1969, s.75

Feruhan, P., Age. s.72

Bijikyan, P. M., Age. s.46

Anabol, M., Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları s. 1 - 2

Odabaşıoğlu, C., Kanuni Sultan Süleyman'ın Trabzon'da Doğduğu
Mahalle, Tebliğ. s.1

Anabol, M., Age. s. 3

Karpuz, H., Age. s. 12 - 13